

Č T V E R E C + Č T V E R E C + Č T V E R E C

Č T V E R E C
T V E R E C
E R E C
C T V E R E C

červen 1980

R e d i g u j e :

J i ř í D i e n s t b i e r + "R"

Č T V E R E C + Č T V E R E C + Č T V E R E C

O b s a h :

str.	1	 Jiří Hájek: Zpět k studené válce?
str,	21	 L. Dobrovský: Prevence jako podmínka rovnováhy
str.	35	 Z Byrski: Iránská krize
str.	50	 R. Koloušek: Ropa-ropa-ropa
str.	60	 Islám jako zlomky z příručky
str.	67	 Rozhovor s plukovníkem Kádáfím
str.	80	 Rozhovor s Babrakem Karmalem
str.	96	 Páldruhého století zápasů o Střední východ
str.	134	 Recenze: Henry A. Kissinger v Bílém domě
str.	173	 Glosář

Příloha

str.	1	 Leszek Kołakowski: Revoluce jako podmanivá nemoc
str.	17	 Miloš Hájek: Mezí a možnosti demokratického centralismu

Jiří Hájek

ZPĚT K STUDENÉ VÁLCE?

Od zásahu sovětských vojak v Afgánistánu počátkem roku se v komentářích sdělovacích prostředků i v projevech některých veřejných osobností ozývají úvahy, obavy, varování i již určité závěry o možném, hrozícím či už hotovém návratu mezinárodní situace do poloh studené války, jak je svět znal koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let. Proces zmírňování napětí - "détente", jak figuruje v žurnalistickém a politickém slovníku západních zemí, je považován za věc minulosti, za přerušný, skončený či zvrácený zpět. Mírové soužití stává se opět problematičtější. Proti pluralitě faktorů mezinárodních vztahů, jak se rostoucím způsobem uplatňovala v ekonomických, kulturních a nakonec i politických jejich aspektech, vrací se důraz na bipolaritu soupeření ve vojenské síle a moci mezi oběma světovými velmocemi a jejich aliancemi, na bipolaritu, která by do svého silového pole měla znovu stáhnout a téměř absorbovat všechno světové dění. Je to obraz ponurý - o to temnější, oč se od poloviny padesátých let právě v poli této bipolarity mnohonásobil ničivý potenciál "overkilu" - schopnosti zničit v mnohonásobné míře nejen zemi a národ protivníka, ale i své vlastní a s nimi i celý svět a lidský život na něm ...

V tónu, jímž jsou tyto úvahy, obavy, varování i tvrzení pronášeny, zůstává přízvuk odpovídající otazníkům v textu, v němž jsou psány a tištěny. Přízvuk i otazník nejistoty, ale i naděje. Zároveň ovšem i výzva k střizlivému zvažování a měření skutečnosti i tendencí působících v této situaci.

I.

Studená válka je daný historický jev a proces. Jeho charakter je dán tím, že se odehrával těsně po skončení druhé světové války ve světě, který v této katastrofě dospěl k uvědomění své globální jednoty i rozpornosti: rozhodující většina jeho lidských i materiálních sil byla zmobilizována k účasti na tomto největším dosud válečném konfliktu. Bipolarita válčících stran byla zrušena naprostou porážkou Osy. Na rozdíl proti situaci po první světové válce nebyl tu závažným zdrojem rozporů vztah mezi vítězi a poraženými. Stal se jím vztah mezi hlavními velmocemi vítězné koalice Spojených národů /a jejich konflikt znemožnil přetvoření této aliance v dobře fungující organizaci mírového uspořádání globálního pluralistického mezinárodního společenství/. Rozdílnost společenského zřízení, politických systémů, uznávané ideologie, cílů i metod vnitřní i zahraniční politiky i dosavadních cest k postavení vedoucích světových velmocí přispěly k rozdílné interpretaci i provádění společně dohodnutých zásad z Teheránu, Jalty i Postu-

pimí. Navíc se každá z obou vedoucích velmocí domnívala, že prakticky monopolně kontroluje v celém světě síly, jež považovala za rozhodující jak pro vítězství nad Osou, tak pro určování směru poválečného vývoje: USA světové finanční, surovinové zdroje i výrobní potenciál, ještě umocněný vědeckotechnickou revolucí, tak výrazně a zlověstně symbolizovanou atomovou bombou, SSSR revoluční potenciál antifašistických front v Evropě a antikoloniálních hnutí v Asii, na Středním východě i v Africe. Dohody mezi velmocemi /nikoli bipolární, nýbrž formálně tří-či čtyřstranné/ stejně jako pluralisticky pojatá Charta Spojených národů akceptovaly a závazně vyjadřovaly nutnost i prospěšnost mírového soužití, k němuž se - i když rozdílnými slovy - hlásili i vedoucí představitelé obou stran s odvoláním na samy ideové základy vlastního zřízení a národního života. Přitom ovšem, v širokém rámci všeobecně dohodnutých podmínek tohoto soužití, snažily se obě strany prosazovat volnou cestu prvkům a silám, v nichž spatřovala každá svou převahu i výhody. V termínech existujícího poměru sil byly USA mnohostranně ve výhodě převahou zjistitelných a kvantitativně vyčíslitelných faktorů bohatství a moci a šíří výběru prostředků jejich uplatnění, svádějící k představám o "americkém věku" a světové hegemonii, neohrožitelné ničím jiným, než univerzálně platnou a adresovatelnou výzvou socialismu, opřenu o vojenskou moc SSSR, jež pro sebe reklamovala hlavní část zásluh na porážce hitlerismu i zabezpečení prostoru a možností rekonstrukce a zotavení z válečných ran.

Rozdílnost pojetí, cílů, prostředků i konkrétních zájmů spolu s řadou menších i větších konfliktů vytvořily atmosféru vzájemného podezírání a nepřátelství. Svět se rozděluje na dva tábory: pro komunisty a jejich přátele to byl tábor socialismu, demokracie a míru proti táboru imperialismu a jeho světovládných choutkám, pro většinu lidí na západě platila představa rozporu "svobodného světa" proti komunismu stalinského ražení. Neutrálně se hovořilo v zeměpisných pojmech Západ - Východ. Ať se tomu říkalo jakkoliv, prakticky vyplňoval tento rozpor s konfrontacemi a konflikty všeho druhu celé světové dění. Jeho bojištěm bylo zejména Německo, kde proti sobě obě strany stanuly přímo. Dalším ohniskem byl Dálný východ a jihovýchodní Asie, přičemž se tento rozpor promítl i do konfliktů Středního a Blízkého Východu, třebaže kořenících ve vztazích zcela mimo něj.

V obou centrech moci i v zemích a národech vtažených do těchto konfrontací a konfliktů vzniklo tak ostře bipolární, černobílé chápání světového dění, uznávající jen vzájemné nesmiřitelné nepřátelství a nic jiného /"kdo nejde s námi, jde proti nám"/ a vyvolávající sektářské postoje i rozhodnutí, jež jednak znemožňovala věcné řešení sporných problémů, jednak zároveň vedla ke konfliktům uvnitř obou táborů a zužovala základnu obou z nich: dramaticky na postoji USA k neutralistickým tendencím a politice Indie, Argentiny či Švédska.

V konfrontacích v Německu /zvl. v Berlíně/, v Koreji i v Indočíně se ukázalo, že nelze posunout či prolomit hranici mezi obě-

ma tábory stanovenou jednak koncem II. světové války, jednak vítězstvím čínské revoluce 1949, jež samo o sobě bylo značným posílením tábora vedeného SSSR a oslabením USA. Tato zkušenost vedla k poznání hranic moci na obou stranách a k pochopení uznat status quo alespoň de facto /neboť de iure se USA pod tlakem NSR i čankajškovců až do počátku 70. let neodhodlaly uznat ani NDR ani lidovou Čínu, i když se prakticky od 1954 smířily s nutností brát na vědomí jejich existenci/. Bipolarita se tu jaksi stabilizuje při uznání alespoň řádové rovnováhy sil. K ní přispělo poznání a pochopení hranic bipolarity i v jiné dimenzi: nemožnost monopolizovat vědeckotechnický pokrok a podříditi jej potřebám soupeření uvnitř této bipolarity /rovnováha v atomových zbraních vede k dohodě alespoň o Mezinárodní atomové agentuře a k zahájení jednání o pokusech a rovnováhu v raketové technice k dohodám o mírovém výzkumu kosmického prostoru/. V dalším vývoji se uznává autonomie činitele vědy a techniky jako faktoru mimo bipolaritu dvou táborů, orientovaného spíše k pluralitě dalších činitelů mezinárodního vývoje. Právě pochopení nezvládnutelnosti tohoto významného činitele v rámci bipolarity studené války napomáhá postupnému znání nutnosti regulovat a snad perspektivně i zbrzditi a zastaviti zhoubné závody ve zbrojení a přesouvá těžiště soupeření k dialogu, jehož cesty a kanály ostatně nenechaly obě strany zarůst či zavalit ani v nejtěžších chvílích studené války.

Na mezinárodní scénu však vystoupila mezitím další síla, vymykající se výlučně bipolaritě zápasu dvou bloků, i když v jeho po-

čátcích ještě byla podřízena moci a vlivu západních impérií, zatím co v jeho dalším průběhu bylo u ní pozorovat alespoň potenciální tendence k spolupráci se SSSR a jeho spojenci. Je to "třetí svět" emancipovaných či emancipujících se koloniálních a polokoloniálních národů Azie, Afriky a později i Latinské Ameriky. Není to ovšem nějaký třetí blok, měnící bipolaritu v triangulární vztah; také tato síla se bipolaritě studené války vymyká tím, že k problémům světa přistupuje na jiné rovině, neboť, jak už v počátku studené války na II. zasedání Valného shromáždění jejím jménem říká indická delegace, je vůči jejím lidským problémům, jež zajímají většinu obyvatelstva zeměkoule, "konflikt ideologií, stahující svět do soumraku napětí, truchlivě irelevantní". Jsou to problémy samých základů a předpokladů hospodářského rozvoje a zároveň holého života milionů. Proto akceptují spíš s otazníkem pochybností Trumanův "4. bod" z r. 1949 jako první projev uznání nutnosti technické a hospodářské pomoci méně rozvinutým zemím, aniž jsou ochotny přijmout americkou hegemonii. Dynamismus jejich revolučnosti je přibližuje k socialistickým zemím, aniž ovšem je ochoten se zregulovat stalinskými schémata a vřadit se do tábora vedeného SSSR. Jejich první pokusy o východiska z konfliktů bipolarity studené války narážejí na nepochopení a nelibost obou stran /za války v Koreji i v Indočíně/. Přesto je skutečné řešení později hledáno právě tím směrem a s pomocí neangažovaných.

II.

Bylo velkou předností sovětské politiky, že po Stalinově smrti dokázala jako první pochopit existenci a význam tohoto nového činitele a vymanit se aspoň částečně z bipolárního černobílého vidění studené války. Uznáním kladné úlohy neangažovaných zemí, mezi nimiž vedle velkých asijských států zaujala významné místo i socialistická Jugoslávie, dostala se z hrozící izolace a patového postavení. Po praktických krocích let 1953-55 /příměří v Koreji, zastavení války v Indočíně, sblížení s Indií a Egyptem, obnova styků s Jugoslávií, státní smlouva s Rakouskem/ vyjadřuje to všeobecnou formulací na XX. sjezdu KSSS. Obraz všeho dění absorbujícího boje dvou táborů je podstatně modifikován: Vedle socialistického tábora je uznávána pozitivní úloha: "skupiny evropských i asijských mírumilovných států, které vyhlásily jako zásadu své zahraniční politiky neúčast v blocích". /V téže době ještě americká politika pod Dullesem odsuzuje neutralismus a neangažovanost a usilovně se snaží lepit bloky typu CENTO a SEATO/. Také v Evropě dává sovětská politika najevo, že pluralitu považuje za šťastnější alternativu než soupeření bloků: už počátkem 1954 navrhuje západním mocnostem jednat o systému kolektivní bezpečnosti v Evropě a v samém textu Varšavské smlouvy tento systém označuje jako právě onu šťastnější a žádoucí alternativu, aby tuto tézi opakovala od té doby mnohokrát s větším či menším akcentem na perspektivu likvidace bloků na obou stranách. V její praxi ovšem i nadále působí realita bipolarity v

oblasti vojenské i politicky-ideologické, která se někdy sráží a tendencí uznávání plurality - zejména ve směru do vlastního tábora či společenství států stejného společenského zřízení. Napomáhá jí v tom stále ještě trvající černobílé bipolární chápání a jednání druhé strany.

XX. sjezd KSSS staví proti studené válce jako linii a perspektivu mírové soužití států s rozdílným společenským zřízením. I když se odvolává výslovně na leninský původ této linie, dává jí nový obsah: není to již jen dočasné, sebedelší období klidu, zahrnující samozřejmě i přípravu na konečnou nevyhnutelnou srážku socialismu s kapitalismem - je to /podle programu XXII. sjezdu/ "objektivní nutnost vývoje lidské společnosti", jejíž je třeba zabezpečit odvrácením nebezpečí termonukleární války a v němž se vytvářejí podmínky proto, aby bylo lze vyřešit soupeření mezi socialismem a kapitalismem mírovou soutěží o vyšší produktivitu práce i větší rozsah svobody a rozvoje lidské osobnosti. Sovětská politika neváhá přejímat bližší rozvedení myšlenky mírového soužití v pěti zásadách "Panča šila" vyslovených nejdříve v dohodě čínsko-indické a pak schválených bandunskou konferencí neangažovaných: respektování územní celistvosti a svrchovanosti, neútočení, nevyměšování, rovnoprávnost a vzájemná výhodnost styků, mírové soužití a hospodářská spolupráce - což XXII. sjezd rozšíří spíše interpretačně než novými prvky: odmítnutí války k řešení sporů, vzájemné porozumění, vzájemné respektování zájmů, uznání práva každého národa samostatně řešit všechny otázky své země.

Souvislost těchto formulací s Chartou spojených národů a jejich odvoditelnost z nich umožňuje později z československé iniciativy rozvinout na toto téma diskusi ve Valném shromáždění, jež vedla 1970 k přijetí deklarace tyto zásady rozvádějící a v poněkud pozměněných proporcích i s pozměněnými akcenty opakované 1975 v Závěrečném aktu z Helsink. Podstatným dodatkem je jak v deklaraci OSN tak v Závěrečném aktu zdůraznění vzájemné závislosti mírového soužití mezi státy s respektem člověka a občana uvnitř těchto států i v jejich vzájemných vztazích.

Toto - byť i nedůsledné a omezené - vyproštění ze zajetí bipolárních černobílých pohledů a schémat studené války dodává sovětské politice od druhé poloviny padesátých let dynamiky a působivosti a zatlačuje druhou stranu do defenzivních pozic i do rozporů. Až do počátku 60. let trvá americká politika v podstatě na pozicích studené války, /jak ostatně dosvědčuje Kennedy, když při svém nástupu hovoří o studené válce jako o realitě a v prvním poselství kongresu žádá podporu pro OSN nikoli jako arény pro studenou válku, nýbrž jako nástroje k jejímu skončení .../. Jsou to spíše evropští partneři a spojenci /nikoli ovšem Adenauerova NSR/, kteří se vymaňují ze schémat studené války a nutí k dialogu, ovšem tlakem potíží vlastní ekonomiky i rozpadu koloniálních impérií jsou znovu a znovu stahováni do závislosti na Washingtonu. Ten sám přes účast na tomto dialogu, několikrát přerušovaném, i přes "duch Ženevy" 1955 a "duch Camp Davidu" při Chruščevově návštěvě v USA 1959 jen pomalu opouští představy /opět hovořeno s

Kennedym 1961/ "že musí do každého konfliktu vstupovat jako do morálního křížáckého tažení", či že USA jsou vševědoucí a všemocné, mohou vrutit svou vůli zbývajícím 94 % lidstva nebo řešit "po americku" každý problém světa.

I když se s nástupem Kennedyho 1961 otevírá cesta této kritice a poznání, je pro obě strany - jak pro Chruščeva, tak pro Kennedyho - nutno probíjet nová stanoviska proti vlastním "studenoválečnickům", ale i vzájemně ve střetnutích, jež přivádějí situaci zpět do poloh výlučně bipolarity: Berlín 1961, karibská krize 1962! Tato střetnutí zdůrazňující specifickou váhu bipolarity ve vojensko-politické oblasti, kde mezitím došlo k plné rovnováze sil a tím i k přibližně stejnému riziku pro obě strany, stala se bezprostředním podnětem k pokusům zvládnout společným úsilím rostoucí ničivý potenciál rostoucí spirály zbrojení. Výsledky jsou ovšem spíše jen symbolické a formální: zahájení ženevských odzbrojovacích jednání 1962 a dohoda o částečném zastavení jaderných zkoušek i společné prohlášení o denuklearizaci kosmického prostoru 1963, jež zahajují již nepřerušovaný dialog respektující alespoň částečně jak spojence, tak neangažované. Tento dialog není bez problémů a kontroverzí, doprovázených občasným ožíváním reziduí studené války nejen v postojích hlavních účastníků, ale přímo ve srážkách a válečných událostech místního rozsahu a významu, v nichž se přímo či nepřímo tyto postoje promítají. Je však současně ovlivňován dalšími činiteli, kteří se ještě víc než dotud vymykají bipolaritě studené války.

III.

Rozpad koliniální soustavy, vrcholící právě v 60. letech, oslabuje dál vliv západních mocností a jen z části je vyrovnáván nástupem nekolonialistických vztahů v rozvojových zemích, jejichž počet i váhu ve světě zesiluje. Stoupá jejich uvědomění vlastní identity a na fóru mezinárodního společenství - ať univerzálně, regionálně, bilaterálně či po mimovládních liniích vystupuje proti dominantní dosud problematice "Východ-Západ" komplex vztahů označený stejně tak nepřesně a symbolicky jako "Jih-Sever". Tato nová bipolarita kříží, oslabuje a do určité míry neutralizuje rezidua studené války a někde tlačí na jejich eliminaci. Není to snadné vzhledem k tomu, že v rámci staré bipolarity zůstává pořád víc jak 90 % veškerého válečného potenciálu a že přes drobné spíš symbolické a morálně politické krůčky se snaha o společné zkročení tohoto potenciálu i nebezpečí z něho vyrůstajícího žalostně opožděje stále víc vůči tempu spirály ztrojení. Přesto však tlak této nové bipolarity roste a komplikuje i vztahy uvnitř soupeřících seskupení a mezi nimi. Výrazně se zrychlilo a zvýraznilo také působení dalšího autonomního činitele - rozvoje výrobních sil, který v pokročilých státech už vstoupil do postindustriální epochy vědecko-technické revoluce a vnáší nové prvky jak do vztahu "Jih-Sever", tak "Východ-Západ", dovnitř bloků i skupin a stále víc před lidstvo jako celek - i mimo sféru nové válečné techniky. V kapitalistické části světa je jedním z

faktorů nerovnoměrnosti růstu a decentralizace ekonomické a s ní i postupně politické moci při trvající bipolaritě vojenské. /Japonsko, Západní Německo v čele EHS/. Z pozic nové síly i v rámci dosavadní aliance snaží se tyto partneři získat větší podíl na spolurozhodování a sami hledají cesty k dialogu s druhou stranou, k němuž mají větší předpoklady než americké centrum, zeslabované právě působením reziduí studené války, mezi nimi nejtěžším - válkou ve Vietnamu s celým komplexem nerealistického jednání na Dálném východě a v Jihovýchodní Asii či návratem k politice dělových člunů v Latinské Americe. Po de Gaullově Francii chystá se k takovým postojům i zesílené Západní Německo a učiní k nim první krůček koncem 1966 náznakem nové "Ostpolitik".

Ale ani druhá strana nezůstává jednotným pevným blokem. Právě tehdy, kdy se z tribun sjezdů i mezinárodních porad vyhláší světová socialistická soustava za rozhodující sílu světového vývoje a rýsují se perspektivy jejího brzkého vítězství v mírovém soutěžení s kapitalismem, otrásá se již její soudržnost rozporem čínsko-sovětským, v němž lze aspoň částečně pozorovat dopad onoho rozporu "Jih-Sever" do této soustavy. V dalších letech se prohlubuje, i když vnitřní problémy tzv. kulturní revoluce v Číně omezují její přímé politické působení navenek až do konce 60. let. Účinky vědeckotechnické revoluce ve světovém hospodářství nezůstávají bez vlivu na vyvinutější část socialistického společenství: mění rozhodující ukazatele soutěžení s kapitalismem a staví s mimořádnou naléhavostí před nejvyspělejší ze socialistických zemí

rozpor mezi možnostmi i požadavky vstupu do tohoto procesu, teoreticky od začátku 60. let uznávaného, a brzdícím účinkem zastaralého řídicího systému moci, v podstatě stále stalinského, zaměřeného na úkoly urychlené industrializace méně vyvinutých ekonomik. Násilné potlačení pokusu československých komunistů o řešení tohoto rozporu je třeba vidět i v tomto aspektu - a možná právě hlavně v něm. Těžko říci, jakou úlohu v rozhodnutí o tomto činu, který tak těžce zasáhl naši společnost, její vztahy k SSSR, i věc socialismu v ní a ve světě, měla právě možná racionální úvaha o tom, zda se SSSR a společenství zemí jím vedené nemá v dané situaci raději vzdát smělejších perspektiv a cílů vytyčených v Programu KSSS z r. 1961, vzhledem k dané situaci a oslabení rozkošem s Čínou a proto potlačit pokus o zjednání předpokladů k jejich sledování a dosažení, jenž navíc mohl mít destabilizační účinek pro mocenské elity a garnitury v tomto společenství ... Zdá se, že západní pozorovatelé takovou úvahu chápou a zároveň konstatují, že schopnost a ochota, řešit ideologické a názorové rozpory nikoli politicky, nýbrž maximálním zásahem holé síly /největší vojenskou operací v Evropě od konce II. světové války/ svědčí o tom, že právě v tomto - a snad jediném - ukazateli je SSSR schopen dohnat a předejít Ameriku v soutěžení ne právě mírovém ... I z toho jsou pak vyvozovány závěry, vcelku chápající srpnový zásah v ČSSR jako prvek vyrovnávající některé problémy druhé supervelmoci a přispívající tak k všestranné rovnováze sil, pomalu už všeobecně uznávané.

Hlavní problém socialistického společenství - čínsko-sovětský konflikt - usnadňuje rovněž těžké postavení USA začátkem 70. let. Umožňuje Kissingerovi a Nixonovi zbavit se anachronismu z 50. let - neuznávání statu quo na Dálném východě a zároveň vybřednout z bahna vietnamské války, působící USA mezinárodní i vnitřní potíže. První kroky k normalizaci i k jednání o mír ve Vietnamu předcházejí pak historickému jednání Brežněv-Nixon v květnu 1972, konanému v ovzduší oboustranné plné rovnováhy síl i slabostí, rovnoprávnosti i spoluodpovědnosti za běh světa. To jim dovoluje vyslovit společné přesvědčení, že "v nukleárním věku neexistuje jiný základ pro udržení vztahů mezi velmocemi než mírová koexistence", rozvedená dál v zásadách svrchovanosti, rovnoprávnosti, nevmešování a vzájemných výhod, jimž nemají být na újmu rozdíly v ideologii a společenském zřízení. Zahraňuje to i společný závazek obou stran "předcházet situacím, jež by mohly vést k nebezpečnému zhoršení vzájemných vztahů, dělat vše, aby se /obě strany/ vyhnuly vojenským konfrontacím, předcházely nukleární válce, projevovat zdrženlivost a být připraveny projednávat a řešit svoje vzájemné rozpory mírovými prostředky". Zdůrazňuje se také nutnost vzájemně uznávat zájmy své bezpečnosti i respektovat stanoviska při výměně názorů. Navíc odmítly obě strany považovat se za "supervelmoci" a činit si "nároky na jakékoli zvláštní práva nebo výhody". Podpis první dohody o omezení strategických zbraní /SALT-1/ a o rok později dohody o vyloučení jaderné války mezi oběma velmocemi i mezi každou z nich a dalším státem konkretizoval

uvedené zásady v přímé vzájemné závazky.

Pro tuto novou formulaci vztahů v bipolární poloze vedoucích velmocí mělo ovšem význam i odklizení posledního vážného přezítku studené války ve střední Evropě - Hallsteinovy doktriny. Zde měla velkou úlohu Brandtova iniciativní "Ostpolitik" prováděná proti reakci v NSR i proti počáteční nedůvěře SSSR a jeho některých spojenců, zejména NDR třebaže právě jí otevřela cestu k plnému mezinárodnímu uznání též na Západě. Dohodou o postavení západního Berlína, o základech vztahů mezi oběma německými státy, o normalizaci vztahů mezi NSR a Polskem i ČSSR /jako poslední/ otevírá se cesta nejen k dialogu mezi oběma velmocemi, ale též k uskutečnění konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, a to nikoli jako dialogu mezi oběma bloky, jak se k tomu v počátku jevily sklony, nýbrž na pluralitní základně rovnoprávné účasti všech států kontinentu /s výjimkou tehdy pročínské Albánie/: vyjadřují to i slova preambule Závěrečného aktu o přehlednutí k "individuálnosti a různosti stanovisek a názorů", ne náhodou při různých příležitostech zdůrazňovaném mj. socialistickou Jugoslávií i Rumunskem přes jeho příslušnost k Varšavské smlouvě. Hovoří se tu také o společném úsilí k tomu, "aby se proces uvolňování stal nepřetržitým, stále životaschopnějším a obsáhlejším, univerzálním svým obsahem". Nepochybně se v tom odráží optimistický tón vladivostockého setkání Brežněva a Forda koncem listopadu 1974, jehož komuniké zaznamenává významné výsledky v zásadní přestavbě sovětsko-amerických vztahů na základě mírového soužití a stejné bez-

pečnosti", mezi něž patří tam domluvený další postup v jednání o strategických zbraních /SALT -2/.

VI.

Zdá se, že v těchto letech /1974-76/ se proces uvolňování skutečně rozvíjí, i když už ve stínu nastávajících energetických potíží po arabsko-izraelském konfliktu na podzim 1973. Ale už skutečnost, že dohoda SALT-2, ve Vladivostoku předpokládaná pro rok 1975, byla podepsána až 1979, stejně jako celkem bezvýsledné jednání o snížení stavu vojsk a výzbroje ve Střední Evropě, svědčí o velkých potížích při snaze docílit právě ve vojenské oblasti nějakých ústupků, jež pro "vojensko-průmyslový komplex" každé strany jsou oslabením její pozice, aniž se jí poskytují nezvratné a více než stoprocentní jistoty, že odpovídající pozice druhé strany se oslabí stejně, ne-li víc. Tato tendence působí při odzbrojovacích jednáních velice účinně přes dohodnuté zásady i rámce. Projevila se znovu s důrazem při jednání o ratifikaci SALT-2 v americkém senátu i při současné polemice o plánech NATO rozmístit v Evropě rakety středního doletu, odůvodněných tvrzením, že takové rakety má SSSR proti západoevropským zemím. Přes všechny projevy, konference, dohody a ujištění se zvyšuje tempo a rozsah závodů ve zbrojení a nadále se projevuje jako největší překážka i nebezpečí pro uvolňování a mírovou koexistenci, v němž

se podařilo od 60. let docílit některých úspěchů v nevojenské oblasti, vytvářejících jakousi infrastrukturu míru. Přes jejich optimistické hodnocení ve Vladivostoku 1974 i v Helsinkách 1975 nepodařilo se dosud, aby převládly nad tímto nebezpečím, ani eliminovat ještě existující ohniska konfliktů v různých částech země. V nástupu levicových revolučních sil v bývalých portugalských koloniích i v Etiopii a jejich spolupráci se SSSR a jeho některými spojenci spatřují Spojené státy důvod k znepokojení ze sovětské expanze do této oblasti a snaží se o válečné základny v sousedství. Na druhé straně důsledky energetické krize kromě hledání náhradních zdrojů přivádějí USA k politice snažící se udržet přístup a vliv v oblasti Perského zálivu. V té souvislosti mj. podporašáhova režimu v Iránu značně oslabila věrohodnost Carterova programu obrany lidských práv /uskutečnitelného mimochodem jen v podmínkách uvolňování a soužití/ a dovedla jej do konfliktu s novým iránským režimem, v němž se projevuje i neúčinnost dosavadních prostředků a forem diplomacie i nebezpečí eskalace k vojenskému řešení. Nové ohnisko vzniká po vietnamském zásahu v Kambodži a v konfrontaci s Čínou, kde vystupuje dosud neznámý prvek konfliktů mezi socialistickými státy jako odraz sovětsko-čínského sporu a postupného sbližování Číny nejen se západoevropskými státy a Japonskem, ale přímo s USA. To vše se odráží i ve vídeňském setkání Brežněv-Carter. Přes pokrok dosažený v podpisu SALT-2 a zatím ovšem ještě závislý na americké ratifikaci je komuniké daleko méně optimistické než ve Vladivostoku i předtím v

Moskvě. Zdůrazňuje prioritu úkolu "zastavit horečné zbrojení a odvrátit válku". Na jiném místě věnují obě strany zvláštní pozornost ohniskům napětí a vyslovují výzvu k obzvláště odpovědnému postupu a zdržlivosti. V té souvislosti otiskl světový tisk /také náš/ Carterova slova o tom, že "jakékoli pokusy každé z našich zemí využít neklid v různých částech světa" zatlačí obě velmocí "na cestu soupeření, ba dokonce konfrontace".

Tato rostoucí vzájemná nedůvěra a obavy z toho, aby dosažené výsledky v procesu uvolňování nebyly jednostranně výhodné pro druhou stranu, se stupňuje v již zmíněné ratifikační debatě o SALT-2, i v polemice kolem raket v Evropě a začátkem roku 1980 sovětským vojenským zásahem v Afgánistánu a západní reakcí na něj. Historikové studené války v letech 1946-55 mají dost problémů s tím, aby na základě dnes již dost četných pramenů změřili a ověřili rozhodující okamžiky tohoto procesu i odpovědnost jeho protagonistů. Dnešní napětí kolem Afgánistánu je ještě na dlouho plné propagačních invektiv a jednostranných tvrzení, než aby nekonformní publicisté v naší zemi, jemuž se informace objektivního charakteru dostávají jen sporadicky a kuse, byl schopen provést solidní analýzu současných událostí - nehledě k tomu, že vstup vojsk do Kabulu vyvolává analogie těžko oprostitelné od subjektivních úvah a závěrů. Skutečností je, že přímým zásahem v zemi dosud neangažované - ať jeho motivem bylo preventivně čelit očekávanému a Američany samými naznačovanému možnému zásahu v Iránu či zabezpečit sovětským silám základny v blízkosti Perské-

ho zálivu a Indického oceánu, kde se už delší dobu rozvíjí soupeření - mění se alespoň v této části země poměr sil. Nebezpečí přímé konfrontace mezi oběma světovými velmocemi vedené z pozic vojenské rovnováhy se opět vrací - přinejmenším v rozsahu karibské krize 1962. Po té stránce lze hledat analogie s některými situacemi za studené války /např. při válce v Koreji/. Rozdíl tu je ovšem především v tom, že bipolarita možné konfrontace je podložena zmíněnou rovnováhou sil, jaká tehdy neexistovala - což může situaci ztížit, neboť žádná ze stran nebude ochotna k ústupku, jenž by oslabil její velmocenský prestiž. Na druhé straně je tento konflikt na rozdíl od padesátých let prakticky zbaven ideologického patosu - aspoň pokud jde o vztahy mezi "dvěma tábory". Je pojímán jako mocenská záležitost - a proto i chladný přístup spojenců USA k výzvě bojkotovat moskevskou olympiádu. A proto také nejen nekomunistická levice, ale i řada komunistických stran i některé socialistické země nepřijímají pro hodnocení této konfrontace černobílou bipolaritu "třídně rozděleného světa". Také to, co jsme označili za jakousi "infrastrukturu mírového soužití", vybudovanou a vyrostlou od 60. let, má svůj život a sílu, již by nebylo správné podceňovat /a ovšem ani přeceňovat/. Tolikrát samými protagonisty nynějšího napětí uznávané nebezpečí ozbrojeného konfliktu i závažnost společných a jen spoluprací řešitelných globálních problémů lidstva /připomenutá i při podpisu SALT-2/ nemůže být puštěna ze zřetele realisticky myslícími státníky jak obou velmocí a jejich spojenců, tak ostatního světa.

Není jen časovou koincidencí, že právě v době, kdy vojensko-mocenský spor zasáhl jednu z nejchudších zemí "třetího světa" a postavil ji do středu světové pozornosti, předkládá komise mezinárodních odborníků a osobností vedená W. Brandtem vládám i světové veřejnosti svou zprávu o potřebách a nutných opatřeních pro řešení problematiky rozvojových zemí a že v současné době stále více roste pochopení pro globální úkoly vyplývající z nebezpečí vyčerpání zdrojů i zničení životního prostředí. Lze si jen přát a doufat v lidský rozum, jenž i v úvahách a rozhodnutích nejmocnějších činitelů bude respektovat tuto pluralitu současné světové problematiky a nedá se stáhnout zpět k černobílé, tentokrát čistě mocenské a ideologie zbavené bipolaritě.

6. 4. 1980

L. D o b r o v s k ý

PREVENCE JAKO PODMÍNKA ROVNOVÁHY

Rozbouřená hladina tiskového mínění zdá se naznačovat, že svět je již pár měsíců jaksi víc v nepořádku než tomu bylo ještě donedávna. Sovětská vojska v Afghánistánu, vietnamská v Kambožii, pat v americko-iránském sporu o šáha a 50 rukojmích zadržovaných na vel.vyslanectví USA v Teheránu, revoluční bouře ve středoamerických republikách, provázené růstem teroristických akcí a teroristických protiakcí, volání prezidenta Cartera po bojkotu Olympiády v Moskvě, umrtvení ratifikace SALT -2, americké rakety v Evropě, poker hrany na burzách s cenami ropy a zlata, nemoc prezidenta Tita a s ní spojené obavy o osud Jugoslávie, nemluvě již o problémech nejednotného postoje západní Evropy vůči politice Spojených států a o šílené politice Izraele, kterou premiér Begin jde na nervy už pomalu celému světu, to jsou symptomy onoho rozjitření, kterému tisk spíše fandí než aby je uklidňoval, solidně vysvětloval, poměřoval podobnými situacemi minulými a orientoval čtenáře či posluchače a diváky. Vysloví-li se pak např. vůdce západoněmecké soc. dem. parlamentní frakce Wehner ve prospěch klidného a rozvážného posouzení věcí, vysloví-li přesvěd-

čení, že sovětská vojenská síla má podle jeho soudu obranný charakter, musí se nám zdát, že spadl z měsíce, když my přece víme, že ...

Co vlastně víme? Víme, a to je fakt nejzákladnější, že vojenská síla obou stran, tj. Sovětského svazu plus přifařené obce, jakož i Spojených států se všemi spojenci, bude-li vzájemně konfrontována /pěkný eufemismus pro jaderný masakr/, zničí celý svět. Předpokládejme, že to vědí i ve Washingtonu i v Moskvě. /Nevědí-li to, pak všechno naše psaní nemá cenu fajfky tabáku; nevědí-li to, pak nejsme nic než živé mrtvoly v rukou šilenců, a předpovědět jejich činy nebo je dokonce ovlivnit není v našich silách/. Dejme tomu tedy, že v Bílém domě jakož i v Kremlu sedí lidé, kteří se odpovědně zamýšlejí nad svým jednáním a že jejich rozhodnutí je vždycky zásadně motivováno prospěchem ideje, kterou reprezentují, prospěchem jejich státního zájmu, prospěchem jejich vládnoucí vrstvy.

Ano, já vím, slyším ty námitky ze všech stran: To je ale přece rozdíl, na jedné straně demokratický systém ovlivňující prostřednictvím veřejného mínění jednání vlastní vlády, tedy zde zájem státu = zájem širokých vrstev, zatímco na druhé straně autoritativní režim jednající svévolně, bez ohledu na lid, na jeho zájmy, na jeho prospěch. Kam do tohoto vzorce dosadíme Ameriku a kam Sověty, to bude záležet na tom, odkud zazní ta námitka, pokud zazní v tisku.

Tedy, jednají-li v Bílém domě, jakož i v Kremlu ve svém

vlastním zájmu, pak lze předpokládat, že svůj zájem nevidí ve válce, která by se rozrostla v jadernou - neboť to je konec všeho, konec všech zájmů.

Obě soupeřící strany tedy válku vylučují, obě se jí brání, a to tím, že zbrojením zvyšují smrtelnost vojenského střetnutí pro obě strany. Taktika je to stará jako atomová bomba.

Podívejme se, jak moc či jak málo je účinná:

V roce 1948 se stává ČSR nedílnou součástí sovětského bloku - žádná válka.

V padesátých letech se bojuje v Koreji, situace se ustaluje v zásadě v té podobě, v jaké začala - jaderné zbraně zůstávají ve skladištích.

Sovětské tanky vracejí Budapešť do lůna sovětského bloku - žádná válka.

V Berlíně se staví zeď, je narušena velmocenská dohoda o Berlínu - žádná válka.

Američané ve Vietnamu; prohrávají - jaderné zbraně zůstávají netknuty.

Několikanásobné střetnutí na Středním Východě - bez jaderných zbraní.

Sovětská vojska vstupují v osmašedesátém do Československa - žádná válka.

Předtím Kuba, později Angola, Etiopie - žádná konfrontace mezi soupeřícími velmocemi.

Je snad případ Afghánistán výjimečný? Je namístě obávat se,

že tu došlo k něčemu, co je kvalitativně odlišné od událostí předešlých? Reakce Západu tomu nasvědčuje. Hovoří se o té příslovečné kapce, kterou přetéká pohár. Jenže pohár čeho? Pohár trpělivosti? Ale s čím? Se sovětskou politikou? Neřekl bych. Spíš s politikou vlastní, s politikou Západu.

Je až s podivem, jak je sovětská zahraniční politika konsekventní ve svých záměrech a jak je úspěšná prostřednictvím vojenských a hospodářských pomoci "revolučním" hnutím.

Je až s podivem, jak neschopní jsou Američané ve svých pokusech nalézt v zemích své zájmové sféry osobnosti a politické síly, které by měly dostatečnou podporu občanů, a kteří by nezklamali naděje do nich vkládané, aby neproměnili režim, v jehož čele s americkou pomocí stáli, v nesmyslně krutou diktaturu. Hodně se píše o všemocnosti a vševědoucečnosti CIA, ale je-li tato americká tajná služba vskutku odpovědná za informace, které poskytuje své vládě, je-li to vskutku ona, která doporučuje americké administrativě takové lidi jako je Réza Pahlaví, generál Pinochet nebo někdejší generálové Thieu či Ky, pak je to nejmizernější tajná služba na světě.

Tak tomu samozřejmě není, a příčiny neúspěchů americké politiky v tomto ohledu jsou přece jen asi poněkud komplikovanější.

Co vlastně může americká politika nabídnout? Hospodářskou pomoc? Ta bude ovšem promrhána, nebude-li fungovat ekonomický systém. Principy demokratického řízení státu? Kohopak zajímají otázky demokracie, není-li co jíst? Vojenskou pomoc? Proti komu ovšem

obrábí vládnoucí vrstva hlavně amerických zbraní, ocitne-li se v nouzi? Proti vlastnímu lidu. Neč je pochopitelně o zemích třetího světa. Zdá se, že těmto zemím nelze nabídnout nic než revoluci s takovými programy, které mají jinou než eschatologickou povahu. Írán například, jak alespoň ukazuje vývoj jeho revoluce až dodnes, byl vzácnou příležitostí takového řešení. Včasná podpora politiků takového ražení jako je současný prezident Baní Sadr a ministr zahraničí Gothbe Zade, včasné a uvážlivé analyzované omezování podpory šáhovi mohlo, se značnou pravděpodobností, vést k daleko klidnějšímu vývoji společenských a politických proměn Íránu. Konečně i vývoj revoluce v Nikaragui by měl jinou dynamiku a jiný směr, kdyby byl Washington schopen nabídnout něco jiného než rozpačitou podporu Somozovi až do úplné ztráty pozic. Lze předpokládat, že se Američané poučili? 6e dokážou jednat s takovou diplomatickou zručností a předvídavostí jako Angličané v Rhodesii? Na tuto otázku mohou odpovědět jen oni sami. My můžeme říct jen tolik, že nenaučí-li se jednat jinak, preventivně, s rozvahou a s hlubším pochopením sociálně politických a sociálně psychologických aspektů revolucionizujících hnutí v zemích třetího světa, budou trácet jednu pozici za druhou a jejich politika bude stále víc naplňována neúčinnými hrozbami bojkotů a embarg, které nerespektují ani jejich nejbližší spojenci. Budiž však řečeno ke cti současné americké administrativy, že nežene konflikty na ostří nože, že zná cenu kompromisu, a například v Íránu je ochotna k ústupkům podporujícím potenciálního spojence, jímž je

prezident Baní Sadr a ministr Gothbe Zahe. Tady ovšem čas hraje pro Američany, neboť povaha íránské revoluce, jejímž ideologickým motorem je islám, je dostatečně imunní vůči sovětským vlivům.

Zcela jinak je tomu ovšem v Afghánistánu, jehož proměny mají již poX léta odlišnou, daleko méně revoluční povahu.

Série organizovaných státních převratů a pučů, neměla-li skončit tak, jak skončila, tj. Sovětským vojenským vstupem, mohla být přerušena a zastavena jedine včasou, rozhodnou diplomacií, která by po dohodě se spojenci dala nepochybně na srozuměnou, že existují sankce, které mohou být uplatněny. Zdůrazněme, že "po dohodě se spojenci" a "které šohou být uplatněny". Nicméně podstatné je ovšem i to, aby vše, co bude nebo může být podniknuto, bylo uplatňováno včas, nikoliv post festum, navíc rozpačité, neuvážené a jen slovy. Improvizace, k jaké dospěla americká politika v případě Afghánistánu, je výrazem nedbalosti a nezodpovědnosti, která má a bude mít dlouhodobé následky. Skutečnost, že Afghánistán přechází, ba již přešel do sféry přímého sovětského vlivu, měla být, ba musela být Američanům a vůbec celému Západu přece známa nejpozději od Tarákiho převratu v dubnu 1978. Že sovětská vojska nebudou hluchá k případnému zvolení o pomoc, nemohlo být pro nikoho tajemstvím. Avšak Washington /konečně jeho spojenci taky/ předstírá dodnes, že je sovětským vojenským vstupem překvapen. President Carter sice věnoval až přehnanou pozornost bezvýznamné vojenské sovětské jednotce na Kubě, která neměla a nemá žádný strategický ani politický význam,

avšak vývoj situace v Afghánistánu nevzrušoval ani jeho ani dr. Brzezinského. A když se stalo, co se stalo, nenapadlo je nic jiného, než poslat Sovětský svaz na hanbu prostřednictvím bojkotu moskevské olympiády. Směšný pokus. Za prvé, být na hanbě je účinné jen tehdy, vnímá-li viník takový trest jako zahanbující, za druhé vnímají-li ho jako zahanbující i ostatní, kteří byli nebo měli být viníkovým činem pobouřeni. V našem případě nebyla splněna ani první ani druhá podmínka; trest se mívá účinkem, autorita trestajícího upadá.

A to je voda na mlýn těm, kteří byli vždycky pro politiku tvrdé ruky, pro tak zvaná pevná stanoviska, takhle už to dál nejde, expanzi komunismu je třeba rozhodně zastavit, nač máme armády, začínají harašit slova, od toho je pár kroků k harašení zbraněmi.

A tím je ovšem uzavřen začarovaný kruh, neboť konfrontace mezi USA a SSSR je vyloučena, má-li mít politické jednání vůbec nějaký smysl, jak už jsme konečně řekli kdesi na začátku.

Co tedy lze učinit v situaci jako je tato, kdy sověty posunují "bezrestně" hranice své sféry vlivu prostřednictvím vojenské síly? Jaká je alternativa světa, který nechce být zničen? Jaká je alternativa světa, který se ovšem také nedokáže bránit salámové politice Moskvy, jejíž tanky si přímo nebo s kubánskou či vietnamskou pomocí ukrájí kus po kuse tu v Africe /Angola, Etiopie/, tu v Asii /Jižní Jemen, Kambodža, Afghánistán/? Má smysl hovořit za této situace o nějaké politice mírového soužití, o nějaké dé-

tente? Na první pohled jsou odpovědi na tyto otázky fatální: věc uvolnění je ztracena, Sovětský svaz musí být potrestán, ekonomickými, morálně politickými a snad i omezenými vojenskými prostředky, musí být přinucen zřít se svých imperiálních pozic, musí stáhnout svá vojska z Afghánistánu atd. Taková fatální odpověď je ovšem nerealizovatelná. Rozpad blokového modelu světa /ve smyslu vojensko-politických sil/ paralyzuje již předem každou představu společné odvetné akce. Účelové využití dílčích krizí, jako je vleklý problém středovýchodní či důsledky revolučního bezvládní v Íránu, v němž je sovětská politická propaganda nepřekonatelná, komplikuje možnosti společných akcí Západu: všude tam, kde Západ je vázán ve své zahraniční politice smlouvami, rezolucemi OSN, programy politiky svých představitelů, odpovědností demokraticky zvolených vlád voličům, všude tam bere jej za slovo; všude, kde je to pro Moskvu nevýhodné, tam k vlastním závazkům a rezolucím OSN nepřihlíží a odmítá je jako nepřijatelný diktát antisocialistických a antisovětských sil. Na jedné straně sovětská politika bazíruje na rezolucích Rady bezpečnosti kritizujících Izrael, a na druhé straně nedbá rozhodnutí téhož orgánu, pokud požaduje např. stažení sovětských vojsk z Afghánistánu. Na jedné straně vyvíjí iniciativu k pokračování konferencí "v duchu Helsink", na druhé straně staví ultimativní požadavky omezující jednání takových konferencí pod pohrůžkou odchodu z nich, jako třeba v Bělehradě přede dvěma lety. Na jedné straně, tedy všude tam, kde je to v zájmu ideologických principů sovětské politiky, hovoří o mí-

ru a o nevyhnutelnosti jednání, o détente jako o jedin m řešení vztahů mezi státy, na druh  straně, kde to sluší politick , ekonomick  a vojensko-strategick  potřebě SSSR, všude tam tyto principy je ochotna poru it, halic sv  jednání do vzne en  znějících ideologických frází: vojensk  zásahy jsou internacionální bratrskou pomocí, dodate n  legalizovanou vmacen mi smlouvami a pod.

V tomto v znamov m zmatku ideologizovan ho politického jazyka, kter  nadm ru hov  skute n m či rádoby revolucionizuj c m politik m řady zem  třetího světa, nemluv  j   o politicích tak zvaného socialistického bloku, lze jen s největšími obt  mi dozp t k formulacím, kter  by byly jednozna n  srozumiteln  pro všechny z u astn n  strany. Obávám se, že nic tady nepomůže tzv. "odhalování" nev azanosti sovětských politických výroků, pr n řov n  a "trestání" Moskvy za vojensk  či jin  n siln  akce. Sov tsk  politick  vliv, a  je uplatňován kdekoliv na světě, není totiž vždy jen vojensk  či n tlakov  ekonomick , nýbrž také, a to přede vším, ideologick . Nosnost takových ide , jako je "revoluční spravedliv " náprava křiv  spáchaných kolonialismem, pozemkov  reforma, nacionalizace průmyslu, právo na n rodn  sebeurčení, tř dn  přestavba mocensk  struktury atd., je téměř nekone n , p pravuje-li pro n  p du d br  fungující komunistick  strana, prosov tsky orientovan . Kromě těchto lákavých soci ln  politických principů nabízí sov tsk  politika pomoc p  budování "soci ln  spravedliv " a v heslech mor ln  nez vadn  diktatury, jejíž jednoduch  pravidla ř zen  jsou politicky nezkušenému lidu zem  třetího světa srozu-

mitelnější než pravidla demokracií západního typu. To je nesporně dost důvodů a argumentů k tomu, aby prosovětské revoluční převraty proběhly převážně bez přímého sovětského vojenského zásahu. Programy nových prosovětských vlád jsou - alespoň během revolučních kvasů a krátce po nich - dostatečně sdělné, aby jejich tvůrci nemuseli o jejich prosazení nijak tvrdě bojovat, naopak dostává se jim poměrně široké lidové podpory. Ke komplikacím dochází teprve později, obvykle v důsledku mocenských sporů mezi vůdci revolučních zvrátů. Lze tedy říci, že sovětské vojenské zásahy jsou spíš výjimkou z pravidla a jejich příčinou jsou politické chyby, nekompetentnost či mravní nedostatečnost představitelů revolučních vlád. Z tohoto hlediska je pak třeba vidět i celý vývoj v Afghánistánu: Kábul nebyl k Sovětskému bloku připoután vojenským zásahem sovětské armády, nýbrž převratem v dubnu 1978, jehož obětí se stal režim prezidenta Dauda, a zůstal by připoután k Moskvě i bez vojenské intervence, nebýt sporů mezi afghánskými triumviry, Tarákím, Aminem a Karmalem, z nichž ani jeden, jak naznačují sovětská tisková sdělení vždy v době, kdy v čele státu a strany je kterýkoliv ze tří jmenovaných vůdců, neměl vůbec v úmyslu toto pouto přervat. Dnešní Karmalovo tvrzení, že Afizulah Amin byl agentem CIA od dob svého studia ve Spojených státech je směšné, neboť skutečnosti, které Karmala k tomuto tvrzení vedou, musely být jemu, Tarákímu i sovětským politikům známy již v době, kdy kábulský triumvirát vznikl a připravoval se k provedení státního převratu.

Je s podivem, jak malý ohlas vyvolal na Západě právě dubnový převrat v Afghánistánu v roce 1978, a jak překvapivě velká je odezva na sovětský vojenský zásah, který přece ve vztahu k Afghánistánu nebyl a není ničím jiným než potvrzením toho, co se již stalo. Nemohu se zbavit dojmu, že obojí je dokladem bezradnosti politiky Západu a především Spojených států tváří v tvář vývoji, který přece není nikterak nový a který ve svém ideologickém gruntu a politickém mechanismu byl vyzkoušen již krátce po druhé světové válce dejme tomu v Československu a v Polsku a v nedávných letech měl být použit i v Portugalsku po svržení Salazarovy fašistické diktatury. Tady je třeba připomenout, že prosovětské režimy v Československu a v Polsku vznikly bez ohledu na odpor Západu, a v Portugalsku se tamní komunistická strana neujala moci nikoliv snad proto, že by tomu politika USA a vůbec Západu zabránila, ale z příčin, které mají svůj domácí, portugalský původ. Konečně marná válka Spojených států ve Vietnamu je klasickým příkladem toho, že dosavadní formy a metody zadržování sovětského vlivu jsou neúčinné, dokonce i tehdy, je-li v akci vojensky zainteresována vedoucí velmoc Západu.

Má jistě pravdu Leszek Kołakowski, když tvrdí, že revoluce nejsou nevyhnutelné. Nicméně k revolucím a k revolučním převratům dochází a zřejmě bude docházet i nadále. Strach z revoluce, která boří zavedený řád má ovšem nejen Západ, ale i Východ, rozuměj Moskva. Moskvu však tento strach neparalyzuje, nepřihlíží nečinně k revolučnímu vývoji té které země, ale prostřednictvím

komunistických stran v zemích revolučního kvasu revoluci předejde, tu více, tu méně organizovaným převzetím moci prosovětsky orientovanými vůdci, kteří do svých programů zabudují již výše zmíněné ideologické revoluční eschatologické principy. Naproti tomu Washington, ochrmen svým děsem z revoluce, brání dosavadní režim do posledního dechu a zmůže-li se na čin, pak na puč podobný puči Pinochetovu v Chile. Nemají-li pro budoucnost vznikat takové nebezpečně vyhraněné situace, jaká vzniká například nyní v důsledku sovětského vojenského zásahu v Afghánistánu a americké bezradnosti před tímto faktem, bude nutné, aby i Západ zaháněl svůj strach z revolucí tím, že jim bude předcházet tak, že je usolí a usměrní k demokratickému vývoji, jehož výslednicí bude režim ve svých sociálních principech stejně přijatelný jako režimy prosovětské a ve svém mechanismu stejně jednoduchý jako diktatury prosovětského typu.

Velice mnoho se hovoří o tom, kterak sovětský vojenský zásah v Afghánistánu změnil poměr sil ve světě, nebo alespoň v oblasti blízké perskému zálivu, jehož ropné zdroje mají životní význam pro ekonomiku a vojenský potenciál celého Západu a USA zvlášť. Při současných leteckých dopravních možnostech, při existenci raket a moderní vojenské techniky všeho druhu není nejspíš pro poměr sil rozhodující, zda vojenské základny sovětské armády jsou o pět set kilometrů dál či blíže předpokládaným cílům svého nasazení. V tomto smyslu se poměr sil, domnívám se, příliš nezměnil. Změ-

na spočívá spíš v utužení vědomí, že na sovětské vojenské přesuny a intervence neexistuje rozumná účinná odpověď. Jsou-li globální jaderné síly paralyzovány z důvodů o nichž byla řeč výše, je tvrzení o rovnováze vojenských sil Západu a Východu docela dobře zpochybnitelné. Zpochybnění rovnováhy vojenských sil vyvolává samozřejmě potřebu obnovit vědomí jistoty rovnováhy, což nelze jinak než demonstrací vojenské síly Západu. Ať již bude mít tato demonstrace jakoukoliv podobu, bude znamenat zpomalení nebo dokonce přervu v politice uvolňování. Odpovědnost za to ovšem by měl nést ten, kdo potřebu demonstrace vyvolal a to je v případě Afghánistánu nesporně Sovětský svaz. Ten ovšem tuto odpovědnost rád pone- se, neboť přerva v politice uvolňování umožňuje vykonávat tvrdší nátlak na satelitní spojence, potlačovat odstředivé síly a vysvětlovat vnitřní ekonomické i jiné nedostatky rostoucím vojenským ohrožením. Argumenty tohoto druhu nejsou v politice Moskvy nijak nové, známe je i jako jeden z důvodů pro intervenci v Československu v roce 1968, kdy Moskva tvrdila, že její vojenský zásah byl motivován vojenským ohrožením ČSSR ze strany NSR. Jestliže je tedy jedním z principů současné politiky Spojených států podpora aktivit za občanská a lidská práva, pak si musí být Washington vědom, že každá přerva v uvolňování tuto politiku naruší.

Tuto skutečnost, jakož i řadu dalších okolností, které se týkají především situace v Evropě, si zřejmě velice intenzivně uvědomují političtí představitelé západoevropských zemí, zvláště

pak Francie a NSR. Jejich zdrženlivost v hodnocení vývoje v Afghánistánu je šťastným faktorem, brzdícím eskalaci prestižních výroků a demonstrací, k nimž mají bohužel obě vedoucí supervelmoci často až příliš blízko. Až dosud se spíš než hrozba vojenskou či jinou silou osvědčovalo trpělivé diplomatické jednání, jehož mistrem byl svého času někdejší státní sekretář USA Henry Kissinger. Je si co přát, aby se zahraniční politika Spojených států vrátila k metodě, kterou Henry Kissinger ve svých pamětech definuje stručně a výstižně jako politiku preventivního odstraňování možností konfliktů. Je-li součástí sovětské zahraniční politiky, s níž se Moskva nikterak netají a nikdy se jí netajila, podpora revolučních či revolucionizujících režimů, pak není nejmenšího důvodu k předstíraným překvapením, realizuje-li se tato podpora v případě nutnosti i vojensky. Je tu ovšem mnoho důvodů pro to, aby americká zahraniční politika hledala hodnoty, které budou pro představitele nově vznikajících režimů zemí třetího světa alespoň tak přitažlivé, jako jsou ony principy sociálně politického a ekonomického uspořádání, které nabízí SSSR a jeho ideologie. Nebude-li mít Západ a USA jako jeho vedoucí síla co nabídnout, kromě zadržování komunismu, bude-li se pouze pokoušet trestat Moskvu za to, že jedná v souladu se svými ideologicko-politickými hesly, s nimiž není sovětský vojenský zásah v Afghánistánu v žádném rozporu, bude víc než spoluodpovědný za růst napětí, které negativně postihne obě strany, Východ stejně jako Západ.

Z. B y r s k i

IRÁNSKÁ KRIZE

Seznam ponížení, která předcházela útoku na americké velvyslanectví v Teheránu, je nesmírně dlouhý a sahá nejméně do doby prezidentování Lyndona Johnsona. V roce 1966 byla americká výzvědná loď Pueblo napadena v mezinárodních vodách severokorejci. Lyndon Johnson měl dost času, aby poslal na pomoc americká vojenská letadla, z nepříliš vzdálených základů. Jenže neposlal, poněvadž nechtěl Ameriku zaplést do nového konfliktu. Posádka se bez odporu vzdala, dokonce ani nezničila tajné dokumenty. Odseděla si rok ve vězení a vrátila se domů. Všichni byli vyznamenáni. Za co? Za to snad, že se vzdali bez výstřelu? Nikoliv. Za to, že tolik měsíců trpěli ve vězení. Velitel lodi byl souzen, ale nikoliv odsouzen. Posadili ho do kanceláře. Veřejnost, stejně jako velitelství, zřejmě uznala, že první elementární povinností kapitána není splnění rozkazu, nýbrž ochrana života posádky. Dokonce i za tu cenu, že se loď vzdá. Nixon, který stál v té době v ostré opozici vůči Johnsonovi, se kasal, že on by takovou záležitost nenechal projít jen tak. O dva roky později, již za jeho prezidentování, totiž severokorejci sestřelili nad mezinárodními vo-

dami americký vojenský dopravní letoun. Zřejmě je k tomu pohnula někdejší úspěšná akce proti Fueblu. Nejen že to Nixoň nechal projít jen tak, ale vůbec nehnul prstem, aby piráty potrestal. Posádka sice už nebyla vyznamenána, ani velitele neposadili do kanceláře, poněvadž všichni, posádka i dopravovaní námořníci, zahynuli. Ani Nixon nechtěl Americe přidělovat starosti s bojovým Kim Ir Senem. O pár let později, již po vietnamské porážce, došlo k darebáctví Pol Potovy kambodžské vlády, která zadržela americkou rybářskou loď Mayaguez. Gerald Ford, který chtěl dokázat, že vypelichaný americký orel dosud neztratil docela sílu svých pařátů, poslal vojenské lodě, aby Mayaguez našly a potrestaly piráty Rudých Khmerů. S několika desítkami obětí na americké straně se operace podařila. Mayaguez byla nalezena a posádka zachráněna. Museli bychom se však vrátit do těch nepřiliš vzdálených let, abychom si připomněli, jaký křik spustil liberální tisk. Liberální komentátoři a reportéři použili na celou tu událost obvyklou aritmetiku. Jestliže počet zachráněných rybářů byl menší než počet amerických vojenských námořníků, kteří zaplatili výpravu životem, pak jaký smysl měla celá ta operace? Bylo to lehkomyslné ohrožení života amerických vojáků. Ti, kdo to psali, ještě nevěděli, co je to Pol Potův režim a kolik posádek amerických obchodních lodí by našlo luxusní azyl v táborech smrti Rudých Khmerů, kdyby jim Ford, sám překvapený svou odvahou, neučil tu lekci. Nejjednodušší logika nás učí, že: za prvé - útočníkovi je třeba se bránit, za druhé - je třeba ho potrestat a zabezpečit se

tak před dalšími útoky. Tato jednoduchá formule elementárního úsudku se nevešla do superhumanistických hlav Američanů. Jejich antilogika byla nedvojznačná a vedla k absurdním důsledkům. Jestliže je lidský život nejvyšší hodnotou, v jejímž stínu vadnou a zanikají všechny po věky uznávané hodnoty, pak je první povinností státu a všech veřejných institucí, včetně armády, chránit Američany před rizikem smrti. Ostatním záležitostem - jako je národní hrdost, čest a podobné abstrakce lze věnovat odpovídající pozornost jen pod podmínkou, že první zásada zůstane nenarušitelným dogmatem a normou národní politiky.

Avšak i tento princip, který dává nejvyšší prioritu lidskému životu byl jednostranný. Občas se zdálo, že zde dochází k velice zvláštnímu výběru; že oblíbenci liberálů nejsou všichni lidé, ale jen ti, kteří projevují nejhlubší pohrdání nejen nad výkonem spravedlnosti, ale i nad životy jiných lidí - zvlášť těch, kteří se mohou stát jejich snadnou kořistí. Celou řadu let liberální tisk, někteří soudci a jistá universitní střediska vedli zatvrzelý boj na obranu banditů a všelijakých hrdlořezů před represivní činností policie ve velkých amerických městech. Policisté, kteří přicházeli do styku s reálnou skutečností, do jejíž genealogie nemohli jako strážci pořádku proniknout, byli málo citliví na intelektuální liberalismus elity a soudců vynášejících rozsudky. Z tohoto důvodu se američtí "inženýři lidských duší" snažili zveličít každý projev policejní brutality. Všechno to prý bylo diktováno péčí o ústavní svobody a privilegia občanů. Ve skutečnosti

to však znamenalo pouze péči o svět stvořený v myslích intelektuálů, v němž jsou všichni lidé přirozeně etnostní a zločin je chorobou. V této liberální levicové interpretaci byli tedy skutečnými oběťmi nikoliv podřezávání nýbrž hrdlořezové. Jestliže páchali zločiny, pak to byl výsledek frustrace a psychických úrazů a vinnu na tom má špatně fungující systém. Velká města vydávala na rehabilitaci zločinců - převážně několikanásobných recidivistů - na jejich výchovu, zábavu a další prostředky psychologického působení, stovky miliónů dolarů. Teprve po čase se začala věnovat pozornost obětem v tradičním, totiž nemódním smyslu slova. Samozřejmě že pod podmínkou, že byly naživu. Značná část těchto obětí jsou totiž lidé nadsmrti zmrzačení a často zbavení možnosti pracovat. Když došlo k jistému vystřízlivění a začaly se hledat v rozpočtech peníze na kompenzaci důsledků jejich invalidity, vyšlo najevo, že nejsou, poněvadž se milióny vydaly a vydávají na neúčinnou rehabilitaci zločinců - pachatelů oné invalidity.

Ony události - vypočítané na začátku článku spolu s odvrácenou stranou americké morálky, s jejím hedonismem, doprovázeným zároveň sklonem k masochistickému bičování sebe sama za skutečné i neskutečné někdejší křivdy spáchané na Indiánech, černochích, na lidu koloniálních zemí - se staly syndromem zbavujícím Ameriku sil k akci. K tomu je třeba přidat snahu, tolik módní v osvícené části americké společnosti, projevit lepší porozumění a daleko jdoucí toleranci vůči myšlení a morálce kulturně cizích a zeměpisně vzdálených národů celého světa. Tato v zásadě zdravá

a správná idea, jak už se to často stávalo a stává, byla pokřivena. V důsledku činnosti jejích četných vyznavačů, kteří ji hlásali z univerzitních kateder, v tisku a v televizi, se proměnila v něco docela jiného. Manifestovala se nejen porozuměním pro cizí kultury a způsoby života, nýbrž i ponižující degradací a kritikou vlastního řecko-křesťanského dědictví kulturního a rozpačitou oslavou metod jednání a způsobů ná-kterých vůdců států třetího světa. Je samozřejmé, že takové postoje politiků a intelektuálů našeho světa nebyly považovány ani tak za symptom zralosti Západu, jako spíš za doklad jeho slabosti. Na pozadí těchto jevů lze lépe pochopit snadnost, a jakou Sověty dobývaly svět při zvuku ukolébavky, tak milé americkým uším, o mírových záměrech Kremlu a o strašných alternativách, pokud svět sovětským ujištěním a slibům nebude věřit.

Postupně, tak jak narůstal proces kapitulace, zdálo se, že Američané již přestali být národem. Že Amerika je prostě rozsáhlým teritoriem, na jehož území existují nejrozumnější komunity, které nespojuje žádná celonárodní idea. V mnoha svých článcích jsem i já tomuto dojmu podléhal.

V tomto okamžiku přišla iránská krize. Události v Íránu byly studenou sprchou, která spadla na americké hlavy, ponořené do blažené nevědomosti. Zároveň ten studený proud zaučinkoval jako lakmusový papírek, neboť ukázal, kteří Američané jsou připraveni přijmout tu těžkou léčbu, aby alespoň zčásti získali ztracený respekt a úctu světa - a kteří - zaskočení strachem a stále ne-

dostatečněji maskovaným pseudohumanismem - chtějí za každou cenu vymanévrovat z krize a pod jakoukoliv záminkou se podřídít nátlaku nikoliv silného a jadernými hlavicemi hrozícího SSSR, nýbrž šilenského a ve své nenávisti k Západu zatvrzelého starce. V průběhu posledních deseti dní krize se zdá, že rostoucí vliv na veřejné mínění mají ti první a že hněvivé vystřízlivění americké veřejnosti je skutečně na postupu. V tomto smyslu možná prokázal ten ponurý vousatý stařec ze svatého města Komu Americe i celému světu velkou službu.^{1/} Svou nepravděpodobnou arogancí a lží usnadňuje další upevnění americké a vůbec západní veřejnosti. Kdyby se Západ tvářil v tvář společnému nebezpečí sjednotil a prokázal vůli k odporu, mohl by klidněji reagovat na pobouření, a občas i vládami organizované - jak tomu bylo v Tripolisu - demonstranty zapalující americké ambasády ve jménu boje proti "nevěřícím". Normální reakcí v takových situacích, v nichž je účast vlád v organizování "spontánních" demonstrací nepochybná, musí být přerušování diplomatických styků.

Avšak ani Amerika a tím méně západní svět, není vůbec sjednocena. Do nebe volajícím příkladem této nejednotnosti bylo vystoupení představitele Francie na schůzi Rady bezpečnosti OSN 1. prosince roku 1979. Francouzský delegát sice odsoudil útok na americkou ambasádu v Teheránu, ale nešetřil pochvalami na adresu iránského lidu, a explozi nejreakčnějších, barbarských požadavků a emocí nazýval "revolucí". Tradiční pohlavnictví francouzských vlád vůči zemím blízkého východu bohatých na naftu, se nyní roz-

šířilo i na Írán.

Od okamžiku, v němž píší tato slova až do doby, kdy se článek objeví v tisku, uplyne mnoho dní. V tak nejisté situaci nelze předvídat všechna možná řešení. Ale již dnes, kdy se "upevnilo" stanovisko Ameriky - které našlo svůj výraz v požadavku prepustění rukojmích jako podmínky, o níž se nebude jednat - objevuje se řada znepokojujících faktů. Za výzvami k zachování klidu a rovnováhy, k nimž směřují jak Carter, tak sdělovací prostředky, je cítit starost, aby Amerika neuhnula z cesty po léta propagované kapitulace. To, co velká část americké veřejnosti nechápe, nebo nepřeje si přijmout, lze vyslovit v několika bodech.

1. V požadavku vydání šáha nynějším íránským vládcům nejde ani tak o potrestání vyhnaného monarchy, jako spíš o ponížení Ameriky. Vynucení takové kapitulace by škrtlo celou její minulost. Kdyby ajatoláhovi šlo o potrestání šáha, požádal by o jeho vydání již když pobýval na Bahamách, v Egyptě nebo v Mexiku. Ajatoláh to neudělal, poněvadž mu nešlo o pokoření těchto zemí. To, že Mexiko nyní odmítlo poskytnout šáhovi azyl, je podmíněno novými okolnostmi, a především obavou, aby rozčilení islámští "radikálové" nezačali podpalovat mexické ambasády, neohlížejíce se již na ajatoláha. To, že Američané po útoku na budovu svého velvyslanectví v Teheránu okamžitě nereagovali, posílilo imámovu aroganci a naplnilo ho přesvědčením o vlastní síle a o velikosti vlastního poslání - jímž má být boj se Západem a jeho hlavní baštou - Amerikou. ^{2/}

2. Ačkoliv se americká veřejnost staví proti tomuto vydírání, nechápe hluboké kořeny krize. Pro mnohé je Chomejního čin pouze projevem šilenství arogantního vůdce. Američané nevědí, že celá záležitost není pouhou nebezpečnou epizodou v historii Ameriky, jako byla např. kubánská krize, ale že má svou genealogii v letitém pěstování a praktikování kapitulantské filosofie ve vztahu k hlavnímu soupeři - Rusku a k neoprávněným požadavkům některých zemí třetího světa, mimochodem poměrně početně zastoupených v etnickém složení amerického obyvatelstva.

3. Značný počet Američanů uvažuje tak krátce, že zdroj pokoření Ameriky vidí v pouhém faktu souhlasu s tím, aby se šáh léčil v Americe /"Vždyť přece, kdyby sem šáh nepřišel, nikdo by naše diplomaty nedržel jako rukojmí"/. Krátkozrakost podobně uvažujících lidí musí vzbuzovat neklid. Přijetí šáha jako pacienta se stalo, bez jakéhokoli záměru hostitelů, bolestným, ale nutným diagnostickým aktem, který by měl Američany uvědomit, jak hluboko klesla jejich země, jestliže o tom, komu smějí nebo nesmějí poskytnout pohostinství, rozhoduje diktátor třetířadé země, navíc metodami nejzbabělejšího vydírání. Kdyby k tomuto ponížení nedošlo, Američané by dále zabředávali do beznadějné nevědomosti o vlastní bezmocnosti. Není dobré klást slepci do cesty kameny a vystavovat ho tak nebezpečí, že zakopne a upadne. Jestliže však slepec o svém nedostatku neví, pak je snad lepší nastavit mu kámen, aby si svou nedostatečnost uvědomil. V opačném případě by mohl namísto zakopnutí padnout do propasti, z níž ho již nikdo

nezachrání. A proto, ať už to byl kdokoliv, David Rockefeller nebo Kissinger, kdo požádal Cartera, aby pozval Šáha, neměl by být kárán, ale chválen. Ti, kdo to nechápou, ničemu nerozumějí.

Nyní, když Mexiko odmítlo udělit Šáhovi právo k pobytu, svědčí postup vlády USA, která mu nenabídla formálně azyl, o pokračujících kapitulantských náladách.

4. Šáh je osobnost konfliktní. Nahromadil osobní bohatství stejně jako téměř každý z feudálních či polo-feudálních monarchů třetího světa. Žijí sice ve dvacátém století, ale mnozí z nich považují bohatství vlastní země za svůj osobní majetek nebo za majetek své rodiny. Reza Pahlavi se pokoušel jednat jako Kemal Paša v Turecku po svržení sultanátu, ale neměl ani představivost ani moudrost Atatürkovu a dělal to velice hloupě. Šáh modernizoval zemi, vychovával mládež, ale nepomýšlel na likvidaci absolutní vlády. Z vůle svého královského majestátu změnil společenskou strukturu Íránu a podřezal si tím větev, na níž stál jeho vlastní trůn. Poněvadž prvky vzpoury se projevovaly stále násilnějšími akcemi, vyvolával konflikt na jedné straně teror opozice, na druhé straně stále krutější represe ze strany moci. Jaké rozměry tyto represe měly, zda ve vězeních policie Savak zahynuly desítky či tisíce lidí, těžko soudit, neboť jen sotva se lze spolehnout na údaje zveřejňované lháři a falsifikátory, kteří dnes v Íránu vládnou. Šáhova politika, zvláště od tohoto okamžiku, kdy jeho pokladna pukala zlatem ve švech, měla svou sebevražednou logiku, kterou měli již dávno před jeho pádem rezeznat vědci -

politologové v Harvardu a v Columbi. Poněvadž se však současní politologové zabývají jen běžnými záležitostmi, všimli si katastrofy, která šáhovi hrozí, teprve pět minut před dvanáctou. V tom okamžiku se k němu otočili zády a uspíšili tak jeho politický konec. Počítali s vděčností nových vládců. Ta kalkulace, jak víme, nevyšla. Šáh je osobnost, která je politicky a pravděpodobně i fyzicky na konci. Ať byla jeho vláda jakkoliv krutá, nelze zapomenout, že byl 35 let spojencem Spojených států. Jestliže byl přijímán s poctami, pokud vládl, pak elementární slušnost přikazovala, aby mu bylo poskytnuto útočiště v okamžiku, kdy ztratil korunu a spíše než trest mu hrozila pomsta od lidí, kteří se mu svou krutostí přinejmenším vyrovnají.

Kdyby tu totiž nepřišly ke slovu jisté politické záměry, které vylučují vydání svrženého monarchy do rukou vrahů v Teheránu, kteří povýšili únosy na metodu zahraniční politiky, bylo by zcela nepochybné, že ani šáh ani Bachtiar /po krátkou dobu iránský premiér/, jehož vydání se ajatoláh také domáhal, by se nedočkali žádného soudu. Jestliže množství Chomejního zločinů zaostává za počtem obětí bývalého šáha, pak pouze proto, že imánova vláda trvá dosud jen krátkou dobu. Navíc jsou počty osob zastřelených "revolučními tribunály" v iránských sdělovacích prostředcích značně snižovány. Neuvádějí se náhle popravy vzbouřených Kurdů.

5. Záležitost záchrany života padesáti rukojmích je věc nemierně vážná a nikdo ji nemínil bagatelizovat. Nicméně v tomto stále vážnějším konfliktu není v sázce jen život a bezpečnost pa-

desáti trýzněných lidí, ale čest a bezpečnost víc než dvousetmilionového národa. Tu smutnou pravdu musí Američané přijmout. Kdyby byly čest a dobré jméno tohoto národa jen čistou abstrakcí, co by stálo v cestě tomu, aby byl šáh vydán iránským teroristům? Ale ačkoliv to všichni Američané docela nechápou, instinktivně cítí, že se to udělat nesmí; že cena osvobození rukojmích může být vysoká, ale má své hranice. Ty hranice jsou vymazeny nejen důstojností národa a jeho tradicemi, které ne všichni chtějí odhodit mezi historické haraburdí, nýbrž také konkrétní bezpečností celého lidstva. A to z té jediné prosté a pochopitelné příčiny, že ještě jeden potupný ústupek se může stát onou příslovečnou kapkou, kterou přeteče pohár amerického ponížení; že to může být onen kamínek, který uvolní lavinu ohrožující nejen Ameriku, nýbrž celý západní svět.

x x x

Když tak zvaní studenti obsadili americké velvyslanectví, byl Carterovou první a typickou reakcí pokus zатуšovat celou záležitost s pomocí tzv. "rozhodné diplomacie". S příklady této diplomacie jsme se seznámili již u příležitosti oné ruské brigády na Kubě. Carter začal žebrotou, pokusil se poslat do Teheránu Ramseye Clarka, který se kdysi proslavil četnými zdvořilostními cetami do Hanoje, zasloužilého činitele na poli appeasementu. Ramsey Clark, který již předtím vystupoval prostřednictvím své advokátní kanceláře jako poradce Bazarganovy vlády v záležitosti výběru legálních prostředků, které by umožnily dosáhnout

vydání šáha, vyhnul se tomu, přesto že dnes odstavený ministr zahraničí Bani Sadr předložil onen dokument, pocházející z Clarkovy advokátní kanceláře. Carter pak prohlásil, že kdyby i věděl o Clarkově činnosti, nezabránilo by mu to v tom, aby ho do Íránu poslal. V první fázi konfliktu Carter počítal zřejmě s tím, že celá záležitost se dá vyřídit prostřednictvím nějaké kompromitující koncese, kterou Američané - jak je znal - lehko spolknou, jestliže jim jako dárek věnuje živé a zdravé rukojmí. A pak by nic nestálo v cestě tomu, aby se roztočila volební kampaň. Naštěstí mu v té strategii kapitulace zabránil Chomejní: odmítl přijmout Carterova vyslance a nepřál si ani zprostředkování Organizace pro osvobození Palestiny, jejíž nabídku Carter ukvapeně akceptoval.

Za tohoto stavu věci - s ohledem na nadcházející volby - změnil Carter taktiku. Přimělo ho k tomu rozjitřené veřejné mínění, které se nečekaně vzpamatovalo ze své letargie. Až do okamžiku antiíránských demonstrací, kdy na amerických univerzitách začali pálit loutky Chomejního, počítal Washington s tím, že se všechno dá vyřídit metodou Vance - Shullman. Z té země divů a nesplněných nadějí ho vyvedli sami Američané. Dnes začal Carter užívat výhrůžek. Klíč k cestě od slov k činům spočívá v postojích americké veřejnosti. Nikdo nechce a nemůže obsadit Írán. Avšak zločiny Chomejního a jeho společníků nemohou zůstat nepotrestány. Ocituji zde slova Georgese F. Willa z článku, který byl otištěn 27. listopadu v The News World: "... Spojené státy nesmějí napříště vylou-

čít ozbrojenou akcí, pokud je osvobození rukojezních prostřednictvím vojenské akce /typu Entebbe/ prakticky nemožné. V tomto případě mělo být první reakcí na obsazení amerického velvyslanectví v Teheránu zaslání mapy iránským vládcům s vyznačením stovky leteckých cílů - elektráren a podobných objektů, s přesným plánem blokády přístavů, z nichž vyplouvají tankery s naftou". K těmto slovům Georgese Willa nemám příliš co dodat, s výjimkou, že bych škrtl výraz "napříště". Napříště už vůbec nemusí být.

Zvláštní pozornost v iránské krizi si zaslouží postoj Sovětů. Jejich hrozby intervencí v případě, že Spojené státy učiní vojenské kroky, si nezaslouží, aby byly brány vážně. V Kremlu vědí, že pokud se Amerika s těžkým srdcem rozhodne udělit lekci šíitským duchovním /při čemž za jejich šílenství bude platit veškerý iránský lid/, učiní tak nikoliv proto, aby obnovila svůj vliv v Íránu, nýbrž pod tlakem veřejného mínění. Poněvadž ani americké veřejné mínění, tím méně Carter, neuvažuje o obsazení Íránu, nýbrž o zachování tváře pohaněného národa otráveného superhumanismem, nemá Kreml ani důvod ani možnost ozbrojené kontraintervence, která by vedla ke globální konfrontaci, a po té Moskva vůbec netouží. Proč taky? Salámová metoda neboli metoda postupných akcí přinášela až dosud dobré výsledky. Jak jsem napsal ve svém minulém článku z prosince 1979, je v rozumně pojetém zájmu Moskvy vystříhat se všeho, co by mohlo alarmovat nebo uvést do pohotovosti americkou veřejnost. Chomejní byl se svou provokativní akcí pro Moskvu příslovečným slonem v porcelánu. Kdyby se ovšem situace vyvíjela tak, jak začala; kdyby Carter usmlou-

val osvobození rukojmích za cenu nějakého Ameriku pokořujícího prohlášení, /nemuselo ani dojít k vydání šáha/, Moskva by byla s průběhem událostí spokojena, neboť by to znamenalo nezvratné pokoření Ameriky v očích jejích západních spojenců. Ti by pak, na základě takové kapitulace před Íránem, mohli by definitivně škrtnout Ameriku jako spojence a garanta své vlastní nezávislosti. Takovou naději mohla brát Moskva v úvahu i jako pozitivní eventualitu. Proto také v prvních dnech krize vysílala sovětská rozhlasová stanice v Baku, která se nazývá Hlas Íránu, podněcující pořady. V druhé fázi však Moskva zaregistrovala zneklidňující okolnosti: vážné vzrušení americké veřejnosti, kterou, jak se až dosud zdálo, nic nemůže probudit z letargie. To již nebylo v zájmu SSSR, neboť trpěliví kremleští stratégové dělali po léta všecko, aby americkou veřejnost uspali. Proto přibližně již asi deset dní po začátku krize změnil sovětský Hlas Íránu z Baku tón a začal vyzývat pseudostudenty, kteří obsadili americké velvyslanectví a zajali jeho personál, aby osvobodili "americké špióny" z "humanistických důvodů". Moskva, která je ve svých oficiálních stanoviscích k íránské krizi sříženlivá, nemíní ovšem kárat Chomejního. Tím spíš, že ho považuje, jak se domnívám, pravděpodobně za šílence. Krutost a nenávisť by mu nejspíš odpustili, ale provokující hlouposti, které vyvolaly reakci americké veřejnosti a celého Západu, mu prominout nemůže. Nejvýhodnější by bylo odstranit ho ze scény, ale to není ani snadné ani jednoduché. Kdyby to Rusové udělali, nemohli by si dovolit ten

luxus, že by z toho obvinili CIA - neboť by to vyvolalo bouři v USA, čemuž se právě chce Moskva vyhnout. Situace je nyní ve slepé uličce. Východisko spočívá jen a jen v rozhodných postojích Ameriky.

New York, 2. prosince 1979

R. K o l o u š e k

ROPA- ROPA- ROPA

Podmínění a využití energie je tajemstvím nesmírného rozmachu současné technické civilizace. Bez rozsáhlého využití energie by neexistovala žádná z dnešních rozvinutých průmyslových zemí. A otázka budoucnosti světa, otázka vyřešení všech závažných problémů další kulturní existence lidstva, je v první řadě otázkou nezbytného rozvoje energetických zdrojů. Jejich současná úroveň mnohonásobně převyšuje tu, kterou měl svět k dispozici na počátku tohoto století. Podle některých odhadů má do konce století ve srovnání s počátkem sedmdesátých let vzrůst na víc než dvaapůlnásobek a do roku 2020 dokonce 3,75 krát.

Je-li tajemstvím rozvoje technické civilizace energie vůbec, je tajemstvím jejího bezpříkladného rozvoje ve dvacátém století ropa. Ona "zázračná" tekutina se stala "tou" energií dvacátého století. Nejlevnější těžitelná, nejsnadněji dopravitelná, nejvšestranněji použitelná. Ropa se v polovině století stala nejdůležitějším energetickým zdrojem vůbec a mimo to nejdůležitější chemickou surovinou. Ropa svět hřeje i chladí, ropa ho dopravuje, ropa ho obléká, sytí i napájí.

Podíl ropy na světové produkci prvotních energetických zdro-

já dosáhl v roce 1972 téměř 43 % a do roku 1985 přesáhne patrně 44 %. To je téměř dvakrát tolik, co podíl uhlí, víc než dvakrát tolik co zemního plynu, osmkrát tolik co podíl vodních elektráren atd.

Roma však má, jako energetický zdroj, přinejmenším dvě vážné vady na kráse.

Vada první: ropy je málo.

Je pravda, že vyčerpání známých zásob ropy se už několik desetiletí celkem dost seriózně předpovídá vždy na dvě až tři desítky let. Zatím se ale vždy podařilo nějaké ty další zásoby odkrýt, takže se předpokládaná katastrofa, plynoucí z jejího vyčerpání, odsouvá do mlhavé budoucnosti. Zdá se ale, že situace začíná být opravdu vážná. V žádném případě se nedá počítat s tím, že by produkce ropy už v blízké budoucnosti mohla udržet krok s rostoucí spotřebou energie ve světě. Její těžba patrně v současné době vrcholí a po roce 1985, nejpozději do konce století, začne absolutně klesat.

Vada druhá: ropu má jen někdo.

Její zásoby, a tím i těžba, jsou ve světě krajně nerovnoměrně rozděleny. Vytěžilo-li se ve světě v roce 1977 celkem 2.994,27 mil. tun ropy, pak jen samy země Středního východu těžily v téže roce 1.113,67 mil. t /37,8 %/, $\times$ USA a Kanada 470,38 mil. t. /16,0 %/, SSSR 572,46 mil. t /19,45 %/, Venezuela 117,0 mil. t /4,0 %/ a Alžírsko a Lybie 146,94 mil. t /5,0 %/. Tedy pouze těchto 5 oblastí celkem 2.420,45 mil. t, což jest 82,25 % celé světo-

vé produkce.

Nezbytnost ropy pro existenci průmyslově vyspělých zemí na jedné straně a omezenost jejích zdrojů na straně druhé, učinily z ní strategickou surovinu prvního řádu. Jak snadno se ropa může stát nástrojem politického a ekonomického vydírání, prostředkem mezinárodního nátlaku, naznačily některé události v obchodě ropou v sedmdesátých letech /ropné embargo a cenová exploze/. Ukázalo se, jak obtížné se z takových situací nachází východisko. Nebyly to pouze problémy a obtíže přítomné chvíle a je nutné je chápat i jako memento nadcházejícího konce ropné éry.

Nabízí se otázka, zda by nebylo lépe již nyní - dříve než bude pozdě - přikročit k zásadním opatřením, směřujícím k náhradě ropy jinými zdroji a radikálnímu omezení její spotřeby.

Řešení není zdaleka jednoduché. Stav technických poznatků dovoluje zatím s úspěchem pouze specificky omezovat spotřebu ropných produktů /např. v dopravě/ a dosáhnout tak určité útag-nace spotřeby ropy vůbec. Nedovoluje však dosud její náhradu. Na to si budeme muset ještě nějaký čas počkat. Až bude nalezeno přijatelné technické řešení, zůstane tu ještě činitel ekonomický. Každá zásadní změna situace bude patrně vyžadovat značné strukturální změny v ekonomice, což se neobejde bez rozsáhlých investic, k jejich realizaci bude potřeba určitého delšího období. To znamená, že řešení problému ropy, a tím i řešení budoucnosti energie, leží úplně a zcela jen na bedrech ekonomicky vyspělých průmyslových zemí, s příslušnou vědecko-technickou a ekonomickou ka-

pacitou, která ale v současné době stojí skoro jednou nohou na ropě. Není přehnané tvrzení, že vyřešení problému ropy je jednou z kardinálních otázek přežití naší technické civilizace; při čemž ropa, jako nejvýznamnější energetický zdroj současnosti, je svým ekonomickým významem sama jedním z nejdůležitějších klíčů k tomuto řešení.

Vzhledem k tomu, že většina průmyslových zemí nemá podstatné vlastní zdroje ropy, stala se nutnost jejího opatřování významným, ba možno říci jedním z nejvýznamnějších činitelů mezinárodní politiky.

Ve zcela zvláštní situaci jsou v tomto směru průmyslově vyspělé země západní Evropy a Japonsko, jako jediná /mimo USA/ průmyslová mimoevropská velmoc. A to především ze dvou důvodů: předně patří k největším světovým spotřebitelům ropy, a za druhé produkují z vlastních zdrojů, až na malé výjimky, její zcela nepodstatná množství.

Jaká je v tomto směru jejich konkrétní situace, ukazuje následující přehled:

V roce 1978 činila	spotřeba	vl. produkce	dovoz
v mil.tun			
NSR	100,49	5,05	95,50
Francie	112,50	1,86	110,64
Itálie	106,74	1,38	105,60
Vl. Británie	94,60	51,00	67,00
Japonsko	335,54	0,54	335,00

/Pro zjednodušení nejsou uvedeny menší západoevropské země. Jejich situace je podobná. Výjimku činí Norsko, které se v sedmdesátých letech stalo v evropských poměrech významným producentem - v roce 1978 vytěžilo přes 17 mil. t a vyvezlo téměř 16 mil. t ropy. Jeho dovoz činil 7 mil. t/.

Mezi významnými západoevropskými průmyslovými mocnostmi zaujímá, jak vyplývá z přehledu, zvláštní postavení Velké Británie. Ještě v roce 1975 byla nucena prakticky celou svou potřebu ropy krýt dovozem. V roce 1978 však již přes polovinu své potřeby byla schopna krýt těžbou z vlastních nalezišť v Severním moři.

Už bylo řečeno, že světová produkce ropy je teritoriálně rozdělena značně nerovnoměrně. Protože dva z největších producentů /USA a SSSR/ jsou zároveň největšími spotřebiteli, je teritoriální struktura vývozu ještě nevyváženější.

Z celkového světového vývozu ropy, který činil v roce 1977 1.644,79 /což je 104,5 % proti roku 1973/, vyvezly:

země Afriky	16,7 % /především Tunis a Nigerie/
země sev. Ameriky	1,03 %
Jižní Ameriky	5,3 %
střední východ	61,2 %
dálný východ	5,3 %
záp. Evropa	2,0 %
soc. země	7,9 % /v r. 1973 5,6 %/

V průběhu sedmdesátých let se tato struktura nijak významně neměnila.

Toto rozložení přirozeně ovlivňuje teritoriální strukturu dovozu hlavních spotřebitelů, třebaže v jednotlivých případech je možno nalézt určité rozdíly.

Západní Evropa jako celek, dovezla v roce 1977 613,84 mil. t ropy, na čemž se jednotlivé oblasti podílely takto:

Afrika /zejména Tunis a Nigerie/	19,8 %
střední východ	30,8 % /v r. 1973 27,5 %/
v tom Írán	6,6 %
dálný východ	7,0 %
zbytek z ostatních oblastí	

Jednotlivé dovozní země se ale od této struktury svými dovozy poněkud liší.

Tak Francie dovezla v r. 1977 z celkového množství 118,27 mil. t z:

Afriky	16,9 % /v r. 1973	24,9 %/
ze střed.východu	76,9 % /v r. 1973	71,1 %/
v tom Írán	8,5 %	
ze záp. Evropy	2,6 %	
ze soc. zemí	2,8 %	

NSR z celkového množství 100,07 mil. t v r. 1977 z:

Afriky	40,4 %
ze stř. východu	48,9 % /v r. 1974 však 56,3 %/
v tom Írán	15,8 %
ze záp. Evropy	4,8 %

Itálie v téže roce z celkového množství 103,6 mil. t z:

Afriky	22,0 %
ze stř. východu	68,5 %
v tom Írán	13,9 %
ze soc. zemí	8,5 %

Velké Británie, třebaže je schopna značnou část své potřeby kryt vlastní těžbou a snížila své dovozy v r. 1977 ve srovnání s rokem 1973 ze 116,57 na 67,43 mil. t /to je na 57,84 %/, dovezla z tohoto stále ještě značného množství: z:

Afriky	7,5 % /v r. 1973	20,6 %/
stř. východu	80,6 % /v r. 1973	74,3 %/
v tom Írán	21,0 %	

Přesrovnání ještě Japonsko, které ze svých 240,48 mil. t, dovezených v roce 1977, dovezlo:

ze stř. východu	78,6 %
v tom Írán	16,9 %
z dál. východu	17,9 % /především Indonésie/

Z uvedeného je patrná především skutečnost, že všechny uvedené země jsou při krytí svých potřeb ropy mimořádně závislé na dovozu z oblasti středního východu. Oblasti již po dlouhou dobu mezinárodně snad nejnestabilnější. Dále je zřejmé, že výpadky dovozů ropy, ke kterým došlo v průběhu iránské krize /přesně řádaje zatím bohužel nejsou v dosažitelných statistikách k dispozici/, musely významným dovozům způsobit nemalé obtíže. A představa možných jiných otřesů v této oblasti, vyznačující se mimo jiné ta-

ké silnými prvky sociální a politické nestability, nepochybně vyvolává značné obavy z budoucnosti.

Starost o zabezpečení dodávek ropy, nezbytné podmínky /alespoň ještě po dobu nějakého toho desetiletí/ prosperity vyspělých průmyslových zemí Západu, se musí v té či oné míře promítnout do jejich politického chování ve vztahu k mezinárodně důležitým dodavatelským oblastem. Dost zřetelné je to u dvou krajních případů. Na jedné straně Francie a na druhé Velká Británie /která svou závislost na dovezech ropy od roku 1975 patrně ještě dále snížila/.

Je všeobecně známo, že v první polovině sedmdesátých let došlo ve světovém obchodu s ropou z různých /v zásadě mimoekonomických/ důvodů, k prudkému růstu cen, který trvá fakticky až do současnosti. Určité uklidnění v poslední době není zdaleka zárukou, že cenová exploze nepropukne nanovo. Zdá se, že tato cenová revoluce způsobila ve většině spotřebitelských zemích určité ztlumení spotřeby ropy. Tak spotřebovaly

v roce	1973	1975	1978
Francie	136,7 mil. t	107,11	112,5
NSR	119,39	97,58	100,49
Itálie	129,58	96,93	106,74
V. Británie	112,3	91,06	94,60
a Japonsko	251,26	228,42	235,54
miliónů tun ropy.			

Z toho je zřejmé, že i pouhé cenové vlivy mohou do jisté mí-

ry ovlivnit chování spotřebitelů ropy, aniž by se mohla tak rychle uplatnit nějaká zásadní technická řešení /zejména ve smyslu náhrady jinými zdroji/.

Zcela odlišný je naproti tomu vývoj v USA, které jsou největším spotřebitelem ropy vůbec. Působí dojmem, jakoby růst cen vyvolal tím větší chuť jejího konsumu.

Tak v roce 1973 spotřebovaly USA		615,36	milionů tun ropy,
	1974	605,22	
	1975	615,92	
	v r. 1976 už	662,52	
	v r. 1977 dokonce	729,23	
	v r. 1978	712,95	milionů tun.

Protože v témže období došlo k určitému poklesu domácí těžby, došlo k ještě drastičtějšimu růstu dovozů. Ty činily

v r. 1973	161,27	milionů tun,
1974	172,57	
1975	203,12	mil. t /rok minimálních dovozů ostatních významných spotřebitelských zemí/
1976	261,67	
1977	325,98	!!
1978	295,00	milionů tun.

Takový vývoj mimoděk připomíná pohádku o Bumbrlíškovi. V oblasti reality pak nutí k úvaze, nakolik USA svou přinejmenším nerozumnou a nešetrnou spotřebitelskou politikou samy přispěly k onomu spektakulárnímu cenovému vývoji.

Tento krátký přehled o spotřebě ropy, o závislosti významných spotřebitelských zemí na jejím dovozu, o významu ropy a jejích perspektivách, se záměrně vyhýbá jednomu nepřehlédnutelnému činiteli, to jest vojensko-strategickému. Jednak se vymyká rozsahu této úvahy /třebaže vojensko-strategické vlivy jsou bezesporu v problematice spotřeby ropy reálně zahrnuty/, jednak nejsou pro jeho posouzení k dispozici potřebné veřejné údaje.

Na závěr je nutno poznamenat přinejmenším toto:

Přístup ke zdrojům ropy patrně zůstane v budoucích dvou až třech desetiletích jedním z určujících činitelů mezinárodní politiky. Jeho význam se bude spíše zvětšovat, jak postupným snižováním přírodních zásob, tak zvyšujícím se napětím energetické situace, a to do té doby, dokud nebudou nalezeny nejen ekonomicky přijatelné způsoby zásadních změn v energetickém zabezpečení moderního světa.

Vzhledem ke vždy dané situaci v teritoriálním rozložení zdrojů a k závislosti největších spotřebitelů na dovozech ropy, budou zásobitelské oblasti podle svého významu, stále středem zájmu, ale i předmětem napětí a třenic hlavních subjektů mezinárodní politiky. Tím spíše, že ropa je, a pro nejbližší budoucnost i zůstane pro vyspělé průmyslové země otázkou přežití, nebo zániku.

ISLÁM JAKO ZLOMKY Z PŘÍRUČKY

Islám je vírou, základem sociální organizace muslimské společnosti, způsobem života stamilionů lidí, kulturou, civilizací, politikou. Porozumět mu je někdy dost těžké, protože islám je sice tolerantní, ale to neznamená, že má zájem o dialog. A tak nezbyvá než jej nahlížet zvenčí a doufat v co nejméně zkreslující popis.

Základem islámu /a to slovo znamená podřízení se, odevzdání se bohu/ je víra v jediného boha. Jedinečnost je zde absolutní, takže i křesťanská Trojice zavání muslimovi mnohobohstvím. Bůh je všemocný, vševědouce, stvořitel světa a jeho soudce v den poslední. Je milostivý a milosrdný a současně tvrdý k nevěřícím na tomto i onom světě. Islám je víra v boha Abraháмова, Mojžíšova, Davídova i Ježíšova. Řetěz proroků, pověřených tlumočit lidem Slovo se uzavírá Muhammadem ibn Abdalláhem z kmene Kurajšovců z města Mekky. Jeho prostřednictvím byl seslán korán, čisté slovo boží, samotným prorokem neovlivněné. Arabům, právě tak jako dříve Židům a křesťanům, se dostalo tak Knihy, jež uvádí na pravou míru učení Starého i Nového Zákona v bodech, kde se vlivem nehodných lidí odchýlilo od náboženství Abraháмова.

Mezi základní dogmata patří víra v Allháa, úcta k jeho poslu Muhammadovi, uznání věčnosti koránu a učení o soudném dni a

zmrtvýchvstání. Sloupy víry je samo vyznání, modlitba, opakovaná pětikrát za den, půst v měsíci ramadánu, povinné dávání almušny a pouť do Mekky. K tomu připočtáme páteční návštěvu mešity, dodržování rituální čistoty a zachováání svátků.

Tento výčet samozřejmě mnoho neříká bez znalostí konkrétních souvislostí s dobou, kdy na počátku 7. století se učení islámu formovalo. Je to nutné už proto, že islám nezažil /a z povahy svého učení ani nemůže prožít/ reformaci nebo éru textové kritiky písma, jež tolik přispěly k aktualizaci křesťanství.

Když Muhammad poprvé vystoupil se svým učení, našel v Arábii již půdu připravenou pro svou koncepci jediného boha. Zásluhou sousední Byzance a Etiopie i židovských či judaizovaných kmenů, sídlících v Arábii, nebyl monoteismus zcela neznámý. Ani křesťanství, ani judaismus si mnoho stoupenců nezískaly. Teprve Muhammadovi se podařilo spojit monoteistickou představu /ve značně zkrácené podobě převzatou z oněch učení/ s tradičními hodnotami arabské společnosti, a to v době, kdy Arábie prožívala krizi. Tato krize byla především sociální, spojená s rozkladem rodového zřízení a vzestupem kupecké oligarchie, politická - související s potřebou vybudování státu i krize morální. Ta byla po-
 cíťována velmi ostře jako protiklad mezi ideálem beduínské morálky a praxí vládnoucích městských vrstev. Muhammadovi se podařilo najít v islámu lék, přesvědčit krajany o jeho účinnosti a uskutečnit model společnosti, jež se nezakládala na kmenové příslušnosti a solidaritě. Všichni, kdo přijali nové učení, tveřili

nyní jednu obec. Pozdější, neobyčejně úspěšný arabský výboj prokázal efektivnost Muhammadovy koncepce.

Prorokovy začátky však byly těžké a mekkánská oligarchie v něm spatřovala především bořitele starých pořádků, ohrožujícího prosperitu města, založenou mj. i na každoročních poutích ke svatým dosavadním bohům a bohyním. Když se dosáh hlásaných změn stal nebezpečným, Muhammad spolu s prvními muslimy Mekku opustil a uchýlil se do nedaleké Medíny. Po osmi letech sporů a bojů se vítězně vrátil. To již na novou víru přistoupilo mnoho beduínských kmenů a oáz a nakonec se obrátili i Mekkáňští. Muhammad svůj triumf o dlouho nepřežil a mladá obec ztratila přímý kontakt s Al-láhem. Zůstal korán /tehdy ještě v ústním podání/, kanonizovaný až později. 114 sůr koránu však neobsahovalo všechny odpovědi, které si život žádal. Protože islám měl řešit vše a do detailu /jak v rovině osobní, tak i společenské/, byly posléze na pomoc přibrány příběhy o skutecích a výrocích Muhammadových /chadísy/. Postupně se jich shromáždilo nepřeberné množství, jež tvořilo soubor tradic, zvaný sunna. Ti z muslimů, kteří tradici spolu s koránem považovali za jediný zdroj víry a životní praxe, byli později nazváni sunnity. Je jich asi 90 % všech muslimů. Původ druhé, ší'itské, větve islámu je ve sporech o nástupnictví po Muhammadovi. Stoupenci Alího, bratrance a zetě Prorokova, prosazovali nárok na chalífát pro Muhammadovy potomky. Ali i jeho syn Husajn zahynuli a stali se mučedníky. Ší'a znamená strana a ší'ité byli původně politickým hnutím. Věří v tajemství, sděle-

ná Muhammadem Alím a přecházející na jeho potomky. Ší'a se záhy rozštěpila na řadu sekt, navenek se odlišujících uznáváním různého počtu imámů - nástupců Alího. Nejrozšířenější jsou dnes "dvanáctníci", očekávající návrat dvanáctého imáma, jenž je skrytý a vrátí se jako mahdí /spasitel/. Ší'ité zůstali vždy v menšině, i když několikrát se jim podařilo zmocnit se vlády v části chalífátu. Časem se ší'a stala převážně nearabskou záležitostí a její baštou je dnes Írán. Tam přispěla k uchování národního vědomí a pocitu určitého odstupu od ostatních muslimů. Ší'ité jsou zpravidla považováni za politicky radikálnější, nábožensky netolerantnější a xvnofobnější než ostatní muslimové. Mají vlastní sbírku tradic a ze sunny uznávají jen to, co podporuje nároky Alího.

Otázek, spojených s islámem jako vírou a posléze s islámskou teologií a filosofií je však nepřeberně a místo dalšího zjednodušování bude vhodné opustit čisté duchovno a obrátit se k praxi, resp. k mostu mezi vírou a způsobem života. Jím bylo a do značné míry i zůstává islámské právo zahrnující všechny oblasti způsobem, který neměl v křesťanství obdobu, a regulujícím každodenní život muslima.

Zdrojem je opět korán a sunna. Protože s těmito podklady by nebylo možné řešit všechny případy, přihlíželo se ještě ke shodě názorů nejváženějších právníků a k analogii. U sunnitů vznikly čtyři rovnoprávné školy lišící se mírou rigoróznosti. Právní praxe u ší'itů není příliš rozdílná. Připouští se však samostatný výklad práva, který je u sunnitů od ustavení zmíněných

čtyř škol ukončen. Fungování tohoto systému lze schematicky popsat zhruba takto: Prorok měl určitý zvyk /sunna/, jenž byl doložen v chadisu. Znalec prostuduje zprávu /provedet zv. idžtihád, tj. výklad/ a rozhodne o vhodnosti tohoto zvyku i pro obyčejné věřící. Tak vznikne právní norma /fikh/, začleněná do šari'y - systému pravidel pro každodenní život muslimů. Muftí vydá na požádání dobrozdání /fatvu/, doporučující dodržování tohoto zvyku. Posledním článkem je kádí - soudce. Ten však v tomto případě nezasáhne, neboť daný zvyk je pouze doporučován a jeho nedodržování se netrestá.

Jestliže je právo postaveno na takovémto základě, pak jeho praxe musí být záležitostí lidí s duchovním vzděláním. Tak se oklikou dostáváme k problému islámského duchovenstva. Islám není církví a nemá odpovídající organizační strukturu. Nezná pojem kněze ve smyslu zprostředkovatele mezi věřícím a bohem. Tato vazba je přímá a nezastupitelná. Duchovenstvo jako stav ovšem existuje, i když plní zcela jiné úkoly než např. v křesťanství nebo hinduismu. Titul ulema /tj. vědouceho, znajícího/ náleží teologům a právníkům, imámům, vedoucím modlitbu v mešitě, muftím i kádím. U ší'itů v Íránu mají obdobnou úlohu mudžtahidové, vykládající právo. Z nich jsou pak vybíráni ajatolláhové. Autorita těchto lidí se tradičně odvozovala z jejich znalostí, nabytých vzděláním v široké síti islámského školství. Nelze opomenout ani otázku materiálního zabezpečení jak duchovenstva, tak i institucí jím spravovaných /mešity, školy, dobročinné ústavy/. To vše

je zajišťováno výtěžkem tzv. wakfů, zemědělské půdy připsané určité nadaci. Touto půdou, jež je nezczizitelná, disponuje zcela duchovenstvo. A toho se právě nepříjemně dotýkala např. pozemková reforma íránského šácha.

V přehledu hodnotia funkcí chybí kdysi nejdůležitější chalífa. Od pádu Osmanké říše je úřad "Alláhova stínu na zemi" neobsazen. Svůj skutečný význam však ztratil již dávno předtím. Chalífa, ztělesňující moc světskou i duchovní, stál v čele obce a tedy říše /s výjimkou prvních století islámu/ pouze nominálně. I když teokracie byla ideálem, dařilo se jí jen zřídka. Skutečná moc byla až příliš často v rukou vojenské aristokracie, jež dosazovala a sesazovala vládce. Duchovenstvo si naproti tomu umělo udržet od státu odstup. Jen se značnými výhradami můžeme sociálně ekonomický pořádek nazvat feudalismem. Města skoro žádnou politickou roli nehrála, ve všeobecné nejistotě se podnikalo jen v obchoď. Opozice byla zpravidla náboženská, ale to nebyla maska /jak se někdy o takových hnutích píše/. I rebelové byli ve více hluboce zakotveni a změn se nedomáhali pod záminkou obrody víry, nýbrž pro ni samotnou. Tak ubíhala století a zlatý věk se stával stále vzdálenějším. Nakonec se islámský svět ocitl na periferii, ovládán Západem.

Vše má i druhou stránku. Jak vznik, tak i renesance islámu v posledních sto letech byly poznamenány politickými momenty. Uvnitř islámské společnosti působily dva zdánlivě protichůdné směry: "k modernizaci" islámu i k jeho ičistě a návratu k původ-

ním hodnotám. Tyto tendence spolu se západními idejemi umožnily vznik arabského nacionalismu a národních hnutí v dalších islámských zemích. Sociální obsah islámu s jeho ideály rovnosti umožnil všem - od revolucionářů až po konzervativce - zůstat na osvědčeno půdě. Islám ve spojení s nacionalismem je takřka neporazitelný. K tomu ještě můžeme dodat sociální demagogii a mohli bychom pokládat naději na vzájemné porozumění za vyřízenou.

Evropské myšlení se snaží s islámem vypořádat bez úspěchu po tisíce let. Jednou poukazuje na jeho ztrnulost, podruhé na fatalismus a pak opět na fanatismus atd. Žádný z těchto extrémních názorů nemůže skutečnost vystihnout. Jistě, muslimové jsou v lecčems jiní/a za to islám nemůže/ a v mnohém máme něco společného /a ani tady nevystačíme s vědomím stejných kořenů/. Islámské společnosti žijí s námi stejný čas. Nestojí o shovívavost a možná ani o dialog. Ale jsou tu.

ROZHOVOR S PLUKOVNÍKEM KÁDÁFÍM

Ve zkratce uvádíme rozhovor, který s libyjským politickým vůdcem, plukovníkem Muammarem Kádáfím, uskutečnila v prosinci 1979 pro italský časopis Corriere della sera, známá italská novinářka Oriana Fallaciová.

M. Kádáfí: Mám špatné zprávy: došlo k velkému pohybu v amerických základnách v Evropě, zvláště v Německu, v Řecku a v Turecku. Američané připravují výsadkáře a starší tanky, raketami, plynem, neutronovými bombami atd. Ano, velký pohyb. Je to vážná věc. Jestliže je to opravdu začátek třetí světové války, budeme muset použít všech našich sil, abychom zabránili prudkému běhu událostí. Snažím se přesvědčit Íránce, aby propustili rukojmí. Do Tripolisu přibyla íránská delegace, kterou tvoří lidé velice blízcí Chomejnímu. Jsou to lidé, kterým Chomejní naslouchá. Pošlu imámovi osobní dopis, v němž ho požádám o osvobození rukojmích: ta věc se stává nebezpečnou. Spíš by se mohla stát velice nebezpečnou. Nejen pro Ameriku a pro Írán. Chci tím říct, že se může rozšířit. Samozřejmě, že stane-li se něco Íránu, nebudeme neutrální; Íránci jsou naši bratři. A my, malí, můžeme vytvořit velice širokou protiamerickou frontu.

O. Fallaciová: I já mám špatné zprávy, pane plukovníku. V Pákistánu bylo zničeno, vypáleno a zničeno americké velvyslanectví, šest jeho zaměstnanců bylo zabito. K útokům na Americké velvyslanectví došlo také v Indii, v Bangladéši a v Turecku a americké velvyslanectví v Teheránu bylo zaminováno.

M.K.: /spokojeně se směje/: Mezinárodní revoluce proti Americe!

O.F.: Mně se zdá, že je to spíš mezinárodní provokace, pane plukovníku. Nadmíru dobře zorganizovaná.

M.K.: Řekl jsem: mezinárodní revoluce. Takové věci se stávají, protože lidé nenávidí Ameriku. Došlo k výbuchu nenávisti vůči Americe. Všichni nenávidí Ameriku, všichni, nejen islámské země. Poněvadž všichni byli nebo jsou Amerikou utiskováni a dříve nebo později se proti Americe vzbouří. I země, které nejsou muslimské.

O.F.: Pane plukovníku, studenti, kteří drží v Teheránu rukojmí, omezují jejich svobodu, zavazují jim oči, řekli, že ty lidi postaví před soud i když šáh zemře nebo bude vydán. Ani to nepovažujete za provokaci?

M.K.: Ne. A vylučuji možnost, že by došlo k procesům, pokud se stane něco pozitivního s šáhem. V každém případě je třeba chápat, že za revoluce dochází k různým věcem, revoluce jsou občas chaotické. V Íránu není dokonce ani vláda, studenti jednají bez kontroly vlády. A to znamená, že incident s velvyslanectvím nelze považovat za normální konflikt mezi státy, nelze ho posuzovat podle tradičních kritérií a tím méně lze tu k jeho řešení používat tradičních metod. Vzal bych v úvahu ty revoluční okolnosti, za nichž

k tomu incidentu došlo. A pamatoval bych na to, jak vypadala americká politika v Íránu než k tomu všemu došlo.

O.F.: Především to není pravda, že studenti jednají na vlastní pěst, tak či jinak v Íránu přece vládá exi tuje. Především je tu Chomejní, který by to drama mohl skončit jediným slovem, místo aby je neustále zostřoval. Navíc neexistuje žádné ospravedlnění pro okupaci žádného velvyslanectví - ať už je to velvyslanectví americké, sovětské, čínské, italské nebo libyjské. Velvyslanectví je cizí teritorium, že ano? Existuje přece něco takového, jako mezinárodní právo, souhlasíte se mnou?

M.K.: Právě že nescuhlasím, poněvadž když velvyslanectví nebo někteří z jeho pracovníků se dopouštějí činů, které nemají nic společného s jejich funkcemi, to znamená činů, které škodí zemi, která je hostí, nebo škodí vztahům s touto zemí, může to vyvolat takové reakce jako v Teheránu. Chci tím říct, že nelze dovolit velvyslanectvím, aby využívaly diplomatické imunity, pokud jednají tak, jak jsem o tom hovořil.

O.F.: To je, pane plukovníku, teze Chomejního. Podle ní mělo být americké velvyslanectví v Teheránu špionážní centrálou. Vyhožme si tedy dobře ty záležitosti, připomeňme především, že diplomatické vztahy mezi Líbií a Íránem byly obnoveny po zajetí rukojmích a že libyjští studenti vyhlásili svou solidaritu s íránskými studenty. Pokud se nemýlím, i vy schvalujete všechno to, co se děje v Íránu?

M.K.: Hm ... já osobně jsem proti násilnému zadržování lidí, zvláště

členů diplomatického zastupitelství ... Velvyslanectví jsou pod ochranou zemí, na jejichž teritoriu se nalézají. Ale to jen tak všeobecně. To, co se děje v Teheránu, to je iránská záležitost a tečka. Jsem velice spokojen, že v Íránu došlo k revoluci a že byla dvakrát úspěšná: poprvé, když vyhnali šáha, podruhé, když hnali Američany. Prohlašuji bez okolků, že moje role jako revolucionáře se posílila díky iránské revoluci. A opakuji, že v případě amerického útoku na Írán, nezávisle na tom incidentu, nebudeme sedět se založenýma rukama.

O.F.: Co znamená "nezávisle na tom incidentu"? Všecko přece závisí na tom incidentu, všecko tím začalo.

M.K.: Už jsem vám řekl, čím se řídí, když zadržují rukojmí.

O.F.: Pane plukovníku, je známo, že v amerických bankách je uloženo velké množství libyjských peněz; víc než iránských. Co kdyby americké banky zmrazily ty vklady tak, jako to udělaly s iránskými penězi?

M.K.: Na to nemají právo. To nemohou udělat.

O.F.: Samozřejmě že mohou. Pokud byste je chtěl vyzvednout, pak to udělají. To už bylo řečeno.

M.K.: To by byla agrese. Neodůvodněný akt agrese. A podkopal by ještě hlouběji americkou prestiž, zvětšila by se nenávisť vůči Američanům. V takovém případě bychom zareagovali brutálně, neboť i my jsme s to připravit Americe dost vážných starostí.

O.F.: Tím, že byste jim neprodali ropu, která pokrývá 10 % jejich spotřeby.

M.K.: Ano, samozřejmě. To se také může stát. A nakonec se to stane.

O.F.: Nechme toho, pane plukovníku. Všichni vědí, že Amerika je jedním z vašich nejlepších klientů, možná dokonce, že je to klient, na kterém vám nejvíc záleží, poněvadž všechna zařízení pro těžbu ropy jsou v rukách amerických firem.

M.K.: Řekl jsem vám, že se to může stát a že se to nakonec stane, pokud nás k tomu Amerika dožene. Záleží to na Americe, na postoji, jaký Carter zaujme vůči nám, vůči Arabům. A od postoje, který zaujme nejen v iránské otázce, nýbrž také v otázce našeho konfliktu s Izraelem. Nechceme, aby se Amerika postavila na naši stranu, chceme, aby zůstala neutrální. V opačném případě na ni udeříme hospodářsky, použijeme všechny možné způsoby, včetně odmítnutí prodávat jim naši ropu.

O.F.: Pane plukovníku, vy velmi dobře víte, že Amerika bude dál podporovat Izrael. A pokud jde o Írán, pak velmi dobře víte, že nebudou-li rukojmí osvobozeni, budou-li postaveni před soud, odsouzení k smrti, pokud jediný z nich by byl zabit, Carter něco udělá. Sám jste řekl, že na amerických základnách začal pohyb a americké válečné lodě plují směrem k Perskému zálivu.

M.K.: A přece je nepochybné, že směřujeme k odmítnutí prodeje ropy, chceme toho užít jako politické zbraně. Nepochybně nadešel již čas, abychom toho užili jako politické zbraně, už na té cestě jeme. Nelze pochybovat o tom, že odmítneme ropu.

O.F.: Kdy? Je to záležitost dní, týdnů nebo měsíců?

M.K.: Nemohu stanovovat termíny. To záleží na naftových technických, na hospodářských expertech, na libyjském lidu, který to musí prodiskutovat ve svém Kongresu. Teď můžeme říct jen tolik, že jsme na té cestě.

O.F.: Dotkne se embargo také evropských zemí?

M.K.: "Záleží na tom, kterých. Ty země, které nás podporují, v nás budou mít přátele, ty, které stojí za Amerikou, ty v nás budou mít nepřátele. Jsme přátelé těch, kteří nás mají rádi, a nepřátelé těch, kteří nás nenávidí. Nebudeme pomáhat těm, kteří pomáhají americkému imperialismu.

O.F.: Chtěla bych teď udělat váš portrét, plukovníku Kádáfí. A chtěla bych to udělat tak, že proti vám povedu malý proces, udělám malý výslech, který by pomohl pochopit, proč jste tak málo milován na celém světě. Věděl jste vůbec, víte vůbec, že se vám podařilo stát se tak nesympatickým, tak nemilovaným?

M.K.: /poněkud udiven, mluví mrazivým tónem/ Nemají mě rádi, ti, kteří jednají proti masám a proti svobodě. Naopak mě mají rádi ti, kteří bojují v zájmu mas a svobody. Vždycky a všude.

O.F.: Ano, ano. Podívejme se však, co se o vás mluví, co se vám vytýká? Čím začít? Třeba od vašeho přátelství s tím krvavým zločincem Idi Aminem. Říká se: jak to dělá, ten plukovník Kádáfí, že je přítelem takových individuí?

M.K.: Fakt, že se mě na to ptáte a užíváte při tom taková slova, jako, "proč se plukovník Kádáfí přátelí s některými lidmi", svědčí o tom, že o mně panuje vysoké mínění. Mínění tak vysoké, že se

divíte, když volím tak, jak se to vám nelíbí. Ale proč se tak divíte? Co je tady k divení? Všecky ty informace o Aminovi jsou falešné a vymyšlené. To je plod sionistické propagandy. Konečně to, co vyvíte o Sadátovi, to taky je falešné a vymyšlené. A stejně tak to, co víte o Izraeli. Vy nevíte nic. Nic nevíte. Místo aby-
ste pomlouvali Amina, měli byste odsoudit Nyerereho, který teď okupuje Ugandu. Odsoudit Francii, která okupuje Středoafrickou republiku.

O.F.: Možná že jsem se nevyjádřila dost jasně, pane plukovníku. Opakuji otázku: proč vy, který se pasujete na obránce spravedlnosti a revoluce porobených národů, poskytujete pohostinství a péči té sviní Aminovi? Proč, místo, abyste pomáhal Ugandě osvobodit se od Amina, jste mu pomáhal, aby se terorem udržel u moci?

M.K.: Cožpak jsem měl nebo mám právo vměšovat se do záležitostí cizího režimu, abych ho svrhl? Cožpak jsem vám již neříkal, že je třeba odsoudit ty, kteří to dělají?

O.F.: Mnohokrát, pane plukovníku. Proto se mi zdá, že je načase, připomenout - když už se odvoláváte na nutnost pomáhat utlačovaným národům, které jsou mimochodem utlačované jen tehdy, když se vám to hodí, - že se vměšujete, a to hodně, do záležitostí jiných. Například Čadu.

M.K. /se zlostí/: Lid Čadu je proti francouzským vojskům. Máme právo zasahovat v Čadu, abychom pomohli lidu, který bojuje proti francouzským vojskům! Stejně právo, kterého jsme využili při intervenci v Ugandě proti Nyereremu, který útočil se svými jednot-

kami.

O.F.: Prosím, abyste mi prominul, pane plukovníku, ale nejdříve jste mi řekl, že jste nepomohl Ugandanům, aby se osvobodili od Amina, poněvadž jste neměl právo vměšovat se do vnitřních záležitostí Ugandy, a teď mi říkáte, že pomáháte lidu Čadu, protože máte právo intervenovat. Jednou říkáte jedno, a podruhé zase něco docela opačného. Mohu vám pro důslednost připomenout, že v Aminově Ugandě jste byl ještě před válkou s Tanzánií?

M.K.: Poněvadž Amin byl a je proti Izraeli. Poněvadž Amin je první africký prezident, který se odvážil vyhnat Izraelce ze své země! Poněvadž Amin je muslim. Vy nic nevíte. Nevíte ani, proč Nyerere nenávidí Amina a zahrnuje ho pomluvami. A já vám to řeknu: bojí se, že islámští věřící z Ugandy začnou vysvobozovat islámské věřící v Tanzánii. Chce být pánem Afriky a k tomu účelu zneužívá zbraní afrického osvobozenického hnutí. Je zřejmé, že jsem byl a jsem Aminovým přítelem. Vnitřní Aminova politika mě nezajímá. Mě zajímá Amin v kontextu mezinárodních vztahů. Vy nevíte, co je to realismus. Slyšela jste někdy o realismu?

O.F.: Ano, od Henryho Kissingera. Například tehdy, když brání perského šáha tak, jako vy bráníte Idi Amina, nebo když poskytuje pohostinství šáhovi, jako vy ho poskytujete Idi Aminovi. A na vaši otázku odpovím: jestliže si tyran, který podřezává hrdlo svému vlastnímu lidu zaslouží přátelství plukovníka Kádáfího jen proto, že nenávidí Židy, znamená to, že se plukovník Kádáfí narodil o čtyřicet let později. Vy jste měl žít za Hitlera, který pozabíjel

milióny Židů. Ano, Hitler by pro vás byl lepší přítel než Amin.
M.K.: /bez rozpaků/: Dnešní situace je jiná. Dnes Židé okupují zemi, která patří Palestincům. A titíž Židé obsadili v Ugandě všechna místa v armádě a v administrativě, aby si zajistili spojení s africkými zeměmi a mohli je využít proti arabskému lidu. Vaše nepřátelství k Aminovi svědčí o vašich imperialistických postojích a o nepřátelství k arabskému lidu Palestiny, k islámu. Jestliže se vám nelíbilo těch pár Libyjců, které jsem poslal do Ugandy, aby školili Aminovy vojáky, proč vám potom nevdá 50 tisíc Tanzánců, kteří jsou tam dnes. A pokud jde o Židy, které pozavíral Hitler, to byli normální němečtí občané.

O.F.: Co jste to říkal?

M.K.: Řekl jsem, že to byli normální němečtí občané.

O.F.: Pane plukovníku, mám dojem, že když řeknete Amerika a Izrael, máte tím na mysli Západ. Přesně jako Chomejní. Jinými slovy, mám dojem, že vaše nenávisť k Americe a k Židům je ve skutečnosti nenávisť k Západu. Stejně jako v případě Chomejního. Uvědomujete si, že takhle se vracíme o tisíc let zpět, začíná znovu historie se Saladinem a s křížovými výpravami?

M.K.: Ano, a je to vaše vina, vina Američanů a Západu. Tenkrát to taky byla vaše vina, vina Západu. Jste to vždycky vy, kdo nás likvidujete. Včera i dnes.

O.F.: Ale kdo vás dnes likviduje?

M.K.: Byla to Líbye, která napadla Itálii nebo Itálie napadla Líbyi? Útočíte na nás teď jako tenkrát. Jiným způsobem, jinými meto-

dami, to znamená svou podporou Izraele, tím, že se stavíte proti arabské jednotě, proti našim revolucím, že se díváte s antipatiemi na islám, že nás máte za fanatiky. Měli jsme s vámi až příliš trpělivosti, příliš dlouho jsme snášeli vaše provokace. Kdybychom nebyli moudří, tisíckrát bychom vám vypověděli válku. Neudělali jsme to, poněvadž se domníváme, že užití síly je ten poslední prostředek, jak se udržet na živu, a také proto, že jsme vždycky na straně civilizace. Konečně ve středověku jsme to byli my, kdo vás civilizoval. Byli jste ubozí barbaři, byli jste primitivní a divoké bytosti.

O.F.: A plakali jsme v touze po světle vaší civilizace.

M.K.: Ano, po světle naší civilizace. Věda, kterou teď využíváte, to je věda, kterou jste dostali od nás, medicína, která vás léčí, to je medicína, kterou jsme vám dali. Totéž se týká astronomie, matematiky, literatury, umění ...

O.F.: Pane plukovníku, jaký je váš názor na Rudé brigády?

M.K.: Myslím ... myslím, že jevy tohoto druhu na Západě jsou produktem kapitalistické společnosti; ta hnutí vyjadřují odpor proti společnosti, kterou je třeba svrhnout. Nezávisle na tom, zda se jmenují Černé brigády, hippies nebo Děti boží. A i když jsem proti unášení letadel a zadržování rukojmích, nechci se vměšovat do toho, co dělají.

O.F.: Dobrá, přejdeme k jinému tématu. Jsem zvědavá, jak je to možné, že vy, který jste tak plný pochopení pro teroristy a hodnotíte je blahosklonně jako jev zrozený společností, jež má být

svržena, udržujete ty, nejlepší styky s nejrepresentativnějšími představiteli oné společnosti? Nezávisle na obchodech, které děláte s Američany, bych vám chtěla připomenout obchody s Giannim Agnellim?

M.K.: S jakým Giannim?

O.F.: Agnellim. S giannim Agnellim, s ředitelem podniku FIAT.

M.K.: To je moje továrna, my company!

O.F.: Ano, vaše továrna, vaše company, Fiat Agnelli.

M.K.: Toho neznám.

O.F.: Vy neznáte Agnellího, svého společníka?

M.K.: Nemusím ho znát. To je věc mých úředníků, úředníků mé banky: Libyan Foreign Bank.

O.F.: Pane plukovníku, to je nejlegračnější věc, s jakou jsem se kdy setkala. Promiňte, že se tak nevychovaně směju, ale nemohu se udržet. Vy opravdu nevíte, kdo je to Agnelli, váš společník?

M.K.: /rozhodně/ Ne, nevím.

O.F.: Nikdy jste neviděl jeho fotografii, ani jste neslyšel jeho jméno?

M.K.: Nikdy. Taky mě to nezajímá, to není moje věc. Mám na práci něco docela jiného než znát jména svých společníků nebo jména lidí z bankovního světa.

O.F.: Už jsem to pochočila. Vy žertujete.

M.K.: Ani v nejmenším. Musíte pochopit, že nejsem ani premiér ani ministr, neztrácím čas na takové maličkosti. Zajímá mě teorie, svoboda, boj, moje Zelená Kniha. Domníval jsem se, že jste sem

přijela, abyste si promluvila o mé Zelené Knize. A místo toho se mě od začátku ptáte na Írán, velvyslanectví, na diplomaty, kteří jsou drženi jako rukojmí, na Amina a na takové věci. Souhlasil jsem, že vám budu odpovídat ze slušnosti, ale upřímně řečeno, takhle témata mě nudí /zívá/.

O.F.: Pane plukovníku, když už se nepovažujete ani za diktátora, ani za ministra, ani za presidenta, pak mi, prosím vás, řekněte, jakou funkci máte? Kým jste, plukovníku Kádáfí?

M.K.: Jsem vůdce revoluce. Ach, vidím, že jste nečetla moji Zelenou knihu!

O.F.: Ale ovšem, že jsem ji četla! Nezabralo mi to ani moc času. Nejvýš tak čtvrt hodiny: je tak maličká. Moje puďřenka je větší než vaše zelená knížečka. Možná, že my, lidé ze západu, jsme si zvykli na objem jaký má Bible nebo Kapitál, ale nezdá se vám, že jste napsal až příliš malou knížku?

M.K.: Vy mluvíte jako Sadát. Ten taky řekl, že se mu vejde do dlaně.

O.F.: Taky že se vejde. Řekněte mi, prosím vás, jak dlouho jste ji psal?

M.K.: Mnoho let. Než jsem našel konečné řešení, musel jsem mnoho přemýšlet o dějinách lidstva, o konfliktech minulosti i dneška.

O.F.: Spravdu? A jak jste dospěl k závěru, že demokracie je diktátorský systém, parlament že je podvod a volby že jsou klam? V té knížce jsou věci, které se mi nezdají.

M.K.: Protože jste ji dobře neprostudovala, nesnažila jste se pochopit, co je Džamahiríja. Měla byste se tady v Libyi usadit a poznat, jak funguje země, v níž není vláda ani parlament, ani zastupitelské orgány, ani stávkový a všecko je Džamahiríja.

O.F.: Co to znamená?

M.K.: Vláda lidu, Kongres lidu. Vy jste ale opravdu ignorantka.

O.F.: Jsem tu proto, abych se učila, pane plukovníku. Řekněte mi, prosím vás, vy opravdu věříte, že ta zelená knížečka změní svět?

M.K.: Nepochybně. Vůbec o tom nepochybují. Zelená Kniha je produkt boje lidského druhu, Zelená Kniha je průvodce na cestě emancipace člověka, Zelená kniha je Evangelium, Nové Evangelium. Evangelium nové epochy, epochy mas.

O.F.: Nejste příliš skromný?

M.K.: Ne, nejsem skromný. Protože musím odrážet útoky celého světa a proto, že jsem v Zelené Knize vyřešil problémy Člověka a společnosti.

O.F.: Pane plukovníku, mohu vám položit poslední otázku?

M.K.: Ano, ale stručně. Čeká na mě iránská delegace. Musím zařídit osvobození rukojmích.

O.F.: Věříte v Boha?

M.K.: Samozřejmě! Jistě! Proč se mě na něco takového ptáte?

O.F.: Poněvadž jsem si myslela, že báh jste vy.

ZÁPADNĚMECKÝ ČASOPIS DER SPIEGEL V ROZHOVORU S

BABRAKEM KARMALEM

SPIEGEL: Pane presidente, ve vaší zemi se nacházejí již tři měsíce sovětské vojenské jednotky. Proč?

Karmal: Jednotky Sovětského svazu, historického přítele afghánského národa, přišly do země na základě oficiálního a legálního pozvání.

S.: Myslíte tím, že přišly jako přátelé?

K.: Všichni, kteří trochu rozumí dějinám naší země, chápou, že toto nerozborné přátelství vzniklo po Velké říjnové revoluci v Rusku 1917 a po hrdinném povstání afghánského lidu proti anglické okupační moci v roce 1919.

S.: Ale to už je historie.

K.: Tento historický proces zahrnuje dvě generace. V průběhu posledních 27 let se tyto přátelské vztahy denně posilovaly na základě mírové politiky, principů mírové koexistence a vzájemného respektování.

S.: Zejména patrně po dubnové revoluci 1978, při níž byl svržen prezident Daud?

K.: Prohloubily se na základě oboustranných zájmů.

S.: Co to znamená, oboustranné zájmy?

K.: Po dubnové revoluci 1978, která byla v pravém slova smyslu národně demokratickou, antifeudální a antiimperialistickou, sjednotily se proti výdobytům této revoluce všechny síly reakce v této oblasti, ve spojení s CIA a mezinárodními imperialistickými silami, zejména USA, do zlovolné fronty. Tito nepřátelé svobody a nezávislosti plánovali velká spiknutí proti Afghánistánu po té, kdy proces uvolnění a mírové principy vedly již pomalu k úspěchu. Tím se imperialistický řád a kapitalistický monopol dostal do krize.

S.: A to vše kvůli Afghánistánu?

K.: Nejenom. Příčinu vidíme ve válečných kruzích NATO v čele opět se Spojenými státy, které odsouvají ratifikaci dohody SALT-II a chtějí vyvolat napětí rozmístěním raket Pershing v Evropě.

Toto spiknutí pokračuje na středním východě zrádcovskou dohodou mezi Sadatem a Beginem. Toto spiknutí ještě jasněji vystupuje na povrch prostřednictvím bojů pokrokových zemí blízkého východu, stejně jako islámské, antidespotické a antiimperialistické revoluce v Íránu proti teroristickému režimu Rezy Pahlavího.

S.: Podle vašeho názoru má tedy vývoj v Íránu bezprostřední souvislost s vývojem v Afghánistánu?

K.: Hrdinné povstání bratrského íránského lidu pod vedením imáma Chomejního, zničení špiónážních základů, vojenských základů amerického imperialismu v Íránu, podnítily imperia-

11a lismus k tomu, aby se zaktivizoval proti naší dubnové revoluci. Afghánistán se měl stát novou základnou agrese imperialistických kruhů.

S.: Jsou pro to nějaké důkazy?

K.: Světové veřejnosti je známo, že USA plánují spiknutí v perském zálivu, aby pod záminkou řešení problému amerických rukojníků v Teheránu, vystoupily ve skutečnosti proti islámské revoluci v Íránu a proti revoluci hrdinného afghánského lidu. Bohužel jsou všechny sdělovací prostředky Západu podřízeny diktátu imperialismu a skutečnost je jimi zkreslována.

S.: Předpokládejme, že takové spiknutí skutečně existuje: Proč je islámská revoluce v Íránu schopna vypořádat se s takovým nebezpečím bez zahraniční, bez sovětské pomoci, avšak Afghánistán nikoli.

K.: Dokud žil Nur Mohammad Tarákí /předseda revoluční rady a předseda afghánské vlády od dubna 1978 do září 1979/, byly demokratické síly schopny postavit se na odpor agresím tohoto spiknutí. K tomu musím dodat, že tato zlovolná fronta má svůj počátek ve washingtonském Pentagonu, zahrnuje Londýn, Tel Aviv a Káhiru a vede až do Islamabadu v Pákistánu.

S.: A co bylo po Tarákím?

K.: Dnes máme přesné informace o tom, že během budování naší strany, demokratické lidové strany Afghánistánu se do ní vloudil americkou CIA vychovaný agent, který zavedl revolu-

ci na scestí.

S.: Myslíte tím svého předchůdce a následníka Tarákiho, Hafizuláha Amina, který byl popraven v prosinci 1979?

K.: Zločiny, které tento agent CIA plánoval a do značné míry již uskutečnil, jsou nesmírné. Existoval plán rozdělení Afghánistánu mezi cizí země. Jižní a jihovýchodní části se měly dostat pod panství Pákistánu, části severní, jako Badachšán a Tachar pod panství Číny. A do Kábulu měl být dosazen kat jako absolutní vykonavatel příkazů CIA.

S.: A Afghánci by při tom spolupracovali?

K.: Zrádcovská politika, kterou Amin vnutil lidu, byla spojena s útlakem, který nemá v naší historii obdoby. Desetitisíce vlasteneckých duchovních, národní buržoazie, střední třída, obchodníci, dělníci a rolníci byli na rozkaz CIA, místní černé reakce a s pomocí čínských provokací masově vražděni a jako vrstvy likvidováni. Desetitisíce umíraly v mučírňách.

Nejméně 4 500 vlastenců, členů demokratické lidové strany zahynulo po barbarském mučení, asi 8 000 dalších bylo uvězněno. Tato vláda teroru nešetřila ani kulturu ani vědu. Dokonce i největší poklad afghánské historie, Národní muzeum v Kábulu, byl vyloupen a zplundrován. Tento režim byl stonásobně nelítostnější než Pol Potův režim v Kambodži.

S.: Ale jakým je vlastně tento hrůzný Aminův režim důkazem o zahraničním vměšování?

K.: Štvalí kmeny proti sobě, národnosti proti národnosti. Použí-

val se zde známý kolonialistický princip "rozděl a panuj". Navíc se k tomu přidaly provokace proti revoluci v Íránu.

S.: Ale jak to ospravedlňuje sovětský vojenský zásah?

K.: Ještě dodnes jsou najímáni vrazi z povolání jako žoldáci, jako u barbarských nacistů. Jsou cvičeni v padesáti táborech a vojenských základnách v Pákistánu. O tom je dostatek dokumentů. Američtí a čínští špioni, Pákistánci, Angličané a Egypťané a Izraelci jsou podporováni petrodolary reakčních arabských kruhů. Již delší dobu přicházejí tisíce tun výzbroje a válečného materiálu přes moře a přes Karáčí v Pákistánu na afghánské hranice. A také v Číně, v Sin t'iangu je několik táborů, v nichž jsou tito povstalci cvičeni.

S.: Ale pane prezidente, přece je také mnoho Afghánců, kteří bojují proti vašemu režimu a proti sovětským jednotkám v zemi.

K.: U špiónů a žoldnéřů, které jsme zajali, byly nalezeny americké, čínské či pákistánské zbraně. Byli tedy podřízení vojenské moci zmíněných zemí a dostávali odtud rozkazy.

Ohrožují lid vraždami a útlakem. A dělají to bohužel pomocí typických metod anglického imperialismu, který vždy zneužíval nejsvětější city pro své politické plány. Pod záminkou záchrany islámské víry se imperialisté pokoušejí zmást nejsvětější city afghánského lidu.

S.: Proti tomu potřebujete pomoc vašich sovětských přátel?

K.: Co má učinit lid, který je ohrožen zahraniční agresí a nevyhlášenou válkou? Je-li vláda v nebezpečí, je-li národní ne-

závislost ohrožena, proč by neměl být požádán o pomoc velký soused, dějinný a národní přítel, který vždy podporoval revoluční národně demokratická hnutí? Cožpak k tomu nemá svobodný lid právo, když je tu navíc smlouva z roku 1978, která je registrována v OSN?

S.: Ale většina členů OSN, mezi nimi také mnohé neangažované státy, tento akt "bratrské pomoci" odsoudila a žádala stažení Sovětů.

K.: Mezi neangažovanými státy jsou pokrokové a reakční. Paragraf 51 Charty OSN uznává výslovně právo každého národa na obranu nezávislosti a národnosti proti zahraniční agresi.

S.: Názor ostatního světa na umístění Sovětů v Afghánistánu se vás tedy nedotýká?

K.: Reakční mezinárodní síly ve spolupráci s šovinistickým vedením Číny se nyní pokoušejí nasadit Pákistán pro své cíle. Vydávají miliardy dolarů na vyzbrojení země, v níž méně než 400 rodin utlačuje a vykořisťuje veškerý lid. To vše se děje pod záminkou záchrany islámu. Očekáváme od tzv. civilizovaného Západu, že bude nejprve analyzovat imperialistické dějiny svých otců, dříve než vysloví svůj soud o Afghánistánu.

S.: To znamená, že také západní návrhy na řešení situace nejsou pro vás přijatelné stejně jako návrh zemí EHS, aby byla neutralita Afghánistánu mezinárodně garantována a sovětské jednotky aby mohly opět odejít.

K.: Imperialismus napadl naši zemi třikrát. O tom se můžete do-

číst v literatuře i v Německu. Jak může nyní imperialismus hovořit o neutralitě Afghánistánu? Děti německého národa by měly zalistovat ve své literatuře, aby se dozvěděly, čeho se dopustil britský imperialismus v Afghánistánu.

S.: Sovětské jednotky tedy mají zůstat. Jak dlouho?

K.: Omezené kontingenty jednotek Sovětského svazu jsou nasazovány v Afghánistánu jako záložní armáda proti zahraniční agresi. Nevměšují se do vnitřních záležitostí Afghánistánu. Jakmile budou odstraněny poslední zbytky zahraniční agrese, budou okamžitě staženy jednotky Sovětského svazu do vlastní země.

S.: Kolik sovětských vojáků je v současné době rozmístěno ve vaší zemi? Západní tisk hovoří o 80 tisících mužích.

K.: Mnohem méně. Více než 15 tisíc mužů to není.

S.: Jak silnou podporu máte, podle vašeho soudu, v zemi?

K.: Dnes jsme den ode dne silnější morálně a vojensky, neboť obyvatelstvo sjednocuje svoje řady v Národní frontě. Afghánský lid se ozbrojuje proti nepříteli a bude hájit své národní city, své rodiny. S nimi tu stojí afghánská armáda, která byla pod panstvím agenta CIA sedmkrát očištěna od vlastenců.

S.: Jak dlouho bude trvat než se sovětské jednotky a afghánská armáda vypořádají se svými nepřáteli?

K.: Na tomto místě musím vaši otázku opravit: Jednotky sovětského svazu nevstoupily dosud do otevřené války proti agresorům vyslaným ze zahraničí. Jak jsem již řekl, jsou záložní silou.

Je to afghánská armáda, která bojuje.

Doufám, že se v Pákistánu prosadí rozum a pokusí se tam učinit přítrž agresí. Chceme žít v míru s našimi sousedy, zejména s Pákistánem a s Íránem. Jsme bratrskými národy.

S.: Jaké jste našel po převzetí moci důkazy o tezi, že váš předchůdce Amin konspiroval s Pákistánci a že se chtěl přiklonit k Američanům?

K.: Musím opět opravit vaši otázku: Nestrhl jsem na sebe moc. Byla to revoluční vůle afghánského lidu. Demokratické a svobodnilovné síly pracovaly v podzemí již za časů Aminových.

Velká část těchto sil zůstala otevřeně a dokonce zcela oficiálně ve vládě. Legální vůle těchto sil, tzn. většina v revoluční Radě a v ÚV Lidové demokratické strany, mi svěřila tuto odpovědnost ...

S.: Dobře. Ale jak je to s důkazy proti Aminovi.

K.: Jsou k dispozici dokumenty, že Hafizuláh Amin vedl tajné rozhovory s vysokým americkým vládním úředníkem u příležitosti mimořádného zasedání OSN. Po návratu do Afghánistánu na sebe poznenáhlu strhával moc. Vedl tak spiknutí proti straně, proti lidu, proti revoluci a konečně proti vládě. Dokumenty o tom byly zveřejněny v Kábulu.

S.: Zní celkem neuvěřitelně, že by muž, který byl ministrem zahraničí a náměstkem předsedy revoluční vlády, vetoupl přes noc do služeb USA.

K.: Známe spiknutí proti Mossadekovi v Íránu, Tuto roli převzal

V v Afghánistánu Amin. Je tu ještě jeden historický důkaz: Když Amin studoval roku 1955 v Americe, byl předsedou svazu afghánských studentů v USA. I upřímní novináři v Americe podávají svědectví, že tehdy se nemohl nikdo stát předákem organizace zahraničních studentů, aniž by se zapojil do služeb CIA.

Jeho spojení s černou reakcí v Americe, se šovinistickým vedením Číny a s Pákistánem bylo odhaleno také v indickém tisku. Dokonce pákistánský prezident Ziaul Hak přiznal své spojení s Aminem. Jiným důkazem je jeho obhajoba ústy Carterovými: Člověk, jenž věrolovně zavraždil předsedu revoluční rady Tarákiho a po jeho návratu z cesty na Kubu, je obhajován americkým imperialismem! Není to přijatelný důkaz, že byl agentem CIA?

S.: V prvních zprávách ze Sovětského svazu se hlásilo, že sovětské jednotky pozval do země Amin. Podle jiných zpráv jste to byl vy. Jaká je tedy pravda?

K.: Po dubnové revoluci roku 1978 požádal Mohammad Taráki na základě usnesení Revoluční Rady a vlády Sovětský svaz o vyslání pomocných jednotek asi čtrnáctkrát.

Tehdy ještě nebyla zahraniční agrese tak zjevná. Amerika vkládala své naděje do Amina. Avšak po zavraždění Tarákiho byla sovětská pomoc nezbytná. Vrátil jsem se tehdy do Afghánistánu tajnou revoluční cestou a zúčastnil jsem se tehdy aktivně afghánského ilegálního hnutí.

S.: Kterého dne přesně jste se vrátil do Afghánistánu?

K.: Patnáct dní po zavraždění Mír Mohammada Tarákího. Okamžitě jsem spolu s přáteli organizoval síly odporu, samozřejmě v ilegalitě. Navázali jsme spojení také s většinou členů Revoluční Rady, kteří byli oficiálně ve vládě, ale současně byli našimi soudruhy.

Tvořili jsme většinu ve vládě i v ÚV strany. Všichni byli toho názoru, že Amin patří před soud a má být potrestán.

S.: Což se pak ale nestalo ...

K.: ... Protože Afghánistánu hrozilo nebezpečí, že bude rozdělen, byla ohrožena naše územní celistvost a naše národní suverenita. Tak byl Amin několik dní před 27. prosincem donucen pod tlakem většiny v Revoluční Radě a v ÚV, aby požádal Sovětský svaz o omezené kontingenty vojsk proti agresí, která hrozila ze strany Pákistánu. Aniž bych já osobně o této žádosti věděl, a bez možnosti tuto věc ovlivnit, přišly sovětské vojenské jednotky do Afghánistánu.

S.: Jestliže se Afghánistán a také Sovětský svaz cítil skutečně ohrožen vnějšími silami, proč se tedy neobrátil na Radu Bezpečnosti?

K.: To nebylo vůbec zapotřebí. Vidíme tento problém jako vnitřní afghánskou záležitost. Vůle afghánského lidu hovořila pro to, abychom požádali o pomoc nezištného přítele, ochránce svobody a míru v celém světě. Neviděli jsme tedy žádnou nut-

nost, abychom se obraceli na Radu Bezpečnosti.

- S.: Pákistánský prezident Ziaul Hak navrhl, aby byla umístěna na pákistánsko-afghánské hranici mírová jednotka, která by měla zabránit porušování hranic. Proč jste odmítl tento návrh?
- K.: To je opět jeden z pochybných návrhů imperialistických monopolů a kruhů NATO. Také Pákistán je podřízen diktátu těchto kruhů. Bylo by lepší, kdyby se tzv. mírové jednotky OSN odebraly do Pákistánu, aby pomohli lidu Pákistánu, který je masově potlačován.
- S.: Podle zpráv západních sdělovacích prostředků, je to jedovatá propaganda proti afghánskému lidu. Protože se imperialistické monopoly a šovinisté v Číně samy dopustily takových zločinů, například ve Vietnamu, pokoušejí se osočovat nejhumnější a nejmírumilovnější sílu ve světě, Sovětský svaz.
- S.: Jsou zprávy, že 21. a 22. února došlo v Kábulu k pouličním bojům proti vaší vládě.
- K.: To nebyly žádné pouliční boje, byly to omezené nepokoje. Odpovídaly přesně plánu reakčních sil před 27. prosincem. Zahraniční nepřátelé vrhli do naší země asi 6 000 banditů, vrahů a teroristů. Tyto nepokoje byly inscenovány především agenty izraelské tajné služby Mossad, která, jak víte, měla těsné spojení se šáhovým Savakem. Provokatéři stříleli a vr-

hali granáty na vše kolem po dobu 35 hodin.

S.: Také afghánská armáda střílela.

K.: Přes zjevné násilnosti jsem zpočátku nikomu nedal rozkaz, aby na tyto elementy střílel - dokud nebylo zjištěno, že napadli ženy a děti, zneužili pořádku a dopustili se žhářství. V několika hodinách jsme tyto elementy obklíčili pomocí vodních děl.

S.: Co se stalo se zatčenými?

K.: Ze 1700 zajištěných bylo 1300 zakrátko propuštěno, pochopili, že při této akci měl ve hře ruku nepřítel. Asi 200 lidí je ještě uvězněno. Jsou-li nevinní, budou i oni propuštěni; ti, kteří tahali za drátky, budou postaveni před soud. Je mezi nimi 15 Pákistánců z provincie Pandžáb a 1 egyptský špión, který přiznal spojení s CIA.

S.: Západní tiskové agentury hlásily, že v oněch dvou dnech přišly o život stovky lidí.

K.: Vždy, když hovoříte o západním tisku, jsou to průhledné lži. Tyto lži jsou natolik pochybné a nehorázné, že se jim lze jen smát.

S.: V Afghánistánu se hovoří o tom, že za vlády H. Amina přišly o život statisíce lidí. Je to také lež?

K.: Dubnovou revoluci podporovalo víc než 99 % afghánského lidu. Ale Amin svým zrádčovským spiknutím, fašistickými metodami a masovým vyvražďováním nemilosrdně zlikvidoval víc než milión, jeden a půl miliónu lidí.

- S.: Je to pravda, že byly také bombardovány celé vesnice a jejich obyvatelé vyvražděni?
- K.: Ano, dokonce mnoho vesnic. Amin udílel rozkazy bez vědomí Revoluční Rady a ÚV lidové demokratické strany. A ti, kteří vykonávali takové rozkazy, mysleli, že se skutečně jedná o akce proti nepříteli.
- S.: Byli v prosinci, kromě Amina, odsouzeni a popraveni ještě i jiní zodpovědní lidé?
- K.: Během povstání 27. prosince bylo zabito několik jeho přívrženců, tři nebo čtyři lidé, protože kladli odpor. Ty elementy, které se zúčastnily Aminova spiknutí, jsou ve vězení. Je to asi 200 lidí. Jsou pečlivě vyslýcháni a budou postaveni před soud. Jedná se s nimi humánně a demokraticky.
- S.: Jako marxista jste ve veřejných vystoupeních opakovaně vyjádřil svoji úctu k islámskému náboženství. Vrátil jste se k islámu?
- K.: Dovolte, abych se zeptal, kdy jsem se označil po 27. prosinci za marxistu?
- S.: Máte pravdu, neznáme žádný citát.
- K.: Vaše otázka tedy nesedí. Afghánci jsou odedávna upřímní, čestní muslimové a takovými zůstanou. Žádný odpovědný činitel vlády neprojeví vůči národu neúctu.
- S.: Je to pravda, že jste jako poslanec parlamentu kdysi spálil Korán?
- K.: To je opět záludná západní propaganda. Můžete si přečíst vše-

chny moje projevy z mého osmiletého poslanceckého období. Jsou všechny k dispozici. Člověk, který má v sobě jen trochu humanity, a nemá zvířecí charakter ví, že každý, kdo by se v Afghánistánu dopustil takového činu, byl by na místě zničen.

S.: Jak posuzujete budoucnost jihu vaší země? Vytvoří Sovětský svaz lidovou republiku Beludžistán, do níž by byl zahrnut i jihozápadní Pákistán?

K.: Tato otázka je absolutně nesmyslná. Afghánistán hájí svou národní suverenitu stejně jako svou teritoriální integritu proti zahraničním agresím. Ve skutečnosti je Pákistán základnou pro agresivní akce. Také pro Sovětský svaz je tato otázka beze smyslu.

Opakuji a s veškerým důrazem podtrhuji: Požádá-li o to afghánská vláda, bude nás Sovětský svaz podporovat proti každé otevřené agresi, která by porušila afghánské hranice. Žádné jiné plány a cíle tu nejsou.

S.: Vylučujete tím možnost, že by někdo ze sousedního pákistánského Beludžistánu požádal vás nebo Sovětský svaz o bratrskou pomoc?

K.: Toto téma vztahu Sovětského svazu k Beludžistánu se uměle rozvíříje západní propagandou. Je to pomlouvačná intrika.

S.: Pane Karmale, co by musel učinit Západ a vaši sousedé, aby ste jako předseda Revoluční Rady, jako předseda vlády a jako generální tajemník lidové demokratické strany byl s to

poslat sovětské přátele zase domů?

K.: Ty země, které jsou pro mír a bezpečnost v této oblasti, by se měly jednoduše vzdát své agrese a vměšování, svých provokací a své propagandy. V tomto případě, to znovu zdůrazňuji, opustí všechny sovětské jednotky Afghánistán. Pak bude žít, svobodný, nezávislý, revoluční Afghánistán v míru se všemi národy této oblasti, zejména s íránským a pákistánským národem.

S.: Řekl jste prý jednou, že vděčíte německé kultuře za to, že formovala vaše vzdělání. Je tomu tak?

K.: Tak jsem se nikdy nevyjádřil. Historicky vzato má afghánský lid k Němcům sympatie, to samozřejmě neplatí pro německý fašismus. Tyto sympatie platily národu s vysokou kulturou, s vysokou civilizací, s velkým nadáním, a národu, který převzal v oblasti techniky, vědy a umění cenné dědictví.

Je však třeba činit rozdíl mezi německým lidem a vládnoucí vrstvou. Německá demokratická republika nám dnes pomáhá bez nejmenší diskriminace a aniž by očekávala ekonomickou nebo technickou protihodnotu.

S.: O Německé spolkové republice to neplatí?

K.: Také Spolkové republice jsou dveře otevřeny za předpokladu, že se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí Afghánistánu, že se zastaví svou pomlouvačnou propagandu. A že nebude v Německu podporovat naše nepřátele, tzn. reakční afghánské síly. Afghánský lid byl hluboce zklamán, že Německo poskytuje azyl

reakcionářům.

- S.: Je to pravda, že jste v šedesátých letech byl tajně ve Spolkové republice?
- K.: Ne, to není pravda. Neměl jsem dosud příležitost navštívit Německo.
- S.: Dosud ztroskotal každý pokus cizí moci zachytit se v Afghánistánu. Věříte, že se Sovětům povede jinak?
- K.: Opakuji ještě jednou, jako člověk, který miluje svou vlast,, který se postavil do služeb svého národa, jako politik, který hájí národní nezávislost, národní suverenitu a územní celistvost, jako rozhodný nepřítel starého i nového kolonialismu, jako odpůrce imperialismu, sionismu, rasismu, fašismu a apartheidu, jako politik, který se zasazuje o šťastnou a demokratickou společnost: Tvrzení, že by Sovětský svaz chtěl ovládnout afghánský národ, je čirý nesmysl.
- S.: Pane prezidente, děkujeme vám za rozhovor.

Der Spiegel, 31. 3. 1980

Pátého století zápasů o Střední východ

Když se ve třicátých letech 19. století poprvé střetávají asijské zájmy ruské a britské říše, děje se tak v oblasti pro Evropany zvláště nesnadné. Islám se osvědčil od raného středověku jako velmi tuhá překážka proti evropské rozpínavosti: ne náhodou Evropa na své cestě k Indickému a Tichému oceánu islámské území obchází.

Devatenácté století ovšem situaci mění. Anglie, pevně již usazená v Indii hledí si zajistit svou nejcennější kořist také prosazením své moci ve Střední Asii, v Persii a v Afghánistánu. Sem však vysouvají svá tykadla i Rusové.

Rusko má za sebou sibiřskou zkušenost jako výsledek svého postupu od 16. století. V 17. století již dosahuje Tichého oceánu, roku 1639 stojí na pobřeží ochotském, r. 1648 na Kamčatce, 1651 v Poamuří a naráží na čínský odpor. Postupuje tedy severněji - Beringova úžina, Aleuty, Kurily, Aljaška, americký západ. Tady si dokonce r. 1822 vyhrazuje své moci a výlučnému užítu svých poddaných celé pobřeží Aljašky až do povodí kolumbijského a chce pomoci španělskému králi k navrácení jeho kolonií ve Střední a Jižní Americe. /Spokojí se nakonec s hranicí na 42 rovnoběžce/.

Jakmile se Rusko stalo pánem stepí mezi Azovským a Kaspickým mořem, začíná jeho soustavný tlak do zakavkazských knížetství. Postup je usnadněn křesťanskými enklávami v muslimském území. Gruzínský Heraklius II. se dává v ochranu Kateřině II. a roku 1796 dostává jeho kraj první ruské posádky, o pět let později už je Gruzie Tifliskou gubernií. Brzy nato anektuje Alexandr I. Mongrelsko, Gurii a Imeretii a soustavný výboj vede k první rusko-perské válce: smlouvou v Gulistánu roku 1813 uznává perský šáh Feth Ali připojení Gruzie, dále řady azerbajdžánských chanátů, Abcházie a kavkazských území k Rusku, které se pak usazuje na kaspickém pobřeží a zajišťuje si na tomto moři plavbu. Za britské finanční podpory a ve spolupráci s Tureckem se Persie připravuje na druhou válku s Ruskem, je však znovu poražena a mírem turkmančajským /1828/ odstupuje Rusku také chanát jerevanský a nachičevanský; carské Rusko získává v samotné Persii značná výsadní práva. Cesta k pronikání do Persie se otevřela.

Přes Kaspické moře se začalo dopravovat stále více ruského zboží, zejména textilních látek a ruská konkurence pomalu vytlačovala zboží britské. Anglický vyslanec v Teheránu hlásil r. 1835 do Londýna: "růst ruského vlivu na vládu a téměř nepředstavitelný pokles našeho vlastního". /Anglie měla smlouvu s Persií od r. 1814./ Znepokojení Angličanů rostlo, nemohli zavírat oči před možností nárazu, který mohl otřást poměrně vratkou budovou indického panství. Jejich obavy, zesílené rusofobií premiéra Palmerstona, byly ovšem větší než ospravedlňovala reálná situace. Persií sice

vedly cesty, po nichž kdysi ve starověku pronikl Alexandr Velký až do Paňdžábu, mezi severní Persií a britskou Indií ovšem leželo tehdy ještě panství Sikhů na horním Hindu a pak zejména Afghánistán, drsný horský kraj, obývaný kmeny islámských Paštunů, Tádžiků, Uzbeků a Chazarů, jehož vládcové dočasně zasáhli svou mocí až do Paňdžábu, Kašmíru, Beludžistánu a Střední Azie. Později však afghánský stát indická území ztratil a sám se rozpadl na čtyři samostatná knížectví: Herát, Kábul, Kandahar a Pešavár.

Británie se rozhodla zakročit. V březnu 1829 podplatili Angličané skupinu islámských fanatiků, kteří přepadli ruské velvyslanectví v Teheráně a zabili vyslance, známého básníka Alexandra Gribojedova. Současně zesílil diplomatický tlak na vyrovnání vlivu v Persii. Když se Peršané, podporováni Ruskem, pokusili dobýt afghánský Herát /1837-1839/, vypukla do Perského zálivu britská eskadra a perská vláda musela pod nátlakem nejen přerušit obléhání Herátu, ale byla donucena poskytnout Británii, smlouvami z r. 1839 a 1841, stejné výsady jako Rusku. Britský vliv byl poté silnější v jižní části, ruský vliv v severní části Persie.

Napínavou dohru měly tyto události v přilehlém Afghánistánu.

V diplomatickém soupeření o přízeň u kábulského emíra Dosta Muhammada byli úspěšnější obratní agenti ruští a stejně jako v Persii britský vliv povážlivě poklesl. Roku 1838 vtrhly z Indie do Afghánistánu jednotky Sikhů a britské Východoindické společnosti, obsadily Kandahár a postupovaly ke Kábulu. Tak začala první britsko - afghánská válka.

Dost Muhammad se choval nerozhodně, a když se v poslední chvíli pokusil o odpor, bylo již pozdě. Jeho vojsko bylo rozprášeno a emír sám se zachránil útekem do Buchary. Angličané dosadili na trůn svého chráněnce, nepříliš schopného šáha Šuje, a dva roky se zdálo, že situace je vyřešena v jejich prospěch. V horách však pokračovala drobná záškodnická válka a 2. listopadu 1841 vypuklo v Kábulu povstání. Britský představitel byl zabit, okupační posádka po dvouměsíční obraně zahájila ústup směrem na Džalalabád, kam však nedošla: zimou či afghánskými puškami a noži byli zahubeni všichni, celkem 16 tisíc mužů. Angličané podnikli ovšem trestnou výpravu, krutě zpustošili Kábul, netroufali si ale již zůstat a spokojili se s tím, že Dost Muhammad se v dalším průběhu událostí odklonil od Ruska.

V Petrohradě byla zpráva o britském debaklu přijata s hlubokým uspokojením, které se jen špatně skrývalo za oficiálními diplomatickými projevy lítosti. Angličanům zůstaly traumatické vzpomínky a dlouho se pečlivě vyhýbali styku s horským krajem, tak citlivým ve věci své nezávislosti.

"Dlouhý mír" na Středním Východě mezi Anglií a Ruskem vydržel po celá 50. a 60. léta; když soupeření nabylo větší intenzity právě v této oblasti, řídila politiku svých zemí již nová generace státníků - a ve zcela nových podmínkách zralého koloniálního imperialismu. Anglo-ruské střetávání mělo rozměry světové a ruský tlak měl své periodické oscilace východ - západ. Porážku ve válce Krymské hledělo Rusko kompenzovat v Asii a nasledovalo přitom

jen územní zisky. Hlavní motivy ruského územního postupu měly tehdy - i později - ráz politicko-prestižní.

Středoasijský Turkeistán, území mezi severní Persií a jižní Sibiří, mezi Kaspickým mořem na západě a horskými hranicemi Číny na východě, byl dlouho pro Evropany nepřístupným zákoutím, již jen pro rozlehlé stepi a pouště. Jádrem Turkeistánu bylo několik oáz, od 18. století středisek samostatných chanátů - chivského, mervského, bucharského, kokandského - obydlených Tádžiky, Kirgizy a především islámskými Uzbeky, kteří žili jednak ze zemědělské a řemeslné práce otroků, ale i ze zisků čilého otrokářského obchodu. Otroci byli získáváni loupeživými nájezdy proti severnímu pohraničí Persie i proti ruskému osídlení od Uralu ke Kaspickému moři a nejednou až do Povolží - jízdní tlupy nájezdníků pak mizely rychle se svou kořistí do pouště. Nepřístupnost posiloval i zákaz vstupu cizím cestovatelům a obchodníkům, na nějž chanáty dbaly.

Angličanům tento stav vyhovoval, zvláště s ohledem na bezpečí jejich koloniálního panství v Indii. Jinak ovšem Rusko.

Již roku 1839 vytáhl generál Pěrovskij s kozáckými pluky a karavanou 15 tisíc velbloudů z Orenburgu proti Chivě. Výprava ztroskotala na nepřízní počasí a na strážních dlouhého pochodu pustinou; většina velbloudů zahynula. Byl tedy hledán jiný způsob. Postupně byla od Aralského moře až do Semipalatinska na Irtyši vytvořena souvislá linie Kozáckých pevností, odkud byl pak roku 1853 zahájen útok proti Kokandu a 1854 proti Chivě. Po přerušení

výbojů za Krymské války byl obnoven postup s novou silou. Plukovník Čerňajev s kozáckým vojskem zaútočil proti kokandskému chánu a r. 1864 dobyl Čimkent a Hazred. Rok nato se Čerňajev zmocnil Taškentu.

Znepokojená Anglie diplomaticky intervenovala, aby postup byl zastaven. A ruská diplomacie, ve snaze vyhnout se konfliktu, projevovala porozumění - Čerňajev byl odvolán. Výboj si však Rusko ponechalo. Vzápětí zahájil generál Kaufman tažení proti bucharskému chanátu a roku 1868 padla "perla Střední Azie" - Samarkand - a bucharský emír přijal ruský protektorát. Téhož roku přistoupilo Rusko ke zřizování přístavů a opěrných bodů na východním pobřeží Kaspického moře: vše nasvědčovalo přípravě útoku na zbývající chanáty a snaze otevřít si širší bránu k Persii a Afghánistánu. Při celé kampani se podařilo obratné diplomacií ministra Gorčakova odvrátit srážku s Anglií - přes její vážné hrozby. Ruský výboj se v Gorčakovově podání pak jevil jako výsledek dobyvačnosti a ctižádosti generálů, kteří se jakoby vymykali carevě vůli, zatímco diplomacie byla nakloněna ústupnosti vůči Anglii. Gorčakov pohotově přijal britskou myšlenku neutrální zóny mezi oblastmi ruského a britského zájmu a lordu Clarendonovi odpověděl, že je v souladu s ideou, vždy zastávanou carem, že by se obě mocnosti neměly v Azii dotýkat. Stejně ochotně prohlásila ruská vláda r. 1869, že " Jeho veličenstvo považuje Afghánistán za nalézající se mimo sféru, v níž by Rusko bylo povoláno vykonávat svůj vliv". Ruský návrh, aby se právě Afghánistán stal onou neutrální zónou,

tehdy Anglie ovšem odmítla - vždyť šlo ještě o Turkestán.

Váhavost britské liberální vlády, která stále ještě nezapoměla na zkušenosti z první afghánské války a projevovala nechuť angažovat se, jakkoli afghánský emír naléhal, povzbuzovala další ruské kroky. Ruský vyslanec v Londýně Šuvalov prohlásil: "přikročí-li car k útoku na hnízdo muslimské ničemnosti v Chivě, učiní tak jen v zájmu lidskosti, nikoliv z výbojných úmyslů".

V červnu 1873 pronikli generálové Kaufman a Skobelev do Chivy soustředěným postupem ruských vojsk z několika stran, po dlouhém pochoďu bezvodou pouští. V Azii zanechal ruský postup mocný dojem; nekompromisní říznost ruských velitelů, stejně jako schopnost ruského vojáka překonávat nepředstavitelné překážky, byly nebyvalé.

Zbývalo již pouze ovládnout pohraniční oázu mervskou, aby Rusko stálo přímo na afghánské hranici.

x x x

V roce 1874 převzali v Londýně vládu po liberálech toryové. Volebního úspěchu dosáhli zejména kritikou příliš liknavého a nerozhodného postupu jak při uplatňování diplomatického nátlaku vůči Rusku, tak při prosazování britského vlivu v Afghánistánu. Terčem útoků se stal zejména Gladstone, ovlivňovaný, ostatně neoprávně, z rusofilství. Disraeliho konzervativci měli vyhraněnější a útočnější koncepci imperiální politiky; také na Středním

východě bylo záhy cítit změněnou náladu anglické politiky.

Nový vicekrál lord Lytton využil nesnází Ruska zaneprázdněného konfliktem s Tureckem a dal obsadit část Beludžistánu a podnikl vojenskou výpravu proti bojovným kmenům na paňdžábské hranici. Přijetím titulu "císařovny indické" pro královnu Viktorii v r. 1875 dávala Anglie na vědomí, že bude svoji državu v Indii držet stůj co stůj. Zároveň vymáhala anglická diplomacie na Petrohradě slib, že Rusko neobsadí Merv.

Roku 1876 však Rusko připojuje po místní vppouře ke své říši zbytek Kokandu a nová "oblast ferganská" je dána pod nekompromisní správu generála Skobeleva.

Po ostré anglické demarši nebezpečně vzrostlo napětí mezi oběma velmocemi, které stály proti sobě v rozměru světovém - a v Azii hrály vysokou hru: v předvečer berlínského kongresu stály krok od vzájemného střetnutí a snažily se protá připravit pro sebe vhodné podmínky. Angličané zahájili rozhodnější postup vůči Afghánistánu a žádali, aby do země byli přijati britští poradci, kteří měli řídit její zahraniční politiku. Na emíra byl podniknut petličný nátlak, který ho měl přinutit k přijetí britské "ochrany". Emír se tvrdošíjně bránil všem ústupkům a argumentoval, že potom by musel vyhovět i ruským nárokům. Hájl stanovisko, že nejlepším řešením je zachování statu quo, založeného prakticky na principu rovnováhy sil v této oblasti. Brity podobná návrhy příliš neuspokojovaly, neboť podezírali afghánského vládce z pro-ruských sympatií. V červnu 1878 přibyla do Afghánistánu zvláštní

ruská mise pod vedením generála Stoljetova a carská vojska se objevila nebezpečně blízko afghánské hranice. Zřejmým cílem petrohradské vlády bylo vytvořit ve Střední Asii a na Středním východě tak silné napětí, aby byli Angličané přinuceni oslabit svou aktivitu ve sféře východní otázky, tzn. v konfliktu s otomanskou říší. Angličané kvalifikovali nové události jako porušení závazků ze strany emíra a ultimativně požadovali, aby v zájmu obnovení otřesené rovnováhy přijal britskou misi. Když emír odmítl a dokonce nařídil zadržet britské zástupce, kteří se zatím již vydali na cestu, na hranicích, začala druhá afghánská válka /v listopadu 1878/.

Angličanům se od počátku dařilo, neboť Rusko, oslabené nedávným konfliktem s Tureckem, nemohlo zasáhnout do sporu a špatně vycvičené a vyzbrojené afghánské houfy nebyly rovnocenným protivníkem regulérním jednotkám britské armády. Po několika větších neúspěších na bojišti, ustoupil emír Šir Ali z Kábulu na turkes-tánskou hranici, kde se marně snažil získat ruskou pomoc. Záhy zemřel a jeho syn Jákub Chán musel přijmout nadiktované podmínky. Afghánistán omezil styky s Ruskem, vzdal se dalších pohraničních oblastí a strategicky důležitých průmysků a do Kábulu konečně přišla britská mise, která převzala dozor nad zahraniční politikou země.

Tím historie této války teprve začínala. Proti živelnému odporu nepodřadných až fanatických horalů byl vládce, který neměl v rukou ani vlastní vojsko, bouřící se pro zadržování žoldu, bez-

mocný. V září 1879 byl anglický zástupce v Kábulu, major Cavagnari, s celou svou misí zavražděn rozvášněnými afghánskými vojáky. Britský generál Roberts musel s jádrem svého vojska obsadit Kábul, sesadit emíra a hledat nového vládce pro neklidnou zemi, v níž anglické posádky byly nuceny stát ustavičně ve střehu proti domorodým kmenům a svádět s nimi šarvátky. Obtiše i velké britské oběti přivedily obrat anglického veřejného mínění; na jaře 1880 nová vláda Gladstonova hledala, jak ukončit dobrodružství co nejrychleji. Příležitost se naskytla, když se z exilu v ruském Turkestánu přihlásil o kábulský trůn synovec zemřelého emíra, Abdurrahmán. Byl dosazen a v dohodě s Anglií stanoveno, že se jeho vláda omezí na severní část země, zatímco jihozápadní část kolem Kandaháru se stane státem podřízeným Indii - pod vládou dalšího ze synovců Šír Alího - při zachování britských posádek v pohraničí. Kandahársko však v červenci 1880 přepadeno odbojnými Afghánci, kteří u Maiwendu porazili britskou brigádu a zahájili útok na samotný Kandahár. Vojenskou reputaci Británie zachránil generál Roberts dvacetidenním pochodem z Kábulu ke Kandaháru, který skončil 1. září 1880 úplným vítězstvím. Britská vláda tentokrát - ostatně podobně jako před bezmála čtyřiceti lety - považovala za účelné včasnou ústupností vzdát se okupace, která skrývala stále nebezpečí a také zatěžovala indickou správu nevítanými výdaji. Závěry byly z toho zřejmé: pod domácím vládcem uklidněný a sjednocený Afghánistán byl vůči ruskému tlaku přece jen bezpečnějším nárazníkem než násilím udržovaná, ne-

klidná provincie.

Abdurrahmanovi bylo tedy na jaře roku 1881 předáno veškeré dědictví po strýci, anglické posádky byly odvolány, došlo pouze k menší úpravě hranic, která zajišťovala přístup k horským přechodům a umožňovala postavit železnici do Kandaháru. Tím si Anglie zajistila vnější kontrolu nad zemí.

Rusko nevyužilo anglických potíží. Samé mělo starostí dost, bylo vyčerpáno nedávnou tureckou válkou /vůči Anglii tu stálo v "platonickém válečném stavu"/, vyčerpávaly je vnitřní nepořádky /po atentátu na Alexandra II. nastoupil Alexandr III./ a potýkalo se s nesnázemi v Turkestánu a na Dálném východě. Omezilo se tedy na soustavné prodlužování Zakaspické dráhy do hloubky Turkestánu a připravovalo tak podmínky k budoucímu posouvání hranic k východu. V únoru 1884 zabral Alexandr III. konečně Merv a přední stráž jeho kozáckých oddílů stanuly na západních hranicích afghánistánu,

Anglie, osamocena svými spory s Francií, ale také již s Německem, soupeřením o Egypt, o africká území, Madagaskar i Dálný východ, zaujala defenzivní postoj. Vláda - již opět pod vedením Gladstonovým - se rozhodla smířit se s tím, co bylo těžké odčinit a zastavit aspoň hrozivý ruský postup ve sporné oblasti přesným určením severozápadních hranic Afghánistánu jako nárazníku pro Indii. Anglie chtěla zachovat Herát, ale také horstvo, chránící přístup k němu, zvláště Zulfagarský průsmyk.

Delimitaci hranic měla podle diplomatické dohody provést smí-

šená anglo-ruská komise. Anglický zástupce generál Lumsden se dostavil se svým doprovodem na místo v listopadu 1884. Ruský zástupce, generál Zelenoj, odsouval svůj příchod pod záminkou onemocnění a zároveň se ruské síly posouvaly až k průsmyku, který se na počátku roku 1885 ocitl v jejich rukou - a nato i oáza Pendžeh, ležící na jih od Mervu a Angličany rovněž počítaná k Afghánistánu. Koncem března porazil generál Komarov v krvavém střetnutí Afghánce a vytlačil je z oblasti Pendžehu.

Zpráva o tom, že ruská vojska vstoupila do Afghánistánu, vyvolala ve Velké Británii vlnu protiruského vzrušení. Dosud zcela neznámá oáza Pendžeh byla v novinách a politických projevech líčena jako "brána do Indie". Předpokládalo se, že Rusové projdou Zulfagarským průsmykem na Herát a odtud dále k indické hranici. Gladstone, obviňovaný již nějakou dobu ze slabošství v mezinárodních záležitostech, byl nucen požádat sněmovnu o válečné úvěry a oznámit, že všechny britské síly budou okamžitě soustředěny k odražení útoku. Operace v Súdánu byly zastaveny, admirálita začala horlivě připravovat strategický postup. Indická vláda začala okázale mobilizovat a přesouvat síly k Afghánistánu. Anglické lodě, obsadily ostrov Port Hamilton v Korejské úžině jako operační základnu na Dálném východě. Uvažovalo se o útoku na ruské Zakavkazsko od Perského zálivu přes Bagdád, o vylodění v oblasti Černého moře a diplomacie se pokusila o zformování nové "krymské koalice".

V Evropě převládlo přesvědčení, že srážka je nevyhnutelná, Plány však narazily na nedostatečnou podporu u států, jejichž

spojenectví bylo nezbytné. Především odmítla spolupracovat turecká vláda, nespokojená s britskou anexí Egypta. Anglie tedy hledala kompromis. Nenašel se však prostředník: německý císař i dánský král, na něž se Angličané obrátili, odmítli. Bismarck, ve snaze znovu upevnit svazky "Spolku tří císařů", slíbil dokonce carovi pomoc. Rovněž Francie, Itálie i Rakousko-Uhersko zaujaly vůči anglickým snahám odmítavé stanovisko. Nezbylo než ustoupit.

Vzhledem k tomu, že Angličané zůstali izolováni a Petrohrad neměl v úmyslu riskovat dalším postupem na hřích válku, mohla být ještě v průběhu roku 1885 krize urovnána vymezením hranic. Rusko získalo většinu sporného území, uznalo však za to převládající britský vliv v Afghánistánu.

Gladstonova vláda tento neúspěch - v očích opozice přímo ponižující - nepřežila. Byl ostatně jen posledním v řadě: záhuba zbožňovaného Gordona v Chartúmu a neslavné vyklizení Súdánu, dko-ro úplně zřeknutí se suverenity nad Transvaalem, ústup vůči Francii a Německu v otázce Konga i Nové Guineje, ztráta vlivu na Bosporu.

V roce 1891, když ruští kozáci, doprovázející výzkumnou expedici na Pamír, sehnali z pamírské vysočiny afghánské strážce, zdálo se chvíli, že krize bude obnovena. Nestalo se tak, epizoda vyústila ve vleklé jednání, jež skončilo r. 1895 podepsáním dohody, podle níž opět většina sporné oblasti připadla Rusku. Anglie získala tím, že afghánský emír, obávající se útočného sou-

seďa, pevněji přilnul k Anglii.

x x x

Anglo-ruské soupeření v Persii se dlouho odvíjelo především v oblasti hospodářské. Šáh Násir ad-Dín, dosazený na trůn s ruskou a anglickou pomocí, se snažil překonat finanční potíže poskytováním četných koncesí cizincům. Anglický baron de Reuter získal r. 1872 právo stavět železnice, těžit nerostné bohatství a zřídit Šáhinšáhskou banku /1889/, která pak plnila funkci emisní banky i hlavní státní pokladny. Angličané dostali i tabákový monopol, Lynchova společnost se ujala říční dopravy. Ani Rusové nezůstali pozadu. Hospodářsky ovládli sever země, postavili do Teheránu strategickou silnici, získali koncesi na stavbu dráhy od Kaspického moře k Teheránu, kde si také otevřeli svou Perskou úvěrní banku. Petrohrad přes ni vydával ohromné prostředky na korumpování feudálně byrokratické špičky. Důležitým vojensko-politickým tahem bylo zorganizování kozácké brigády roku 1879. Oficiálně měla tato jednotka sloužit šáhovi k upevnění ústřední moci proti odstředivým tendencím kmenů; protože však byla placena z ruských peněz a řízena ruskými důstojníky, nemohlo o její skutečné funkci být pochyb.

Zvlášť nestydaté vykořisťování země společnostmi tabákového monopolu vyvolalo silný odpor a celonárodní bojkot roku 1892 si vynutil jeho zrušení. O čtyři roky později byl Násir ad-Dín zavražděn a na jeho místo dosadily velmoci churavé a méněcenné indi-

viduum, Muzaffara ad-Dína, který nákladnými výlety do Evropy a nerozumným dvorským hospodařením zatěžoval zemi do krajnosti a fakticky ji rozprodával mezinárodní lichvě. Roku 1901 si Angličané zajistili naftovou koncesi pro více než dvě třetiny perského území., z níž vzešlo obrovské bohatství Anglo-iránské naftové společnosti. V té době bylo již perské zemědělství pevně spojeno se světovým trhem: bavlnu zpracovával ruský průmysl, opium vyváželi Angličané do Číny a stejně byla zaměřena řemeslná výroba koberců.

Na přelomu století ofenzíva carismu vrcholila. Finanční krize, která zavládla za Muzaffara, vytvořila pro ni optimální podmínky. V Perském zálivu byly neustálým hostem moderní ruské křižníky, v celé oblasti se zakládaly ruské konzuláty a počítalo se s tím, že k jejich ochraně budou přisunuty pozemní síly. V r. 1898 předložil hrabě Kapnitz jménem Petrohradu tureckému sultánovi projekt železnice ze Sýrie do Kuwajtu a brzy poté projevil Rusko zájem o Angličany vyhlédnutý Bandar Abbás a přilehlé ostrovy mezi Perským a Ománským zálivem. Salisbury psal v září 1901 Curzonovi: "Náš hlavní zájem na Východě je vedle Číny upřen na perskou otázku. V zásadě je to otázka peněz ... V minulé generaci jsme si na Východě dělali skoro co jsme chtěli jen silou a hrozbami, jen eskadrami a silnými slovy. Nyní však zde máme "spojence" - Němce, Francouze, Rusy. A doba individuálních trétných výprav téměř minula. Po několik následujících let bude náš postup na Východě záležet především na schopnosti platit. A mám obavu, že v tomto závodě Anglie zřídka vyhraje". Anglická státní pokladna byla přísně kontrolová-

na parlamentem, a vláda proto neměla tak široké možnosti půjček a úplatků. Britské politice to hrozilo těžkými důsledky právě v nejchoulostivější části indické ceaty. Finanční dohoda mezi Petrohradem a Teheránem z r. 1900 byla již vykládána jako konečné nastolení ruského protektorátu: carská vláda poskytla novou půjčku s podmínkou, že si Persie po 10 let nepůjčí z jiného než ruského zdroje. Obdobná situace mohla vzniknout i v sousednímáfgánistánu, kde v říjnu 1901 zemřel probritský Emír Abdurrahmán a Petrohrad se začal domáhat přímého kontaktu s Kábulem namísto dosavadního zprostředkování indickou vládou.

Ruské naděje a síly však podlomila ofenzivní dálnévýchodní politika. Zkáza Port Arthuru a Cušimy, porážky na mandžuských pláních a revoluce r. 1905 přivedly Petrohrad k poznání, že vojenské, ekonomické a politické síly země nestačí k realizaci jeho velkých ambicí. Současně si nyní také obavy z Německa definitivně vynutily, aby rozpory mezi Anglií a Ruskem byly řešeny anebo alespoň odsunuty do pozadí.

V květnu 1906 nastoupil do čela ruské zahraniční politiky Alexandr Izvolskij, propagátor obnovy "ruské velikosti" za těsné spolupráce se západoevropskými velmocemi. Podle jeho představ se měl carismus vrátit z Dálného východu k tradičnímu směru své expanze - do sféry východní otázky - kde již nestála jako hlavní překážka Anglie, ale Německo a Rakousko-Uhersko. Této nové orientaci se dostalo na samém počátku velkého povzbuzení: v době, kdy Izvolskij nastoupil do úřadu, přivezl právě jmenovaný velvyslanec Nicolson

de Petrohradu nabídku na uzavření všeobecné dohody. Ministr zahraničí hájil v únoru 1907 v carské korunní radě názor, že snaha podrobit si celou Persii vybudováním transíránské železnice, dostat se až k Perskému zálivu, je nerealistická; jedinou cestou, jak se vyhnout dalším konfliktům s Velkou Británií, je přijmout její návrh na vymezení zájmových sfér. Vojsáci měli sice zpočátku výhrady, později však souhlasili s podmínkou, že dělicí čára půjde hluboko na jihu - od Kasr Širín přes Kermanšáh, Isfahán a Jezd k Mešhedu.

V srpnu 1907 podepsali Izvolskij a Nicolson smlouvu, která podobně jako britsko-francouzská smlouva z roku 1904 řešila kompromisem celý soubor sporných otázek v Azii na dlouhé linii od východních hranic Turecka až k Číně.

Pro Persii se Anglie a Rusko dohodly na rozdělení zájmových sfér: severní ruská, jižní anglická a mezi nimi neutrální pás. Dosavadní výhody byly přitom ponechány v platnosti - jako např. anglická naftová koncese v ruské oblasti. Ruská oblast byla větší a zahrnovala důležitá města Teherán, Isfahán, Jezd. Anglická oblast byla menší, s podružnými městy Biržan a Kerman, poskytovala však dostatečnou ochranu Indii tím, že oddalovala Rusy od celé západní afghánské i beludžistánské hranice. Rusko uznalo výslovně i "zvláštní zájmy Velké Británie v Perském zálivu". Rusko také slavnostně prohlásilo, že Afghánistán leží mimo okruh jeho zájmu a slíbilo, že politické styky s Afghánistánem bude udržovat pouze anglickým prostřednictvím.

Výsledek této dohody, již se vytvářela fakticky trojdohoda Anglie, Francie a Ruska, neovlivnil ani afghánský emír Habíbullah, jenž se dlouho vzpěchoval smlouvu podepsat, ani protesty perského madžlisu, který si stěžoval, na dělení Persie bez Persů.

x x x

Rusko-britská dohoda nezajistila "Říši stříbrného lva" klid. Desetiletí narůstající nespokojenost vyústila v letech "probouzení Azie" v perskou revoluci /1905-1911/. Obě velmoci se čile vměšovaly do událostí. A tak dle vlastní úvahy stanulo ruské vojsko v březnu 1909 hluboko na perském území a postoupilo k Tabrínu, v říjnu 1910 se zase vylodilo britské vojsko v oblasti Perského zálivu a posílilo konzulární posádku v Širázu. Jednou /1909/ vykonaly obě mocnosti nátlak na šáha, aby slíbil volby do parlamentu /když předtím velitel kozácko brigády plukovník Ljakov rozehnal madžlis - "dům spravedlnosti" dělostřeleckou palbou /jindy poskytly šáhovi, který byl nucen zemi opustit, azyl v Oděse/. Nakonec se dalo na pochod 12 tisíc ruských vojáků: revoluce byla poražena, základní sociálně ekonomické problémy zůstaly nevyřešeny, krize feudálního systému a vlády kádžárské dynastie se jen dále prohloubila.

První světová válka si našla cestu i na Střední východ. Persie a Afghánistán vyhlásily neutralitu v konfliktu velmocí - avšak

zatímco Afghánistán tuto pozici přes značnou německou a tureckou agitaci uhájil, Persii zasáhly roku 1915 boje. V téže roce tajná ujednání Dohody o rozdělení asijských území Turecka přičlila zároveň Británii jihozápadní a středoperské provincie, které nebyly smlouvou z r. 1907 zahrnuty do její zájmové sféry. Koncem války byla Persie zcela okupována.

x x x

Ruské Říjnová revoluce vnesla do světové politiky zcela nové elementy. Obranný imperativ mladé sovětské republiky a ideologický akcent agitace za světovou revoluci v tomto prvním stadiu podbarvily radikální kroky Leninovy vlády již koncem roku 1917. V svolání "Ke všem pracujícím muslimům Ruska a Východu /5. 12. 1917/ záhy po vyhlášení známého Dekretu o míru odstupovalo sovětské Rusko od dohody z roku 1907 o rozdělení zájmových sfér s Anglií a vyhlášovalo právo národů Azie rozhodnout o svém osudu samostatně a svobodně. Současně zveřejnilo tajnou cařihradskou dohodu z roku 1915 o Persii, čímž kompromitovalo bývalého spojence a současného nepřitele. V lednu 1918 zahájil Trockij s Persií jednání o odchodu ruských vojsk z jejího území. Potřebám obrany revoluce odpovídalo odvolání ruských poradců kozácké brigády: jednotka řízená carskými důstojníky byla revoluci potencionálně nebezpečná. Podobný cíl sledovalo i jmenování politických komisářů a ruských oddílů. Také teheránská vláda zrušila dosavadní smlouvy

s Ruskem. Snahu o navázání normálních diplomatických styků však blokoval převažující britský vliv u perského dvora, takže sovětská mise v Teheráně nedosáhla oficiálního uznání; 3. listopadu 1918 byla budova mise obsazena a její členové deportováni do Indie. Když se po půl roce sovětský vyslanec Kolomycev pokusil znovu proniknout do Persie, byl bělogvardějskými kozáky chycen a zavražděn.

Mezitím intervenční válka a odtržení Gruzie, Arménie a Azerbajdžánu a obsazení Baku Turky vytvořily mezi Ruskem a Peršii bariéru. Anglie tak mohla bez odporu vnutit Persii smlouvu o finanční pomoci a o činnosti britské vojenské mise při reorganizaci perské armády, která zcela odpovídala dosavadním koloniálně mocenským zvyklostem. Teheránská vláda Wusúk ad-Daula se dostávala do úplně finanční závislosti a slibovala předat Angličanům další koncese.

Od podzimu 1919 byla intervence Dohody v Rusku donucena k ústupu. Již v srpnu 1919 utrpěly první porážku britské jednotky generála Mallesona v Turkestánu, kde se snažily hájit Taškent a tzv. Východoperský kordón proti sovětům. Britové pak vzdali Merv a Aněnkov a Rudá armáda dobytím Ašchabádu v říjnu 1919 dosáhla opět perských hranic. Na druhé straně Kaspického moře skončila intervence porážkou Děnikina, obsazením Baku a vyhlášením Azerbajdžánské sovětské republiky.

Rozšíření sovětské moci na hranice Persie dodalo novou sílu separatistickým hnutím v perských provinciích Gilan, Azerbajdžán

a Chorazán, latentně působícím již v době války.

18. května 1920 se objevilo sovětské loďstvo u perského přístavu Enzeli - dnešního Pahlavi - a zahájilo palbu na zbytky Děnikinovy kaspické flotily. Koncem května vstoupila Rudá armáda do Gilanu a obsadila Rešt - centrum hnutí kupců a malých pozemkových vlastníků Džangali, jehož vůdce Mirza Kučik-Chán již v roce 1918 vedl na krátkou dobu úspěšné povstání. 4. června vyhlásil Kučik-Chán Gilánskou sovětskou republiku. V dopise Leninovi volal "všechny socialisty Třetí internacionály na pomoc našemu osvobození od jha perských a britských utlačovatelů ... Očekáváme od svobodného ruského národa pomoc, která je pro stabilizaci Perské socialistické sovětské republiky nezbytná ... Pevně věříme, že brzy ovládne celý svět jediný ideální řád Třetí internacionály". Povstalecké hnutí přesáhlo zakrátko také do sousední provincie Mazanderán. Radikální opatření gilanské vlády při vyvlastňování půdy a v protináboženské agitaci, byla však pro Kučik-Chána, jenž byl veden ve značné míře panislámskými ideály, přece jen příliš silná a odstoupil. Mezitím vstoupili do vlády zástupci Perské komunistické strany /založené v červnu 1920 v Enzeli/.

Sovětský vliv v Chorazánu se opíral o autonomistické hnutí kurdského vůdce Chuda Verdi Sardara. Také v perském Azerbajdžánu došlo k povstání pod vedením Mohammada Chiabana, který vyhlásil republiku Azadestán /tzn. Země svobody/. Chiaban sice usiloval o základní reformy, bránil se však vstupu Rudé armády a přímému vlivu Gilanu.

V Teheráně způsobil postup Rudé armády pokles britské prestiže, ale také paniku, neboť se všeobecně očekával útok na hlavní město. V okamžiku, kdy vnitropolitická krize vyvrchořila, provedl velitel kozácké brigády plukovník Rezá-Chán převrat. Nová vláda Sajjida Zijá ad-Dína anulovala smlouvu s Velkou Británií a následujícího dne /21. 2. 1921/ podepsali sovětské a perské zástupci smlouvu, která posilovala mezinárodní pozici Persie a odpovídala snaze dodat perskému nacionalismu sebevědomí ve vlastní suverenitu; zároveň vyhovovala potřebě sovětského Ruska zabezpečit se proti nové zahraniční intervenci. Na jedné straně se ruská strana slavnostně zřekla všech koncesí, získaných za carské éry /pod podmínkou, že nebudou uděleny třetí mocnosti/, potvrdila nulitu imperialistických dohod a smluv, vrátila Persii právo udržovat vlastní flotilu v Kaspickém moři/ jež ztratilo kdysi smlouvou v Turkmančaji r. 1928/ a vzdávala se extraterritoriálních privilegií ruských občanů v Persii. Na druhé straně se zajišťovala proti britské intervenční politice klauzulí, která umožňovala vstup ruských vojsk na perské území v případě, že by perská vláda nedokázala zabránit ohrožení sovětských hranic ze svého území.

Stažení Rudé armády ze severní Persie koncem léta 1921 zbavilo autonomistická hnutí v severních provinciích opory. Ještě v červenci připravoval Kučik-Chán /který se znovu spojil s komunisty/ pochod na Teherán, nenalezl však porozumění u sovětské vlády, která již změnila svoji linii: přešla od aktivní podpory revolučního hnutí, usilujícího o bolševický převrat, do fáze mezistátních

kontaktů. Konec Gilanské sovětské republiky a potlačení povstání v Azerbajdžánu a Chorázánu jednotkami ministra války Rézy Chána tím byly nepochybně usnadněny.

Po pádu iluzí o vítězství světové revoluce /zvláště v Evropě/ se teprve nyní začala sovětská moc uvědomovat ve smyslu státním. Tomu odpovídala snaha navázat hospodářské a diplomatické styky s kapitalistickým světem a vybudovat systém dohod se sousedními zeměmi. Prakticky paralelně s perskou smlouvou uzavřeli Sověti přátelské smlouvy s Afghánistánem /28. 2. 1921/ a s Kemalovým Tureckem /16. 3. 1921/ a zároveň podepsali v Londýně obchodní smlouvu /kterou Anglie vážala na zastavení protibritské propagandy v Azii/. Cílevědomé úsilí sovětské diplomacie slavilo v následujících letech úspěch. Podářilo se jí vybudovat systém hospodářských dohod a smluv o neútočení a neutralitě s Tureckem /17. 12. 1925/, s Afghánistánem /31. 8. 1926/ a Persií /1. 10. 1927/. Po tomto "vertikálním" bezpečnostním systému pak následovalo budování systému "horizontálního". V dubnu 1926 podepsaly odpovídající smlouvu Turecko s Persií, v listopadu 1927 Persie s Afghánistánem a kruh byl uzavřen smlouvou turecko-afghánskou v květnu 1928. Takto vytvořený blok měl m.j. jednoznačně protibritský osten a byl bděle střeženou bází sovětských vztahů k zemím středního východu.

Když v dubnu 1929, po svržení afghánského Amanulláha Chána, nastal zmátek a v boji o moc se chystala perská vojenská intervence, Sovětský svaz ostrým diplomatickým zásahem konflikt odvrátil.

Sovětská zahraniční politika na Středním východě, tak jak se konsolidovala ve 20. a 30. letech, skýtala daleko širší manévrovací prostor k prosazování svých cílů, než tomu bylo v imperialistické éře carské i v krátkém období revolučním. Transformované dědictví ruských imperiálních zájmů, spojené s ideologicky posunutým dědictvím revoluce, jež prezentovalo Sovětský svaz asijským zemím jako oporu jejich národního osamostatňování, bylo pevnou půdou pro pragmaticky řízené postoje sovětské vlády, které leckdy ignorovaly ideologické směrnice kominterny nebo se dostávaly do rozporu s revolučními snahami komunistických stran v jednotlivých zemích.

Afghánistán i Persie vytěžily pro svoji samostatnost ze sovětské politiky bezesporu mnoho.

V Afghánistánu se po zavraždění britského chráněnce emíra Habíbulláha v roce 1919 dostal k moci kábulský guvernér a vůdce hnutí mladoafghánců Amanulláh, podporovaný armádou. Jeho vláda vyhlásila za svůj hlavní cíl nezávislost a suverenitu země - což bylo ovšem v ostrém rozporu s britskými zájmy/, politikou, která pojala plán na vytvoření "Středovýchodního impéria", řetězu vazalských států od Nilu až k Indu. 3. května 1919 zahájili Angličané třetí afghánskou válku; třistačtyřicet tisíc vojáků s absolutní technickou převahou nastoupilo proti čtyřiceti tisícům mužů armády napadených. Postup z Pešaváru na Kábul, podporovaný leteckými útoky, se zdál probíhat zcela hladce.

Na jiných úsecích fronty však převzali iniciativu Afghánci. Když dobyli pohraniční pevnost Tal /27. 5/, zvedly se v týlu Angličanů, v tzv. Vazíristánu na afghánsko-indickém pomezí, paštunské kmeny. Současně prudce rostl neklid také v Indii, Persii, Sýrii a dalších zemích předpokládaného "středovýchodního impéria". Britské síly byly zároveň vázány postupem Rudé armády, která 20. května dobyla turkestánský Bajram-Ali a za tři dny i Merv a Kušku a zmocnila se železnice na Herát. Sovětské Rusko navázalo s novým afghánským režimem 10. června diplomatické styky. Průběh událostí donutil Británii k ústupnosti: 8. srpna byla v Raválpindi podepsána mírová smlouva, kterou britská vláda uznala plnou nezávislost Afghánistánu a jeho právo na nezávislé uzavírání smluv s jinými státy.

V průběhu 20. let se začaly uskutečňovat reformy obdobné kemalistickým reformám v Turecku. Byly vydány zákony o podpoře průmyslu, obchodních akciových společností, o soukromém vlastnictví a o koupi a prodeji půdy. Vláda zrušila vnitřní cla a zakázala obchod s otroky. První afghánská ústava z roku 1923 měla také dekemalistickou inspiraci: vyhlášovala rovnost všech občanů a jiná demokratická práva. Pronikavé změny podlamovaly vliv vůdců kočovných kmenů /byli zbaveni práva vybírat daně/ a muslimského duchovenstva /ztratilo monopol v oblasti soudnictví a školství/.

Po Amanulláhově návštěvě v Indii, Egyptě a některých evropských zemích, vypuklo na jihovýchodě Afghánistánu v listopadu 1928 velké povstání, organizované zejména duchovenstvem a kmeno-

vými vůdci, za skryté podpory Angličanů. Přestože Amanulláha spojovalo se Sovětským svazem přátelství, osobně prokazované po léta slovy i skutky /Čičerin o besedě s Amanulláhem v Moskvě 1928: "My chráníme Afghánistán a jeho bezpečnost, na druhé straně Afghánistán chrání nás. Když chtěla anglická vojska, opírající se o Ašchabád, obsadit Turkestán, válka s Afghánistánem tomu zabránila a Afghánistán tak prokázal Sovětské republice velkou službu ..."/, Sověti zachovali přísnou neutralitu a do událostí uvnitř země se nevmísili. Po roce zmatků a občanské války se v říjnu 1929 prohlásil králem bývalý ministr války Muhammád Nádír Chán. Modernizace země byla zpomalena, nová ústava z r. 1931 obnovila téměř v plné míře privilegia duchovenstva a kmenových vůdců, chánů. V zahraniční politice však Afghánistán sledoval dále linii neutrality a přátelských vztahů se Sovětským svazem - na tom nezměnilo nic ani zavraždění Nádíra Chána a nové dlouhé panování jeho syna Záhira Chána /1933 - 1937/.

V Persii se v říjnu 1923 stal Réza Chán ministerským předsedou. Šáh Ahmád Mirzá opustil zemi a již se nevrátil. Réza pak v prosinci 1925 sesadil nepřítomného šáha a kadžarskou dynastii a /k překvapení Sovětů, kteří očekávali vyhlášení republiky/ nechal se zvolit šáhem - Rézou Páhlavím. Nový šáh provedl řadu reforem k odstranění ekonomické zaostalosti země, zákoníkem podle francouzského vzoru /1928/ zrušil mj. zvláštní práva Evropanů v zemi, rozšířil školní vzdělání a otevřel v Teheránu universitu /1935/, poněkud zlepšil právní postavení žen a oslabil vliv islámského du-

chovenstva.

Zvýšené sebevědomí Iránu /Nový název Persie od roku 1934/ a morální podpora Moskvy, umožnily energický postoj vůči Británii. Když anglo-iránská naftová společnost snížila v době světové hospodářské krize poplatky do perské státní pokladny, trpící chronickým finančním nedostatkem, vypukl s Angličany vážný konflikt. Réza prohlásil anglickou naftovou koncesi 27. 11. 1932 za zrušenou. Nakonec byl spor vyřešen kompromisem a společnost podepsala novou smlouvu, podle níž se zavázala platit více a koncesní plocha byla zmenšena na 100.000 čtverečních mil.

Problém rostoucího vlivu nacistického Německa v Iránu se dotýkal sovětských zájmů méně než pozic Velké Británie; proto se také protifašistická propaganda neobracela proti iránskému epigonovi - šáhu Rézovi. Návštěva sovětské delegace v Teheránu /podzim 1933/ a iránského ministra zahraničí Kazemiho v Moskvě /říjen 1935/ jen podtrhovaly korektnost sovětsko-iránských vztahů v politické oblasti - bez ohledu na výkyvy ve vztazích hospodářských. V období linie Lidové fronty zapadal iránský režim bez obtíží pod heslo spolupráce s "pokrokovými národními a reformními silami".

x x x

Druhá světová válka dala silněji rozvinout velmocenským komponentám dosud celkem vyvážené sovětské zahraniční politiky. V prvním období sblížení s nacistickým Německem v letech 1939 - 1941 se zdála být situace příznivá posílení sovětských pozic na úkor britského impéria. Výrazem těchto úvah bylo spojení černomořských a středovýchodních zájmů Sovětského svazu s otázkou spojenectví s mocnostmi Osy, jež vyjádřil Molotov při berlínských rozhovorech na podzim 1940: "Sovětská vláda je ochotna přijmout návrh ... Paktu čtyř o politické spolupráci a vzájemné hospodářské podpoře, načrtnutého při jednání 13. listopadu ..., pokud jako těžiště aspirací Sovětského svazu bude uznán prostor jižně od Batumi a Baku ve všeobecném směru na Perský záliv ...". Napadení Sovětského svazu hitlerovským Německem 22. června 1941 odsunulo podobné úvahy stranou a vehnalo Rusko a Anglii opět do válečného spojenectví.

Po osmi týdnech - 25. 8. 1941 - vstoupily sovětské a britské jednotky do Iránu a byla to jejich první společná válečná akce. S ohledem na kritickou situaci ve Středomoří, v severní Africe a na východní frontě, nemohla opakovaná iránská prohlášení o neutralitě zažehnat obavy Spojenců. Povstání Rašida Ali el-Geilaniho v Iráku /duben-květen 1941/, nakloněného Ose a podporovaného z vichystických základů v Sýrii německou Luftwaffe, odhalilo zranitelnost důležitých ropných oblastí Perského zálivu. Také ústup sovětských vojsk na východní frontě signalizoval potřebu zajistit se proti ohrožení Kavkazu z Iránu. Navíc se stal povážli-

vým postoj Turecka, které uzavřelo 18. června 1941 přátelskou smlouvu s Německem, zvláště po neúspěšné britské akci v Řecku. Nehledě na všechny tyto úvahy skýtal Irán svou Transiránskou železnicí a přijatelnou sítí silnic vhodný prostor k vybudování zásobovací základny pro americkou pomoc Sovětskému svazu.

Záminku ke vstupu dala existence jistého počtu německých agentů v zemi /v Iránu bylo zhruba 800 německých občanů/. Zatímco Londýn zdůvodnil svou intervenci nutností odvrátit pokus Osy dostat Irán pod svou kontrolu. Moskva hovořila o podvrtné činnosti nacistických agentů, m.j. o pokusu teroristických a sabotážních skupin proniknout do naftové oblasti Baku a odvolala se na své právo, dané sovětsko-perskou smlouvou z roku 1921. "Jakmile bude nebezpečí, hrozící Sovětskému svazu, odstraněno ..., stáhne sovětská vláda své ozbrojené síly zpět z iránského území," pravilo se v nótě.

Iránský vojenský odpor trval sotva tři dny. Sovětská armáda zabrala rychle severní provincie, britská postupovala současně z Iráku a z Beludžistánu a obsadila důležité body na jihu - především naleziště AIOC v Chúzistánu. Spojenci se setkali u Kazvinu, Teherán prozatím neobsadili. Rozdělení Iránu odpovídalo v zásadě principům z roku 1907: Sovětská okupační zóna zahrnovala provincie Azerbajdžán, Mazanderán, Gilán, Astarabád a Chorezán; pod britskou správou spadaly jižní a střední části země. "Neutrální" zónou zůstal pruh země s městy Teherán a Mešhed. Za daných okolností se nemohl udržet šáh Réza, kompromitovaný svými proněmecký-

mi spědy; 16. září 1941 abdikoval ve prospěch svého syna Mohameda Rézy. Následující den obsadili Spojenci i Teherán.

Pro Sovětský svaz znamenal íránský podnik značné zatížení - s ohledem na kritické postavení na frontě s Německem. Churchill navrhl Stalinovi, že by britské jednotky převzaly odpovědnost na celém území Iránu, aby tak mohly sovětské jednotky být vrženy na frontu. Stalin pochopitelně odmítl: spojenci zůstávali soupeři.

Smluvní základna pro obsazení země byla vytvořena sovětsko-britsko-iránskou smlouvou z 29. ledna 1942, kterou Irán prakticky vstupoval do protihitlerovské koalice. Stanovilo se v ní m.j., že armády Spojenců budou staženy z Iránu do šesti měsíců po ukončení válečných akcí proti Německu a jeho spojencům. Vyhlášení války Německu následovalo v září 1943.

Pod tlakem okupačních mocností se změnil politický režim v zemi; diktatura ustoupila konstituční monarchii a uvolnila cestu pro rozvoj systému politických stran. Již v říjnu 1941 vznikla z přeživších členů komunistické strany a z navrátilivších se emigrantů nová strana Tudeh. Výrazně neideologický sociální program strany se zaměřil na slabá místa íránské společenské a sociální struktury a přitahoval tak podporu liberální inteligence. Tudeh zdůrazňovala antiimperialistická a nacionální hesla, žádala reformy agrárního systému, pracovního zákonodárství, právního systému a správy, sociální zajištění obyvatelstva, zvýšení kulturní úrovně, stabilizaci cen, vybudování národního průmyslu. K propagaci svých požadavků dokázala využít nejen svého stranického tisku, ale získala také podporu řady nekomunistických listů.

Sovětská okupační moc podpořila Tudeh svým dalekosáhlým vlivem na kulturní život země. Čilou propagační činností různých iránsko-sovětských kulturních společností, svou pozicí v cenzurních orgánech, bezpaltnými službami a zprávami agentury TASS, která značně eliminovala dopad anglického a amerického zpravodajství pro iránskou veřejnost, sovětskými filmy a rozhlasovými relacemi v perštíně z Baku a Taškentu, ale i - podle dohody s iránskou vládou - z Teheránu, zdůrazňováním bratrství islámských národů Sovětského svazu a Iránu, tím vším vytvářela atmosféru sympatií a loajality k SSSR. Sovětská okupační armáda nepřipustila příliš radikální reformní kroky a zachovávala vůči obyvatelstvu korektnost. Také občasná hospodářská výpomoc /jako při hladových nepokojích v Teheránu v prosinci 1942/ získávala sympatie.

Pasivní rezistence dvora, armády a velkých pozemkových vlastníků proti sovětské okupační politice a proti agitaci Tudeh, stejně tak i značně slabý propagandistický vliv Britů byly chabou protiváhou sovětské aktivity. Situaci umocňovala neexistence ideologicky fundovaných nekomunistických stran. Při volbách do mežlisu v roce 1943 proto nepřekvapilo, když byla poprvé vytvořena parlamentní frakce Tudeh.

Jistá změna v poměru sil nastala nástupem nového partnera - USA - v roce 1943. Vybudování "Persian Gulf Command" o 30.000 mužích, působnost Millspaughovy finanční mise na celém území Iránu a činnost Schwarzkopfovy skupiny amerických důstojníků, která převzala reorganizaci iránských ozbrojených sil, poněkud

rušily sovětskou politiku. Zapojení USA do iránských osudů pak ilustrovala i její účast na Teheránské konferenci. Koncem roku 1943 vyrostl straně Tudeh nový rival - "Vatan", strana na orientální poměry přísně organizačně vybudovaná, s nacionalistickým, prozápadním programem, vedená bývalým ministerským předsedou Sajjíd Zijé ad-Dinem.

V Iránu se schylovalo k první zkoušce moci mezi Spojenci.

S ohledem na nacionalistickou a komunistickou opozici v medžlisu přijala vláda 2. září rozhodnutí, že po dobu okupace Iránu nebudou udělovány naftové koncese a také jednání s anglickými a americkými firmami byla přerušena. O něco později přibyl do Teheránu náměstek sovětského ministra zahraničí Kavtaradze a žádal pro SSSR výlučná práva na minerální a naftová naleziště v severních provinciích a zároveň souhlas k vybudování naftovodu k Perskému zálivu, který by chránili sovětsí vojáci. Sovětský svaz za to nabízel pomoc při hospodářském rozvoji země a navrhl zapojení sovětských expertů do všech odvětví iránského hospodářství. Iránská vláda odmítla a přivodila tím svůj pád; Sověti prohlásili další spolupráci s ní za nemožnou. Nato přijal medžlis 2. prosince 1944 návrh nezávislého poslance Mohammeda Mosadeka, který zakazoval napříště vládě vstupovat v jednání se zahraničními zájemci o koncese bez předchozího souhlasu parlamentu. Když tomuto kroku vyslovil podporu americký velvyslanec v Teheránu, dostala celá záležitost rozměr konfliktu mezi Spojenci, který řešili dokonce na Jaltské konferenci v únoru 1945. Při současných

krocích sovětské vlády k revizi statutu černomořských úžin, obnovených nárocích na Kars a Ardahan, při vývoji situace v Bulharsku a občanské válce v Řecku zapadaly události v Iránu do celkového obrazu rozpadu válečné koalice Spojenců po skončení války.

x x x

Situace v severních provinciích, zejména v perském Azerbajdžánu, měla souvislost s otázkou evakuace okupačních vojsk po skončení válečných akcí, která se několikrát bezvýsledně projednávala. Na naléhání Spojenců v Postupimi odpověděl Stalin suše: "Severní Irán leží příliš blízko Baku". 2. září kapitulovalo Japonsko a tím byl automaticky dán poslední termín k odchodu okupačních armád z Iránu /podle dohody z roku 1942 do šesti měsíců - tedy do 2. 3. 1946.

V srpnu 1945 začal pohyb v Azerbajdžánu. Současně s důstojnickým povstáním v Chorázánu vypuklo i v Tabrízu ozbrojené povstání, v jehož průběhu ovládla Tudeh město. Sovětská armáda zabránila zásahu vládní posádky; telefonní spojení s Teheránem bylo přerušeno. Tudeh se ujala kampaně, probíhající v celém Iránu, na podporu povstaleckých požadavků: administrativní a kulturní autonomie Azerbajdžánu, zajištění národního rozvoje azerbajdžánského lidu, zavedení turečtiny jako správního a vyučovacího jazyka. V průběhu události se Tudeh v Azerbajdžánu přeměnila na "Demokratickou stranu", jejíž vedení převzal Džafar Piševari, kdysi mi-

nistr vnitra ve vládě sovětského Gilánu a čelný funkcionář předválečné KS Iránu, za emigrace v SSSR činný i v kominterně. Po bezvýsledných jednáních s guvernérem ústřední vlády v Tabrízu zaútočili "Demokraté" na orgány ústřední moci v provincii a na velké pozemkové vlastníky. Teheránská vláda protestovala proti tomu, že sovětská armáda bránila iránskému vojsku nastolit v Azerbajdžánu pořádek. V odpovědi popřeli Sověti jakékoli vměšování do vnitřních iránských záležitostí a současně varovali před zostřováním situace dalším zásahem iránských vládních jednotek. Ministři zahraničí západních mocností, kteří přibyli ke konferenci do Moskvy 16. prosince již byli postaveni před fait accompli: dne 12. 12. 1945 vytvořili zvolení kandidáti Demokratické strany národní shromáždění, které vyhlásilo Autonomní republiku Azerbajdžán. Vláda v čele s Piševarim proklamovala "obranu demokratických práv azerbajdžánského lidu" a soukromého vlastnictví, vytvoření lidové armády, rozdělení statkářské půdy chudým rolníkům a potrestání reakcionářů a zrádců. Otázka oddělení Azerbajdžánu od Iránu měla být předmětem dalších jednání. Ještě v prosinci byla zahájena pozemková reforma, znárodněny banky a zavedena turečtina do úřadů a škol. V tabrízu se připravovalo otevření university. Hospodářská komise chystala navázání styků se zahraničím. Ministr vnitra Salomoláh Džavid se ujal výstavby bezpečnostních orgánů podle sovětských zkušeností. Sovětskou podporu azerbajdžánská vláda nikterak nepopírala. V rozhlasovém projevu děkoval Piševari Rudé armádě za pomoc při vítězství azerbajdžán-

ských demokratů nad tyranským režimem teheránské vlády.

V téže době povstaly kurdské kmeny v západním Azerbajdžánu. V Mahabádu se 15. prosince vytvořila pod vedením "Kurdské demokratické strany" nezávislá Kurdská lidová republika. Při rozhovorech mezi Tabrízem, Mahabádem a sovětskou okupační správou byla dohodnuta vojenská kooperace, výměna diplomatických misí a společná politika autonomistických vlád vůči Teheránu.

Moskevská jednání o odchodu okupačních vojsk z Iránu ztroskotala na Stalinově stanovisku, že se nemůže vázat na pevný termín s ohledem na iránské sabotážní akce v kavkazských naftových polích. Teheránská vláda se tedy obrátila na Radu bezpečnosti OSN, kde se iránská otázka projednávala současně se sovětskou rezolucí o přítomnosti britských vojsk v Řecku a Indonézii. Při jednáních s iránskou vládou, ke kterým Rada bezpečnosti vyzvala, se sovětská vláda snažila prosadit uznání azerbajdžánské autonomie a slibovala za to řadu ústupků. Jednání však nevedla k cíli a iránský premiér Kavám as-Saltána odjel 7. března 1946 z Moskvy aniž přistoupil na návrh komuniké, jež by vyzdvihlo "přátelskou atmosféru" rozhovorů a ochotu pokračovat v nich v Teheráně. Pod hrozbou ztráty tváře na půdě OSN a před azijskou veřejností cítila se nakonec Moskva nucena k taktickým ústupkům. Nové rozhovory vyústily v dohodu o odchodu Rudé armády z Iránu do jednoho a půl měsíce /britští vojáci byli evakuováni již do 2. března/, Irán souhlasil s vytvořením sovětsko-iránské naftové společnosti /poměr kapitálu 51 : 49 ve prospěch sovětské účasti/ a azerbajdžán-

ská otázka měla být řešena jako vnitřní iránský problém mírovou cestou.

Odchod Rudé armády /v polovině května/ neznamenal zprvu podstatnou změnu pro severní iránské provincie. Nejprve došlo k dohodě mezi Tabrizem a Teheránem, která formálně garantovala žádanou autonomii. V Iránu přitom stále rostl vliv až tlak Tudeh, jak ukázaly masové stávky v naftové oblasti AIOC na jihu. Již na podzim odložil medžlis v obavě před vítězstvím Tudeh volby a šed března vládl Kavám bez parlamentu. Pod tlakem událostí kooptovala vláda tři prominentní funkcionáře Tudeh, kteří spolu se sympatizujícím Mozaffarem Firuzem obsadili důležité rezorty náměstka předsedy vlády, ministrů práce, propagandy, obchodu a průmyslu, vzdělání a zdravotnictví. Tudeh tak dosáhla úspěchu, který ve spojení s existencí autonomního Azerbajdžánu, vázaného k Iránu jen formálními svazky, znamenal, že na cestě k lidové demokracii předstihoval iránský vývoj obdobný proces ve východní a střední Evropě.

Příležitost k úniku ze vzniklé situace daly Kavámovi dva faktory. Jedním byl eminentní sovětský zájem na ratifikaci dohody o sovětsko-iránské naftové společnosti. SSSR se snažil svou umírněností ovlivnit rozhodnutí budoucího medžlisu a neměl proto ani zájem na příliš radikálním pokroku v iránských provinciích, poskytl tak Kavámovi oddech, jehož náležitě využil. Druhým faktorem byl výsadek britských vojak v Basře na irácko-iránských hranicích, demonstrujících přípravu k obhajobě britských zájmů v oblasti Perského zálivu a současné separatistické povstání bachtiarských a kašgajských kmenů v jižní naftové oblasti.

Pod dojmem znovu vypuknuvších anglo-sovětských rozporů a v obavě před jejich vyústěním v nové faktické dělení Iránu zaujal Kašám nacionalisticko-neutralistickou linii. Nejprve dosáhl dohody s povstaleckými kmeny ve Farsu /13. 10./, které po dobytí jihoíránských měst Bušír, Abadeh, Kermán a po obléhání Širázu trvaly na místní samosprávě, na posílení parlamentu a současně na vytlačení zástupců Tudeh z vlády. 17. října provedl Kawám reorganizaci vlády, kterou ukončil koalici s Tudeh. Současné vyhlášení voleb do medžlisu, na něž netrpělivě čekali Sověti, umožnilo otupit sovětskou kritiku a opatření proběhlo bez větších otřesů.

Zakrátko zaútočil Teherán na azerbajdžánskou provincii. V souvislosti s nárokem na zajištění regulárního průběhu voleb vyslal armádu do Azerbajdžánu, jehož osud se naplnil mezi 4. a 14. prosincem 1946. V místy těžkých bojích byli "Demokraté" poraženi, 11. prosince byl obsazen Tabriz a o něco později Mahabád. Piševari unikl do SSSR, Džavid byl zajat a zároveň proběhlo v zemi masové zatýkání členů Tudeh. Tím byly vytvořeny příznivé podmínky pro Kawámovo vítězství ve volbách počátkem roku 1947: Tudeh volby bojkotovala.

Zbýval problém sovětsko-iránské naftové společnosti. Medžlis, který se sešel v červenci nakonec odmítl retifikovat předloženou smlouvu /22. října 1947 poměrem hlasů 102:2/ a vyslovil se pro vytvoření národní naftové společnosti, což mělo vytvořit podmínky pro nová jednání o prodeji iránské ropy Sovětskému svazu. Zároveň byl potvrzen zákaz prodeje koncesí z r. 1944 a doporučena revize

smlouvy s britskou AIOC se záměrem zvýšit iránský podíl na zisku.

Sovětský svaz vzal svůj - celkem vzato totální - ústup z pozic v Iránu na vědomí nikoli bez trpkosti a výčitek, ale bez demonstrace své moci. To, že se omezil na pasivní postoj v průběhu událostí, bylo dáno především konstelací sil na Středním a Blízkém východě a pod vlivem rostoucí váhy asijského nacionalismu. Snaha zachovat prestiž sovětské politiky velela nepoužít síly, která mohla ohrozit po desetiletí budované sympatie k Sovětskému svazu právě v nové fázi boje asijských národů za samostatnost. Odmitavé stanovisko Turecka k sovětským revizním přáním, nadcházející vytvoření samostatného indického státu a ovšem i politická a hospodářská konsolidace Velké Británie a Spojených států v Iránu nutily k rezervovanosti a k ústupu na propagandistickou linii éry studené války.

RECENZE - RECENZE - RECENZE

HENRY A. KISSINGER V BÍLÉM DOMĚ/White House Years/

"Vyvolal jsem do života svět nový, abych obnovil rovnováhu světa starého", řekl před sto šedesáti lety britský ministr zahraničí lord Canning, když před Dolní sněmovnou obhajoval uznání nezávislých latinskoamerických států. A člověk při čtení memoárů amerického politika Henryho A. Kissingera */White House Years/* pociťuje cosi jako historickou nespravedlnost, že k autorství tohoto bonmotu se nemůže hlásit právě zmíněný autor. Byl by skvělou charakteristikou, neboť rovnováha v mezinárodních vztazích byla Kissingerovým zakládáním, rovnováha byla alfou a omegou jeho zahraniční politiky, rovnováha byla jeho modlitbou před spaním.

Henry A. Kissinger nepatří věkově /1923/ do kategorie výrobců memoárové literatury, a už vůbec jej nelze zařadit mezi ty, pro něž je sepsání pamětí vrcholem a závěrem jejich veřejné činnosti. Naopak. Jeho případný návrat do špičkové politiky by neměl nikoho překvapit. Ať to však bude návrat v jakékoliv podobě, jed-

no je jisté: bude to - v nejlepším případě - jen opakování výkonu. Neboť vrcholu kluzkého stožáru již dosáhl. Jako rodilý Němec, emigrovavší v roce 1938 do Spojených států před hrozbou nacistických rasových zákonů, nemůže již pohlížet výše. Byl již prezidentovým poradcem pro záležitosti národní bezpečnosti. Byl ministrem zahraničí Spojených států. Byl tvůrcem zahraniční politiky jedné ze dvou rozhodujících supervelmocí. Prezidentem Spojených států se stát nemůže, neboť není "America born."

"Roky v Bílém domě" /první dva díly, cca 1600 stran, nabitých neuvěřitelným množstvím faktů/ zahrnují období od listopadu 1968 do ledna 1973, tedy léta, kdy bývalý harvardský profesor zastával funkci poradce prezidenta Richarda Nixona pro záležitosti národní bezpečnosti. Pouhá čtyři léta, avšak jaká čtyři léta! Byly to roky přelomu v mezinárodních vztazích. Doznívala stará koncepce bipolárního rozdělení světa. Ohnisko světových konfliktů se přesouvalo do Asie, na břehy Pacifiku a Indického oceánu. Ideologie jako motiv politických rozhodnutí se disfunkcionalizovala, mírou jednání se znovu stávaly státní zájmy. Význam pevných spojení a monolitních bloků slábl, na významu získávaly spíše proměnlivé kombinace. Studená válka se stávala démodé, uvolňování v mezinárodních vztazích derniér-cri. Skončila vietnamsko-americká válka. Spojené státy navázaly první kontakty se socialistickou Čínou. Byly položeny základy smlouvy SALT -I. Připravovala se evropská konference. Arabové a Izraelci přicházeli k náhledu, že spolu mohou hovořit i jinak než děly a bombardéry. Málem se rozpadl a znovu konzolidoval Pákistán. Barometr sovětsko-ameri-

kých vztahů ukazoval na "pěkně" a neklesal pod "proměnlivo".

Dnes píšeme rok 1980, tímto politickým vývojem jsme však stále poznamenáni rozhodující měrou. A teprve v posledních měsících se mezinárodní vztahy, založené a zkoncipované právě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, zachvívají ve vážných křečích v důsledku podivného a nebezpečného "afghánského" a "iránského" konfliktu. U všeho toho Henry A. Kissinger byl jako aktivní účastník. To je dostatečný důvod k sepsání vzpomínek; je to dostatečný důvod věnovat jim patřičnou pozornost.

X X X

"Skromnost nepatří k mým silným stránkám", prohlašuje o sobě s trochu vypočítanou upřímností významného muže Henry A. Kissinger v prvním svazku svých vzpomínek. A nejen úctyhodný rozsah knihy, ale i její duch a tón dávají autorově sebekritice za pravdu.

Ne příliš velká skromnost ostatně nebude jedinou méně sympatickou stránkou Kissingera - politika: český čtenář, příslušník menšího národa se svou specifickou historickou zkušeností dobře s řádek vycitíuje nevyslovenou, avšak hmatatelnou nadřazenost příslušníka supervelmoci, která významně ovlivňuje chod světa. Kdo není lhostejný, špatně se smířuje s chladnou kalkulací politika tam, kde palčivé a často krvavé problémy světa volají po vášnivém vnitřním zaujetí, ať už jde o Chile - nebo Československo. "Když bylo potlačeno pražské povstání /?/, byli jsme v USA jako

ochromeni. Naším hříchem nebylo, že jsme tyto národy /Kissinger má na mysli i Maďarsko a velmi nešťastně tak spojuje Pražské jaro s krvavým maďarským podzimem 1956/ podvedli; spíše jsme "nesplnili očekávání, které jsme vyvolali: nemohli jsme je splnit." A dále: "Vpád do ČSSR nemohl zabránit dalšímu zmírňování napětí ... Západ se po vpádu do ČSSR nemohl nechat vmanévrovat do situace, že je to on, kdo nemá dobrou vůli ke zmírňování napětí." Tyto řádky jsou dobrým poučením pro ty lidi u nás, kteří stále ještě špatně rozeznávají na šachovnici mezinárodních vztahů pěšáka od věže; jsou dobrým lékem proti tuhé víře v existenci dobrotivých Mikulášů a Jiřích-Drakobijců, ochotných lámat kopí za věc, která není bytostně věcí jejich.

Nicméně Kissinger-politik nemá jen méně sympatické vlastnosti. Má celou řadu předností, které ho předurčily k úspěšnému zvládnutí náročného úkolu prezidentova poradce a později ministra zahraničí: rozsáhlé znalosti historie, vynikající schopnost vidět mezinárodní události v širokých současných a budoucích souvislostech, pronikavý intelekt, kritičnost vůči chybám vlastní země i umění uznat svůj omyl: "Násir zemřel 28. září 1970 ... Když se mne příštího dne ptal jakýsi novinář na Sadata, řekl jsem, že se pravděpodobně jedná o prozatímní řešení a že bude vládnout nanejvýš několik týdnů - vyloženě mylný úsudek ... Jenom málo outsiderů mohlo tehdy předvídat - nepatřil jsem k nim, - s jakou odvahou, prezíravostí a rozhodností bude později vládnout své zemi ... aby se osvědčil jako jeden z nejvýznamnějších

vůdců naší doby." Na konto autorových aktiv připočtíme ještě obdivuhodný postřeh při posuzování osobností, s nimiž přichází do styku - a smysl pro humor. Ten rád zaznamenává i u svých partnerů či protivníků: "Během moskevského setkání na nejvyšší úrovni 1972 selhal jeden z našich rozpočtovacích přístrojů ... Zeptal jsem se Gromyka během schůze v nádherném Kateřinském sále v Kremlu, jestli by nám nemohl nechat vyhotovit pár kopií, kdybychom příslušné dokumenty podrželi pod lustrem. Gromyko okamžitě pochopil a odpověděl, že kamery byly bohužel instalovány už za cara a mohou snímat jen lidi, avšak žádné dokumenty."

Svůj osobní život Henry A. Kissinger ze vzpomínek zcela eliminoval, nenechává se poznat jako celý člověk. Così osobního problematice pouze při narážce čínského partnera na jeho přítelkyni; dvěma-třemi řádky vzpomene, jak po příjezdu do Spojených států z nacistického Německa ze zvyku přecházel na druhý chodník vždy, když měl potkat skupinu mladých mužů, aby se vyhnul bití; zapomínal, že už není v Německu. Tím lidštěji zapůsobí náhlé poznání, objevující se ve dvou-třech poznámkách: tento úspěšný, sebejistý, protivníky i příznivci uznávaný politik a diplomat stále ještě kdesi v nitru nosí komplex člověka, který prožil dětství v nacistickém Německu; je pro něho stále udivující, že on, nenarozený v USA, člověk, jehož hlas v počátcích jeho politické kariéry nechtěli přenášet rozhlasem ani televizí kvůli cizímu přízvuku, se stal jedním z nejvýznamnějších mužů Spojených Států.

Z každé stránky memoárů je cítit vzrušená osobní заинтересо-

vanost na průběhu událostí, jejichž byl Kissinger aktivním účastníkem, opravdové zklamání při prohrách i radost z úspěchů na díle, které Kissinger považuje za své životní poslání: vytvořit základy stabilního míru ve světě a nedovolit přitom oslabení zásad západní demokracie, která - i když s mnoha chybami - je pro Kissingera dosud nejpevnější zárukou skutečné svobody každého člověka.

Všechny tyto Kissingerovy vlastnosti, jeho vědění a upřímnost přesvědčení činí ze vzpomínek - do nejmenších podrobností popisované historie americké zahraniční politiky a diplomacie nedávných čtyř let - zajímavé a vzrušující čtení, kterému nic neubírá na serióznosti a které je nevyčerpatelným zdrojem faktorů pro historiky. Čtení, při němž je čtenář vtahován do děje a provokován tu ke spontánnímu přitakání, tam zase k rozhodnému nesushlasu s činy nebo hodnocením situace; zbavován posledních iluzí o možnosti jen čistých prostředků v politice, seznamován s metodami zákulisních politických jednání a tajných diplomatických "kanálů", připravujících v tichosti převratné události, jako bylo např. obnovení styků se socialistickou Čínou či summit USA-SSSR; udiven /ten méně zkušený/ otevřeností, s jakou se přiznávají zásahy CIA do vnitřních záležitostí jiných států, a beznadějně utvrzován v přesvědčení, že malá země je v současném světě skutečně svobodná všude jen potud, pokud jsou její základní zájmy v souladu se zájmy supervelmoci, do jejíž sféry vlivu patří: existuje-li tato šťastná konstelace, malá země hranici své svobody prostě vůbec nepocítí ...

Snad projakousi opačnou analogii s osudem Československa se

čtou se značným vzrušením rozsahem nevelké kapitoly o Chile.

"Prezident Nixon byl bez sebe", píše Kissinger, když došla zpráva o vítězství Salvadora Allendeho, který se na základě svobodných voleb stal v roce 1970 chilským prezidentem. Allendův cíl, "totální vědecký marxismus", je v rozporu se základními zájmy USA, hodnotí situaci Kissinger: je to pedle Kuby druhý komunistický stát v západní hemisféře; bude dělat společnou politiku s Kubou, udržovat těsné styky se Sovětským svazem ... takový vývoj se neměl připustit! Selhali experti na veřejné mínění, kteří celou dlouhou dobu prezidenta USA přesvědčovali, že v chilských prezidentských volbách zvítězí neškodný Allendův protikandidát Alessandri. Zaspal tzv. "Výbor čtyřiceti", který rozhodoval o zásazích CIA v cizích zemích. Teprve když Allendova strana vyšla jako nejsilnější z prvního kola, bylo rozhodnuto zásah provést: prostřednictvím kanálů CIA byly do Chile dodány ve velkém množství plakáty a letáky proti Allendemu, americký velvyslanec dostal příslušné pokyny a 250,000 dolarů; bylo připraveno použití tzv. Hickenlooperova dodatku: žádná hospodářská pomoc zemi, která znárodní americký majetek. V USA se vymýšlely různé klišé počínaje ústavní krizí à la Únor 1948 a v ČSSR, která by ovšem v Chile umožnila povolání vlády vojáků, a konče vojenským převratem. A protože Chilský generál Schneider byl překážkou tohoto plánu, rozhodla CIA unést ho, aby nepřekážel, o čemž Bílý dům nevěděl. CIA nakonec sice "akci" odvolala, provedli ji však diletantsky a na vlastní pěst sami chilští důstojníci, a ač to, jak autor memoárů ujiš-

ujišťuje, vůbec nikdo neměl v úmyslu, generála Schnaidera přitom zastřelili.

Prezident Allende v říjnu 1970 v užší volbě zvítězil, americké akce selhaly. Podle amerického velvyslance v Chile se tato země "rozhodla v úplném klidu pro marx-leninský stát, a sice jako první národ na světě, který toto rozhodnutí učinil svobodně a vědomě" ... "USA utrpěly "dalekosáhlou porážku."

Kissinger připojuje úvahu: "Zda a do jaké míry se USA pokoušejí ovlivňovat vnitropolitický vývoj jiných zemí, je komplikovaná otázka; odpověď na ni závisí na různých faktorech, především na tom, jak se posuzují zájmy USA. Po II. světové válce považovali prezidenti /demokratičtí i republikánští/ za nutné působit v šedé zóně mezi oficiální diplomacií a vojenskou intervencí tajně." Události v Chile, podle Kissingera, potvrzují názor, že účinná politika se v této zóně odehrávat nemůže. K Allendovu pádu se chce Kissinger vrátit v dalším připravovaném díle pamětí. USA na tomto pádu nemají nejmenší podíl, "neboť události jednou vyvolané v život mají svou vlastní dynamiku," Věřit? Nevěřit? Ať už bylo možno přijímat Allendův režim se sympatiemi nebo s obavami, přičemž občan Československa je náchylný spíše k pesimismu, neodbytně zůstává znepokojivá otázka: jak je to s právem nyměšování? Platí všude jen pro mocné tohoto světa? Jak je to s akcemi tajných orgánů, o nichž vlády "nic nevědí?" Kde na světě existuje skutečná rovnoprávná svoboda myšlých zemí, určit si svou vlastní cestu?

Chile byl pro Spojené státy závažný, nikoliv však nejdůleži-

tější problém těch let. Světové dění přinášelo stále nové události, které bylo třeba řešit.

x x x

Kissingerovy memoáry mají tři základní témata: navázání styků se socialistickou Čínou, ukončení vietnamsko-americké války a sovětsko-americké vztahy: senzační bombu, úmorné vyjednávání, složité šachy. Zahraniční politika sotava kdy byla silnou stránkou Spojených států. Dilemma izolacionismus-angažovanost málokdy bylo řešeno zlatou střední cestou, prospěšnou světu i Spojeným státům. Washington byl zdrženlivý, žádala-li si doba angažovanosti a angažoval se přes míru, byla-li na místě zdrženlivost. I mocných prostředků své zahraniční politiky používal spíše jako sukovice než hbitého a přesného fleuretu. Není náhodou, že dějiny diplomacie Spojené státy výraznými zjevy příliš neobohatily. Dean Acheson, Averell Hariman byli jistě osobnostmi americké zahraniční politiky; domníváme se však, že "klasická", dá se říci "evropská" diplomacie přišla ve Spojených státech ke slovu až s příchodem Henryho A. Kissingera. Nemáme na mysli jen Kissingerův evropský původ: patnáct let prožitých v Evropě může být málo i dost. Zřejmě si však patnáctiletý emigrant z bavorského Fürthu odnesl ze starého kontinentu za moře něco, co nelze politikovi nastudovat ani nasbírat letitými zkušenostmi: cit pro balancování, schopnost vytušit nejsubtilnější zákruty složitých mezinárodních jevů, odvahu rušit

tabuizované. Ne náhodou věnoval jednu ze svých nejlepších knih rakouskému Metternichovi a britskému Castlereaghoovi, jejich státnickému umění při uspořádávání světa po Napoleonově zhroucení /A World Restored, Castlereagh, Metternich and the Restoration of Peace 1812-1822/. Možná že osud někdy odměňuje ty, kteří si to zaslouží. Možná proto bude Kissingerovo jméno vždy spojováno s největší mezinárodně-politickou senzací sedmdesátých let - navázání styků mezi Čínskou lidovou republikou a Spojenými státy. Celá tato akce, soudě z memoárů, nepostrádala fraškovitých rysů, v dějství prvním a příchuti detektivní v následující mezihře. V prosinci 1970 pákistánský prezident Jahjá Chán prostřednictvím svého velvyslance ve Washingtonu předává poselství z Pekingů. Vše se děje maximálně opatrně: Chánovou rukou psané poselství na modře linkovaném papíře velvyslanec pouze ukáže, avšak nedává z ruky. Velvyslanec diktuje, Kissinger píše. Obsah: Peking by uvítal, kdyby prezidentův zmocněnec přijel do Číny. Poselství předáno a Spojené státy - nic. Následují další signály z Říše středu, je však zřejmé, že Peking přeceňuje těžkopádné mozky býlých barbarů. Washingtonu prostě nedochází, o co jde.

Úplně bez kontaktů tito dva arcinepřátelé ovšem nebyli: od roku 1955 docházelo ve Varšavě ke sporadickým schůzkám čínských a amerických zástupců, avšak bez nejmenšího výsledku. Setkávaly se dva naprosto cizí světy, totální vzájemné nepochopení bylo navíc zatíženo "neřešitelným" problémem Tajvanu. /Už v únoru 1972 řekne Mao prezidentu Nixonovi: "Malý problém je Taj-

van, velký problém je svět." /V roce 1970 je však situace jiná: Čína se cítí ohrožena sovětským tlakem /zda právem či neprávem není předmětem zkoumání této recenze/, leccos se hnulo i ve Spojených státech, přičemž trauma z vietnamské války nebylo tou nejzanedbatelnější veličinou. Signály z Pekingů sílí. V roce 1971 nové poselství prostřednictvím Rumunů, z práce čínských medií stále jasněji vyplývá, že Sovětský svaz se pro Čínu stává nepřítelem č. 1. A když to všechno nestačí, tu zaťuká celuloidovými míčky pingpongová diplomacie: čínští a američtí sportovci se zúčastňují soutěže v Japonku. U čínských stolních tenistů vypuká dosud nevidané a netušené přátelství k americkým soupeřům. Vyměňují si dárky, američtí sportovci jsou zváni do Číny, teď hned, okamžitě. Těžkopádnost sem, těžkopádnost tam, to už nelze přehlédnout, události dostávají spád. Ještě 1. července klame Kissinger tajvanského velvyslance v USA; nic mu o chystaných změnách neříká "a bylo mi to líto." Téhož dne večer nastupuje, trochu jako Mayúv Kara ben-Nemzi, cestu Saigon-Bangkok-New Delhi Islámabád s tím, aby nenápadně z pákistánského města proklouzl do Číny. "Byla to nejzávažnější cesta mého života." Klobouk do čela, nezvyklé tmavé brýle, v Islámabádu se vytvoří umělé napřehledno pomocí kolony amerických vozů, údajně odvázejících amerického VIP někam, zatímco onen VIP v pákistánském letadle, pilotovaném osobním pilotem Jahjá Chánovým, přistává 9. července 1971 v Číně. Návštěva trvala jen 48 hodin, připravila v hrubých rysech návštěvu prezidenta Nixona. Zveřejnění skutečně "otřásló světem",

jak odhadoval ministr zahraničí Čou En Laj.

Zanedlouho následovala druhá Kissingerova cesta do socialistické Číny s cílem důkladněji připravit návštěvu amerického prezidenta Nixona. Kissinger si všímá, že i v pokojích amerických hostů byly přehrášle propagačních materiálů o amerických imperialistech a jejich spojencích – štěkajících psech; to na jedné straně. Na druhé straně Čou zásadně oslovoval americké partnery "Naši američtí přátelé." Prezidentova cesta do Pekingů v únoru 1972 byla Washingtonem připravena s puntíkářskou akribií: tak např. Nixon první podává ruku Čou En Lajovi, aby tak americká strana vymazala nezdvořilost, které se před dvaceti lety dopustil vůči Čouovi ministr Dulles. Kissinger oceňuje jemnost a takt hostitelů: nevyžadovali, aby hosté dodržovali přesné časy, stanovené hostiteli, což nutí ke spěchu a vede k napětí, nýbrž hostitelé se řídí přáním hostů. To vytváří uvolněnou atmosféru. Na banketu se pomocí čínské pálenky všichni značně uvolnili a Kissinger se zjevným pohnutím líčí, jak Nėxon v přípitku citoval Mao, zatímco čínská hudba k tomu hrála americký pochod "America, the beautiful." Love story à la diplomatique. Mao poznamenává: "Náš společný starý přítel Čankajšek by s tím nėsouhlasil". Čínští předáci sami nabádají Spojené státy, aby upevňovaly styky s Japonskem. Mao: "Buďte v Tokiu stejnou dobu jako u nás, neurážejte japonskou hrdost!" Peking také projevuje velký smysl pro vojensky a ekonomicky silnou západní Evropu. Kissinger: "Čína je jeden z nejsilnějších spojenců NATO." Čínsko-americký summit byl

zakončen "šanghajským komuniké", které pak po celých sedm let upravovalo vztahy čínsko-americké, až do navázání plných diplomatických styků v lednu 1949. "Čína nebyla právě šťastna nad vztahem USA k Moskvě", píše Kissinger, "musela se však s politikou trojúhelníku smířit."

U tohoto trojúhelníku se chvíli zastavme: domníváme se totiž, že se v této teorii zrcadlí kus typického Kissingera, muže, který americké zahraniční politice, dosud většinou plebejsky drsné a někdy kupecky krátkozraké, ordinuje rehabilitační cviky jemné předvídavosti a citu, především citu pro potřeby, pocity a komplexy partnerů a protivníků. Slovo má bezpečnostní poradce prezidenta Nixona Henry A. Kissinger: "Politika trojúhelníku, kterou jsme se nyní zabývali před očima světové veřejnosti, nenášla hned - a to bylo pochopitelné - porozumění všech. Nemohla však být nechrabaným plkusem dostat Čínu do hry proti Sovětskému svazu, neboť nepřátelství mezi Čínou a Sovětským svazem sledovalo svou vlastní dynamiku. My jsme toto nepřátelství nevytvořili, spíše jsme si po většinu část tohoto desetiletí nebyli vědomi jeho intenzity. Ani Peking ani Moskva nerozpoutaly spor z toho důvodu, aby zlepšily vztahy s námi. Spíše se obě strany snažily nám přiblížit proto, že byly do tohoto sporu zapleteny. Nemohli jsme "využít" této rivality, využívala se sama. Kdybychom se pokusili rusko-čínskou rivalitu zostřit, mohlo by nám to v mnoha směrech škodit. Takové jednání by dokonce mohlo Čínu znepokojit, neboť kdybychom mluvili o tom, že chceme vynést čínskou

kartu, mohlo by to znamenat, že bychom to za určitou cenu také n e m u s e l i udělat. Číňané často vyslovovali obavy, že bychom se mohli Pekingů vzdát, sotva bychom dosáhli svých politických cílů vůči Moskvě. Mao nás varoval, abychom se "nestavěli na čínská ramena, chceme-li dosáhnout na Moskvu. "Každý pokus manipulovat Peking mohl by Čínu pohnout k tomu, aby se od nás distancovala a možná ještě jednou zvážila, jaké možnosti má vůči Sovětskému svazu, chce-li vzít svůj osud do vlastních rukou. Stejně tak by mohl každý pokus, který bychom podnikli k vynesení čínské karty, uvést Sovětský svaz v pokušení udělat konec noční můře - totiž postavení mezi dvěma nepřátelskými mocnostmi - tím že udělí jedním směrem dřív, než bude pozdě; pravděpodobně proti Číně, protože je slabší a není jako Spojené státy chráněna systémem spojení.

Při této hře šlo o zachování rovnováhy. Nepokoušeli jsme se spojit se s Čínou proti Sovětskému svazu v provokující konfrontaci, považovali jsme však stejně jako Číňané za nutné vykázt světové politické ambice Sovětskému svazu do patřičných mezí." Kissinger kdysi v Moskvě řekl: "Není důležité, jaká situace bude trvat, ale čemu bylo zabráněno". Nemůžeme se zbavit dojmu, že Kissinger, pokud by stál dnes u kormidla zahraniční politiky Spojených států, by tuto zemi uvareval neuvěřitelného ponížení íránským fanatiky právě tak jako pozdní, o to však méně promyšlené reakce na afghánistán. Avšak vanitas vanitatum, v diplomacii žádná "jestliže" a "kdyby" neplatí, nemají cenu zlámané grešle. Na

závěr této kapitoly snad několik hodnotících postřehů Kissingerových o dvou čínských předácích. Znají upřímně, už proto, že je psal člověk, netající svoje sebevědomí a někdy i aroganci: "... když se člověk setká se slavným a mocným mužem, je často těžko říct, zda na něj udělaly větší dojem jeho osobnost, jeho postavení nebo jeho pověst. V případě Maoa tom nebylo pochyb ... Vnitřek domu byl stejně skromný jako vnějšek. Mao, který na Číně působí jako velmi velký a silný, stál jednoduše zde, obklopen svými knihami ... Nepoznal jsem jediného člověka, který - snad s výjimkou Charlese de Gaulla - vyzařoval tak mohutnou a koncentrovanou sílu vůle. Když stál před člověkem - těsně vedle něho ženská bytost, která ho v případě potřeby mohla podepřít - ovládal celou místnost, a sice nikoliv vnější pompou, která v mnoha státech propůjčuje vedoucím osobnostem jejich majestát, ale téměř tělesně pociťovaným vyzařováním vůle prosadit se, která ovládá všechno ostatní ... Byl to titán ... Až do své smrti zůstal typickým Číňanem, který nikdy nepochyboval, že jeho kulturní přínos je všem ostatním nadřazený. Byl proti modernizaci Číny, protože by zničila čínskou jedinečnost ... Ale i během krátkého setkání s námi bylo cítit temné stíny, které ležely nad jeho úspěchy a které ho mučily během posledních let jeho života: že by se všechno mohlo ukázat jako marné, že všechny obtíže a strasti, že Velký pochod abrutální boje o moc v triumfální stálosti tisícileté kultury, která přežila v nesčetných převraťtech, by mohly být jen krátkým okamžikem a nezanechat víc než

malé vlnky na povrchu rybníka, do kterého byl/hozen kámen. Nixon řekl: "Spisy předsedy Mao uvedly jeden národ do pohybu a změnily svět". "Nepodařilo se mi ho změnit," odpověděl Mao ng bez pathosu. "Mohl jsem změnit jen pár míst v sousedství Pekingu." ... a nakonec odešla tato velká, démonická, prozíravá a všechno ovládající osobnost z jeviště života jako velký císař Tě /?/, se kterým se často sám srovnával a jehož osudu se bál - neboť velký císař nezanechal po sobě žádnou stopu ..."

Čou En Laj Kissingera okouznil: "/Čou/ měl rozsáhlé vzdělání a bavil se se stejnou jistotou o filosofických tématech, historických souvislostech nebo taktických problémech, s jakou vyprávěl své vzpomínky nebo anekdoty. Jeho odborné znalosti byly udivující, zejména když se jednalo o americké záležitosti. Neplýtl ani slovy ani pohyby. V obojím se zrcadlilo vnitřní napětí muže, jehož hlavní zájem, jak říkal, jsou nekonečné všední problémy osmisetmiliónového národa, ... Kromě de Gaulle jsem nepoznal žádnou vedoucí osobnost, která by měla tak rozsáhlou představu o světových politických souvislostech. Jeho znalost detailů byla udivující ..."

Henry Kissinger korektně zaznamenává, že čínská iniciativa vyšla od předsedy Nixona, že však on, Kissinger, nezávisle na něm přišel na stejnou myšlenku. Zaznamenejme i my, že prezident Nixon, který projevil takovou míru pohrdání vůči zásadám demokracie amerického politického života /Watergate/, nebyl jenom "špinavý Dick". V zahraniční politice mu určitě historie připí-

še body k dobru. A to, že si vybral bezpečnostního poradce z nepřátelského, antinixonovského tábora, že si vybral člověka, kterého nikdy příliš nesnášel, jak přiznává i Kissinger, taky o něm svědčí. Kissinger o Nixonovi: "V souvislosti s Čínou vykonal Nixon historický čin, revoluci v mezinárodních vztazích."

x x x

Ze všech existujících velmocí jen dvě spolu nikdy nevedly válku: Spojené státy a Sovětský svaz. Naopak: v nejkritičtějším období šedesátileté existence Sovětského svazu, v době druhé světové války, přispěly Spojené státy Sovětskému svazu pomocí, kterou sice nechceme nazvat rozhodující, bez níž si však porážku nacistického Německa nedovedeme dost dobře představit. Dnes vztahy sovětsko-americké rozhodují o tom, jak bude vypadat budoucí svět, bude-li vypadat vůbec nějak. Neboť obě země mají více než dost prostředků k jadernému holocaustu zeměkoule, zájmy obou supervelmocí se střetávají v každém koutu světa, obě supervelmoci jsou - a ještě budou - nejvýznamnějšími reprezentanty svých společenstev. Naprostá většina zahraničně politického dění na tomto prý nejkrásnějším ze všech možných světů se proto odehrává sub species sovětsko-amerických vztahů.

Při čtení příslušných pasáží Kissingerových pamětí nemůže čtenář nezaregistrovat nápadnou skutečnost: takřka absolutní nedůvěru ke všemu, co souvisí s "Moskvou". Kissinger je politik;

uvědomuje si nezbytnou nutnost jednání se Sovětským svazem, nezbytnost kontaktů a ochoty k budoucí spolupráci. Přiznává Sovětskému svazu, že si nepřeje jadernou válku, nepřeje si sebevraždu. Jinak však, opakujeme, nedůvěra, skepticismus, hraničící až skoro s nechutí. Nachází-li Kissinger vroucí slova při oceňování osobních vlastností čínských protivníků /Čou, Mao/, nic podobného, s výjimkou ministra zahraničí Gromyka a sovětského velvyslance ve Washingtonu Dobrynina, nenajdeme v souvislosti se státníky sovětskými. Laskavý čtenář jistě promine, když tyto a mnoho dalších pasáží v Kissingerových memoárech přejdeme mlčením.

Kissinger se zamýšlí nad dřívější americkou politikou vůči Sovětskému svazu. Dochází k názoru, že někdejší politika "zatlačování" měla tři slabé body: čistě vojenská představa o rovnováze sil dala Sovětskému svazu paradoxně čas konsolidovat své výdobytky po druhé světové válce a vyrovnat atomovou rovnováhu ve svůj prospěch. Za druhé: když padla jaderná převaha USA, ukázalo se, že nestačí být silný jen nukleárně, ale i regionálně; že je třeba mít silnou konvenční armádu. A za třetí: doktrína "zatlačování" nikdy nemohla mít dostatečnou odezvu na působení komunistické ideologie v novější době, protože ta činí ze vztahů mezi státy vztahy mezi filosofiemi a rovnováhu sil pak zpochybňuje každý vnitropolitický převrat. "Jednat o budoucnosti Evropy v rovnováze se mělo už koncem čtyřicátých let, ale tu příležitost Spojené státy propásly. To poznal jedině Churchill." A varuje do budoucna

na: "Kdo od sovětských politiků očekává, že nechají bez užitku příznivé příležitosti, špatně rozumí historii. Je proto úkolem Západu Sovětům takové příležitosti nedávat". Domníváme se, že v tomto bodu se Kissinger jednak mylí způsobem nečekaným u politika jeho formátu, jednak že uhodil hřebík na hlavičku. Jistěže Sovětský svaz nenechá bez užitku žádnou příznivou příležitost - právě tak jako Spojené státy či kdokoliv jiný. Konec konců je to supervelmoc a kdyby si počínal jinak, podivně by vypadal i v očích svých protivníků. Na druhou stranu, co to je příznivá příležitost? Pokud bude Washington tupě přihlížet k zákonitým proměnám světa a čekat, že myšlenky a ideje, jakož i praxe západní demokracie jaksi automaticky zvítězí i v těch zemích, kde pro to prostě nejsou podmínky, bude těch "příznivých příležitostí" pro Moskvu stále více. Vždyť Castrův komunismus na Kubě vytvořil spíše Washington než Moskva. A kdo se více přičinil o Nicaraguu 1979 - Moskva nebo Washington - podporou diluviálního Somozy? A konečně causa Vietnam. Zlomek prostředků, vynaložených Spojenými státy na válku předem ztracenou, by bohatě stačil vyhrát válku dříve, než vůbec začala: chtělo to včas stabilizovat společnost jižního Vietnamu. Pozemkovou reformou, investicemi do zemědělství /osivo, mechanizace/, pochopením významu socialistické Číny pro tuto oblast, významu buddhistů a bůhví čím ještě. O všechno toto se Spojené státy pokusily, o všechno se pozdě pokusily. Tolik na okraj Kissingerova varování před "příznivými příležitostmi". Z jednoho omylu logicky prýští omyly další. Kissinger polemizuje s názorem,

že sovětská zahraniční politika je ďábelsky chytrá a komplikovaná. Kissinger nemá ten dojem: "Tato politika je všeobecně velmi ztrnulá a nevejde do historie jako obzvláště subtilní. Sovětský svaz má ve skutečnosti málo úspěchů na cestách diplomacie nebo na základě morálního konsensu. Žádný jeho úspěch nelze připisat diplomatické obratnosti, ale hrozbám a masivní vojenské moci nebo dokonce jejímu skutečnému nasazení ..." Nesměle se ptáme: lze tím vysvětlit Kubu? Etiopii? Allendovo Chile? A konec konců i Vietnam? "Jedinou silnou stránku zahraniční sovětská politika má: vytrvalost!" Inu, gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo, to si jistě pan profesor pamatuje z tercie fürthského gymnasia. Že by přece jenom záblesk poznání?

Velká část oddílu memoárů, zabývajících se sovětsko-americkými vztahy, je věnována přípravě a průběhu summitu v Moskvě 1972. Kissinger jako obvykle věnuje hodně místa popisům prostředí, organizace, charakteristice osob. Je štiplavý: "Uvítací dinner se podobal setkání lehce dezorganizované rodiny," jídlo začalo s hodinovým zpožděním. Časové plány vůbec znamenaly u Sovětů jen velmi nepřesný vnější rámec, hodiny se čekalo na sovětské představitele, všechno probíhalo hekticky. Kissinger si klade otázku: psychologická válka nebo sovětská metoda práce?

K summitu samému: Nixonova vláda si stanovila tři zásady pro jednání se Sovětským svazem: korektnost, zdrženlivost, to jest žádné jednostranné výhody a spojování zahraniční politiky s otázkami strategie a dalšími problémy, např. obchodními. Kissinger:

"K paradoxům komunismu patří, že má ideologii, která se opírá o nutnost a nevyhnutelnost ekonomických podmínek, a přitom se mu nedaří zásobovat obyvatelstvo dostatkem spotřebního zboží." Příklady západního a východního Německa, Rakouska a ČSSR, jižní a severní Koreje, jižního a severního Vietnamu před sjednocením, všude tržní hospodářství vyrábí více a nabízí lepší zboží a lépe zabezpečuje služby než hospodářství socialistické. Kissinger medituje: "Často se supervelmoci chovají jako dva těžce vyzbrojení slepci, kteří chtějí v pokoji nahmatat cestu, přičemž věří, že ten druhý je smrtelně ohrožuje, protože skvěle vidí." Dobrý postřeh - bohužel. Jako rukověť nabízí svoji vlastní doktrinu vztahů Moskva-Washington: "Pohotovost postavit se sovětskému expanzionismu a současně ochotu k budoucí spolupráci. Světový mír je nemožný, když se tato politika vychýlí na jednu nebo druhou stranu ... Úspěšná politika musí obsahovat oba elementy." Tato myšlenka se prolíná do praktických opatření. Kissinger zásadně: posílení konvenční obranné kapacity, přitom energicky prosazovat jednání o odzbrojení. K názorům a dohadům, že smlouvy SALT prospívají spíše Moskvě než Washingtonu, dodnes tak aktuálním, Kissingerova slova o summitu v Moskvě, kde byl SALT I. upečen; "Potřebovali jsme dohody, jestliže jsme chtěli dohnat sovětský náskok u ofenzivních zbraní. Potřebovali jsme SALT však také tehdy, jestliže jsme chtěli vyčerpat všechny možnosti mírového soužití. K zachování strategické rovnováhy bychom museli být ostražití. SALT nám dával možnost zjistit, jestli zmírňová-

ní je pouze taktika nebo obrat v sovětské politice. Chtěli jsme zabránit tomu, abychom neupadli do situace, ve které dále zbrojí jenom Sověti ..." Kissinger ještě jednou, tentokrát o svém milovaném dítěti "rovnováže", taktéž v souvislosti se summitem: "Zmírňování napětí nikdy nemůže nahradit rovnováhu sil - muselo být výsledkem této rovnováhy a ne její náhražkou. Z tohoto důvodu jsem se vždycky zasazoval o požílování naší obranné kapacity."

Do sovětsko-amerických vztahů patřil i "nejkomplikovanější problém prvního Nixonova volebního období", indicko-pákistánská krize. "V indicko-pákistánském konfliktu musely Spojené státy podporovat Pákistán proti Indii: Nemohly připustit, aby byl veřejně pokořen stát, který je spřátelen s Čínou /období příprav na čínsko-americká jednání/ ... Kdyby krátkozraká a represivní vnitřní politika jedné /takový byl případ Pákistánu/ měla ospravedlnit vojenskou intervenci druhých, padly by brzy v mezinárodním uspořádání všechny zábrany." Jasnozřivá slova, vzpomeňme na Ugandu a Kambodžu. Z toho vyplývají i zásady zahraniční politiky Nixonovy vlády, uváděné Kissingerem v pamětech: "Ve vztahu ke státům se řídí USA jejich chováním vůči ostatním národům v zahraniční politice, ne jejich chováním ve vnitřních věcech." To vysvětluje Pinocheta na jedné straně a Rumunsko na druhé straně. Carterova administrativa demonstrativně prohlásila svůj zájem i na vnitřní struktuře ve vztahu ke státům. Sklidila Írán, Nicaraguu, a žně ještě nejsou u konce. Nejde zřejmě o zásady, jako spíše o schopnosti. Kissinger generálně k poměru Západ-Východ: "Západ chy-

buje jak politikou sentimentální připravenosti ke smíření, tak vytrubováním emfatického antikomunismu. Obě školy jsou falešné! Obě vycházejí ze stejného omylu, jako by někde byla hranice mezinárodního napětí, konečný bod, kterého lze dosáhnout buď důkazy dobré vůle nebo tvrdostí. Opomíjí se přitom skutečnost, že tu máme co dělat se systémem, který je pro okamžité smíření ideologicky příliš nepřátelský a vojensky příliš silný na to, aby byl zničen."

Na závěr americko-sovětské kapitoly malý důkaz, že Kissingerovo podezírání, nedůvěra a možná až nechť ke všemu, co souvisí s "Moskvou", není absolutní: /Na Brežněvově dače, u řeky Moskvy, 40 km od hlavního města/ "Na obou březích bylo vidět březový lesík v širé krajině, která se v zelených vlnách rozprostírala až ke vzdálenému horizontu. Dodávalo to jaksi útěchy a klidu, dívat se tady do nekonečnosti Ruska. Přes tato území táhly zemí v průběhu staletí nepřátelské armády z východu a ze západu, a byly nakonec vždy znovu přemoženy trpělivostí národa, schopného snášet utrpení, národa, který se nepoddajně a tvrdošíjně držel své rodné země a uprostřed všeho násilí a krutosti - i když vycházela od vlastních vůdců - uchoval svou identitu."

x x x

Americko-vietnamská válka 1964-1973. Západní Evropa se otřáslá skandovaným "Ho-ho-ho-či-min!" Každý západní student, každý intelektuál jen trochu dbalý své cti, volá "Ho-ho-ho-či-min!" Střelili se na půdě americké university v Kentu, čtyři mrtví. Všude se pálí americké vlajky, vyvěšují vietnamské. Vzniká dojem, že jediný způsob, jak slušný člověk může oslovit amerického prezidenta, je položit mu otázku: kolik jste dnes zabil vietnamských dětí? Spojené státy jsou až po krk ve válce, o které nikdo neví, jak ji skončit. Spojené státy by mohly všechno skončit během týdne: zabombardovat Vietnam do doby kamenné. Nechyběly takové názory. Nemohou to však učinit právě proto, že je to v jejich silách. Nejsilnější mocnost světa rdousí statečného trpaslíka, jaká felonie! Avšak ouha? Trpaslík ani na chvíli nepochybuje, že to bude on, kdo nakonec povalí kolosa.

Stalo se: americká vojska už sedm let ve Vietnamu nejsou. Neexistuje jižní Vietnamská republika, přežila odchod amerických vojsk o dva roky. Ani tři miliony Kambodžanů neexistují, statisíce vietnamských a kambodžských uprchlíků bloudí po světě, vietnamská vojska jsou v Kambodži. Neexistuje "nová levice" na Západě, uměle vyživovaná vietnamsko-americkou válkou. Ho-ho-ho-či-min, kdeže loňské sněhy jsou! Dnes se západní Evropou rozléhá cinkot milodarů, sbírá se na indočínské uprchlíky. Že by opět šance pro "novou levici?" Kdeže. Není to dost hlučné, chybí tomu vznešenost, a pak - není to nakonec jaksi přísenní?

Stalo se už jakousi tradicí ve Spojených státech, že repu-

blikánská administrativa dědí války po svých demokratických předchůdcích. Válku v Koreji zdědil prezident Eisenhower /1952-1960/ a během dvou let ji ukončil. Dodala jeho gloriole hrdiny bez bázně a hany další lesk. Nixonova administrativa zdědila válku ve Vietnamu a ukončila ji prakticky ještě během prvního úředního období. Jenže než mohla sklízet vavříny, smetla jí aféra Wattergate. Jediný čelný činitel vládního týmu vyšel z této trapné aféry celkem bez poskvrny: poradce pro záležitosti národní bezpečnosti, budoucí ministr zahraničí Henry A. Kissinger. Od roku 1969 do skončení války roku 1973 byl hlavním vyjednávačem Spojených států na americko-vietnamských jednáních v Paříži. "Vietnam" je v jeho memoárech prakticky všude. S přesností a pečlivostí, činící radost historikům, průměrného čtenáře však často matoucí, zaznamenává nekonečné podrobnosti o různých jednáních: kdy kdo co řekl, kde to řekl, na okraji swimming-poolu v Camp Davidu, na obědě v tom a tom hotelu, u toho a toho senátora apod., jaké schůzky, porady, jednání, oficiální i neoficiální, kdy Nixon prosil Kissingera, aby opustil jeho místnost zadním vchodem, protože předním vchodem vstupoval ten a ten činitel, v kolik hodin koho kde prezident nebo jiný činitel ráno nebo večer probudil atd. Putičkářského Kissingera přenechme historikům, pozornost věnujme Kissingerovi - poradci a vyjednávači. "Na počátku našeho vládního období bojovalo přes půl milionu Američanů ve válce, která se odehrávala 16.000 km od domova. Podle plánu našich předchůdců jejich počet stále rostl. Po odchod jednotek nebyly učiněny žád-

né přípravy. 31.000 amerických vojáků už ve Vietnamu padlo. Ať už naše původní cíle byly jakékoliv, v roce 1969 byla naše věrohodnost v zahraničí, naše spolehlivost ve vztahu k našim závazkům a naše vnitřní stabilita ohroženy zápasem v zemi, která byla od severoamerického kontinentu vzdálena jak jen je to vůbec možné. Naš zásah začal v plné otevřenosti a s téměř jednomyslným souhlasem kongresu, veřejnosti i médií. Ale v roce 1969 byla naše země vnitřně rozervána protesty a obavami, které mnohdy nabyly násilných a ošklivých forem. Porozumění, o které se musí demokratická společnost opírat, bylo zlomeno ... Naši předchůdci začali tento boj s naivní vírou, že krutá občanská válka by mohla přinést řešení světového problému. V zápase, který trval čtyři roky, se jim nepodařilo rozvinout strategii, s jejíž pomocí by mohli zvítězit a pokud je to možno posoudit, taková strategie ani neexistovala ..."

Není-li potřebná strategie, nezbyvá než válku ukončit. První kontakty americko-severovietnamské existovaly už za presidentství Lyndona B. Johnsona, nepřinesly však nic konkrétního. Rozhodující krok byl americkou stranou učiněn 28. března 1969: tehdejší zástupce generála Abramse, generál Goodpaster, se účastnil zasedání Národní rady obrany a referoval o tom, že se bojová síla jižního Vietnamu podstatně zvětšila; domníval se, že "odamerikanizování" války je přede dveřmi. "K tomu se přihlásil o šlove /Ministr obrany/ Laird: "souhlasím, ale ne s vaším výrazem odamerikanizování. Co potřebujeme, je pojem, 'vietnamizace'..." "Na pre-

sidenta to udělalo dojem. "To je velmi správné, Mele", řekl. Tak vznikl pojem vietnamizace.

Politicko-morální heslo bylo nalezeno, v Paříži se rozběhlo jednání. Úmorné a zdoluhavé. Xuan Thuy a Le Duc Tho byli důstojnými protivníky Henryho Kissingera. Jednání prošlo několika fázemi, mnohdy hrozilo ztroskotáním. Severovietnamské úspěchy na bojišti vedly severovietnamskou delegaci ke stanovování podmínek, které Spojené Státy, podle Kissingera, nemohly přijmout, nechtěly-li se stát "druhořadou velmocí." Jedna z těkových krizí vrcholil 2. května 1972: severní Vietnam věří, že jižní Vietnam je před vojenským zhroutilím. Proto /Kissinger/ "jsme museli zlomit páteř severovietnamské ovezivky vojensky, nebyla jiná volba". Ve Washingtonu nervozita a napětí, zda na tom neztroskotá moskevský summit. Ale neztroskotal. Při bombardování Hanoje a Haifengu byli zabiti i sovětsí námořníci. Kissinger zaznamenává, že "Sověti na barikády proto nešli". Jedná se a bombarduje se, bombarduje se a jedná se. Není pravda, říká Kissinger, že by Spojené státy pokryly celá území Vietnamu koberci bomb. Vždyť sami Vietnamci, říká Kissinger, udávají počet mrtvých čísla 1.300 až 1.600, tedy málo ve srovnání s Drážďanami /35.000/ či Tokiem /83.793/ při dvou náletech. To jsou počty!

Vietnamská válka se neodehrává v politickém vzduchoprázdnu. Probíhají současně přípravy na summit v Moskvě, starosti působí středovýchodní evergrín, za pochodu se v Evropě rozvíjí bennská východní politika. Starosti činí dokonce i jižní Vietnam, ach,

samozřejmě, vždyť o něj dost jde, či ne? V Saigonu byl zvolen prezidentem Thieu: ač se Spojené státy snažily, nepodařilo se postavit do voleb protikandidáta. Thieu sám se ukázal jako maximálně neústupný v souvislosti s jednáním v Paříži. Kissinger hodnotí: v demokratické Vietnamské republice nebyly jiné politické strany, nikdy se tam nekonaly volby, a severní Vietnam si dělal legraci z každého, kdo na pařížských jednáních zastával názor, že obyvatelstvo jižního Vietnamu musí mít možnost svobodného rozhodnutí. "S jistotou expertů, kteří věděli, o čem mluví, se pokoušeli Xuan Thuy a Le Duc Tho vysvětlit, že pojem svobodných voleb je v jižním Vietnamu bezvýznamný - kdo má moc, vyhraje, protože kontroluje vládu". Kissinger uvažuje: "Liberální demokracie se mohla vyvinout jen v homogenních společnostech, ve kterých menšiny uznávají výsledek voleb a doufají, že jednoho dne ony získají většinu hlasů. Ale takové poměry se vyvíjejí během staletí. Dokonce i v USA trvalo více než sto let, než byly občanské svobody a práva přiznány všem dospělým. Ve Vietnamu jsme se pokoušeli dovést do konce vývoj demokratické tradice během několika měsíců." Zde se Kissinger maně blíží poznání, vysvětlení oněch "příznivých příležitostí" pro Moskvu.

Mezitím se vietnamská válka rozšířila na Kambodžu. Ani Kissinger netvrdí, že by v Kambodži Spojené státy zasáhly otevřeně. Byla to totiž taková třístranná rodinná válčička: Sihanukova vláda mlčela, protože Spojené státy v Kambodži bombardovaly severní Vietnamce. Severní Vietnam mlčel, protože neměl zájem

přiznávat, že přes suverénní Kambodžu vedou jeho zásobovací stezky. Washington mlčel, protože se bál jítřit veřejné mínění. Kambodžané mlčeli také, zejména ti mrtví. "Ze všech obětí severovietnamské snahy o hegemonii v Indočíně se žádná země nebránila s větším patriotismem a žádná nebyla tak ponechána osudu jako Kambodža," říká Kissinger kambodžskému národu na jeho cestu za Golgotu. Důkaz toho, že i farizejství, pronesené s patosem působí cituplně.

Jedná se o bombarduje se. 20. listopadu 1971 se vysazuje americké komando 60 km od Hanoje s cílem osvobodit tam držené zajaté americké letce. Teprve na místě komando zjišťuje, že vězení je dávno opuštěné a zavřené.

Během jednání si získal Kissingerovu úctu Le Duc Tho a v memoárech vystupuje pod familiárním "Ducky". Kissinger se dokonce zanášel myšlenkou pozvat Le Duc Thua na Harvard, aby tam uspořádal seminář o marxismu-leninismu /!/. Le Duc Tho vždy vystupoval jako tvrdý a neomylný vyjednávač. Když při jakési příležitosti řekl, že "přezkoumají svoje stanovisko", bylo to třeba chápat jako obrovský ústupek. Osmého října 1972 v Paříži "průlom": Le Duc Tho přijímá konečně poslední americké návrhy. To už se vyjednávání táhne přes tři roky. "Hanoj konečně oddělila vojenská politická otázky, což jsem navrhoval jako nejlepší metodu už před čtyřmi lety. Severní Vietnamci ... nepožadovali již odstoupení jáhiovietnamské vlády jako cenu za příměří ... Hanoj také již nepožadovala vytvoření koaliční vlády a

přenechala /jiho/ Vietnamcům, aby určili politickou strukturu v jižním Vietnamu." Po návratu z Paříže Kissinger bombasticky vyhláší, že "mír je přede dveřmi." Nebyl, a prezident Nixon nebyl potěšen. Nové potíže, potíže s Rudými Khméry, na které, jak Kissinger připouští, asi Hanoj opravdu neměla velký vliv, potíže s prezidentem Thieu; ten dokonce pláče a obviňuje Spojené státy, že jižní Vietnam prodaly. Znovu se objevily potíže i se severním Vietnamem. Za dveřmi nebyl mír, ale obnovené bombardování severního Vietnamu, jedno z nejtěžších, obnovené na vánoce 1972. Tisk šílí, veřejnost šílí, Kissinger: "Měl jsem na zrovna heroické přání odvrátit od sebe útoky tisku, a tak jsem nebránil novinářům, když psali, že jsem byl proti bombardování, ač to nebyla pravda." Byl rozhodnut složit funkce, jestliže ztroskotají jednání v Paříži. Nemusel. 13. ledna 1973 si Kissinger a Le Duc Tho připíjejí na "věčný mír a přátelství." 23. ledna 1973 se parafují přijaté texty, pódání rukou před kamerami, vietnamská válka skončila. Nejdéle kladl odpor prezident Vietnamské republiky Thieu, avšak s takovými obtížnými spojenci si už velmoci vědí rady. Prezident Nixon vydává pokyn: nepřistoupí-li na mírovou smlouvu, nedostane žádnou vojenkou ani hospodářskou pomoc. Kissinger: "Měli jsme důvod věřit, že ... Spojené státy prosadí dodržování podmínek smlouvy a budou moci potrestat její vážné porušení; že Hanoj může být hospodářskou pomocí podnícena ke konstruktivní výstavbě na severu země, když jí bude zabráněno v dobytí jihu; že kromě toho můžeme využít našich

vztahů s Moskvou a Pekingem k tomu, abychom Hanoj přiměli ke zdrženlivosti, a že jihovietnamská vláda s naší pomocí upevní v době vymezené smlouvou svou bezpečnost a blahobyť a prosadí se v politickém zápase, ve kterém bezesporu může počítat s podporou většiny obyvatelstva. Snad se bývalým protivníkům ve Vietnamu dokonce podaří dojít k mírovému modu vivendi." Dva roky a tři měsíce trvaly "dávody věřit". V dubnu 1975 se jižní Vietnam doslova sesypal. Pod ochranou amerických vojsk byl ochoten existovat, sám se však nebyl schopen už bránit - a je těžko věřit, že by to Henry A. Kissinger nevěděl. Padesát tisíc amerických vojáků padlo ve Vietnamu nadarmo.

x x x

Je to tak, třeba je to k nevíře: evropský kontinent je dnes oásou klidu, relativně bezproblémové zákampí světové politiky, dolce far niente mezinárodní diplomacie. Tento klid má sice povahu provazochodce, spokojeného, že právě n y n í mu neškobrtla noha na napjatém laně, nicméně při nedostatku lepšího zboží vydávajme napnuté lano za ušlapanou cestu: dálnice to sice není, jezdit se po tom však dá. Východ i Západ se v Evropě dotýkají stovkami raket a desetitisíci tanky. Rovnováha se vznáší nad vodami a při odchodu deseti vojáků té či oné strany nadvolenou zoufale volá: pozor, jsem porušena! Evropané vystačí s jednoduchou filosofií: jsme-li, není konflikt, je-li konflikt-nejsme! Zdá se, že složitější matematika nemá v Evropě uplatnění.

Dvě události zásadně ovlivnily tento vývoj ke stabilizaci

Evropy: východní politika bonnské koalice sociálních a svobodných demokratů a Helsinská konference v roce 1975. Troufáme si však tvrdit, že bez prvního by nebylo druhého. Východní politika normalizovala vztahy mezi socialistickými zeměmi a Spolkovou republikou, zajistila existenci západního Berlína včetně přístupových cest k němu, ozdravila vztahy NSR k zemím třetího světa. Byl nejvyšší čas. Kissinger: "V roce 1970 už mnoho zemí uznalo NDR a nebály se, že Bonn s nimi přeruší diplomatické styky. Halsteinova doktrína by vedla k izolaci NSR, ne NDR ... Byla to Brandtova historická zásluha, že Spolkovou republiku osvobodil od tohoto zatížení a strachu." Avšak není růže bez trní: ve Spojených státech vznikly obavy, zda vláda NSR udrží proces nové německé politiky pevně v rukou, aby "v případě neúspěchu nebylo ohroženo její politické přežití a při úspěchu nedošlo k dynamice, která by podle okolností mohla vnitropolitickou stabilitu Německa vyhodit z veřejí." Káčátko se vydalo na vodu a kvočna nervózně pobíhá po břehu ...

Nesentimentálně se dívá Kissinger na vztahy západní Evropy a Spojených států, uvědomuje si proces, který západní Evropa prodělala v padesátých a šedesátých letech směrem ke své emancipaci: "Atlantické vztahy jsou spojeny s nostalgií, která se odvozuje od Marshallova plánu. Tehdy vznikly početné evropské a atlantické instituce, které slibovaly velkorysý rozvoj. Bylo to uskutečnění tajného snu Spojených států: pod morálním vedením USA vznikl spontánní a autentický konsensus, spolupráce bez stopy

tlaku, zastaralé představy nacionalismu byly vytlačeny." Jenže to platilo v rozvířených letech čtyřicátých, v období evropské nestability. "Spojené státy nedomyslely, že jejich vedení, i když je snesitelné pro svou velkorysost, je proto tím nepřijatelnější." /Západo/evropské země však dospěly, politicky i hospodářsky, měly najednou k dispozici skutečné alternativy. Při vzájemných konzultacích se častěji než souhlas objevovaly rozdílné názory, "Ale i potom americká váha a vůdčí role byly potřebné, protože Evropané přes hospodářský pokrok ještě nevyvinuli soudržnost, vnitřní stabilitu a připravenost vytvořit protiváhu Sovětskému svazu."

Na cestách do západní Evropy se Kissinger setkal i s francouzským prezidentem Charlesem de Gaullem. Tento obtížný americký spojenec, se kterým se potýkal už Roosevelt, Kennedy a Johnson, Kissingera oslnil: "Ostatní hlavy států a mnoho senátorů, kteří jinak často vyhlašovali, že odmítají autoritativní generály, se tlačilo kolem něho a jednalo s ním tak, jako by byl bytostí z jiné planety. Člověk měl pocit, že kdyby se de Gaulle postavil k oknu, těžiště místnosti se přesune a všichni vypadneme do zahrady ... De Gaulle se učinil mluvčím národní státnosti a evropské autonomie proti Spojeným státům ... Pro de Gaulle byly národní státy jediným legálním zdrojem moci ... Kolos de Gaulle ... na pokraji občanské války obnovil hrdost Francie tím, že své zemi přiřkl v evropské politice a v západním společenství cetrální roli. Jeho vyzývavý postoj vůči Spojeným státům sledo-

val částečně cíl propůjčit Francii více sebejistoty." Ovšem obdivovaný kolos se marnivého profesora přece jen dotkl: de Gaulle totiž chápal Kissingera p o u z e jako poradce, člověka, který nemá co mluvit, není-li tázán, a na to Henry A. Kissinger už dávno nebyl zvyklý.

Pamětliv toho, že emancipující se západní Evropa je křehčí organismus než druhdy monolitnější blok Marshallova plánu, stanovuje Kissinger tři zásady, kterými se musí Spojené státy řídit vůči evropským partnerům: - vůči Sovětskému svazu zachovávat vztah střízlivý, prosazovat vůči němu opatrnou politiku: dost silnou, aby ochránila zájmy společenství, dost pružnou, aby spojencům zabránila vběhnout Sovětům do náruče, třeba proto, že by si mysleli, že se Spojené státy chtějí s Moskvou dohodnout na jejich účet. - Při konzultacích být maximálně precizní, nedopustit eventuální možnost dvojího výkladu řečeného. Přesvědčovat spojence, že SALT chrání také jejich zájmy. - A za třetí: v Evropě umístěné americké jednotky jednostranně neoslabovat snižováním počtu. Celabílo by to NATO a podpořilo tendence, dělat Sovětskému svazu ústupky. Kissinger: "Nutno říci, že s těmito zásadami neměly Spojené státy vždy úspěch."

x x x

Krátká je tato recenze, dlouhá je kniha memoárů Henryho A. Kissingera. Mnohé podstatné jsme nutně museli opominout. Nevěnovali jsme pozornost subtilním vztahům bezpečnostního poradce a jeho prezidentského šéfa. Vztahy měly daleko do procházky růžovou zahradou, nebyly prosty řevnivosti na úspěchy toho druhého, žárlivosti na popularitu. Za hlubší zmínku by stál jistě i fakt, že oba muži rukou společnou a nerozdílnou "připravovali" aféru Watergate: Kissinger v šachováním ministra zahraničí i s jeho úřadem od kormidla zahraniční politiky a oba společně naprostým přehlížením Kongresu při důležitých mezinárodně-politických rozhodováních. Zahraniční politika byla Kissingerovým a Nixonovým pašalíkem, do kterého jen velmi neradi nechávali nakouknout volené zástupce. Policajtská metoda odposlouchávání se uhnízdila v Bílém domě brzy po nastoupení Nixonovy administrativy. Kissinger o tom věděl a nebyl proti tomu. A tak dále. Přesto všechno však: Henry A. Kissinger nám z memoárů vystupuje jako muž, pro něhož je zahraniční politika povoláním, povýšeným na koníčka. Člověk hluboce vzdělaný, bystrý pozorovatel s evropsko-židovským smyslem pro humor, politik, pro něhož dějiny nejsou mrtvou literou, nýbrž zdrojem poučení. Vládne skvělým perem a obdivuhodnou pamětí. Je třeba litovat, že Československo proniklo do jeho knihy vzpomínek jen sedmi naprosto okrajovými zmínkami. Snad to hovoří spíše o naší roli a váze ve světovém dění. Báň suď. Z politiků socialistických zemí s pochopením a uznáním hovoří jen o polském Gierkovi a jugoslávském Titovi: rumunský Ceausescu jej nezaujal. A protože hodnocení světových politických činitelů se kterými

se Kissinger osobně setkal, ať už jako s partnery či protivníky, patří k nejzajímavějším pasážím v jeho memoárech. Na závěr několik ukázek bez komentáře. Hovoří Henry A. Kissinger:

"Při mezipřistání v Salcburku na cestě k moskevské schůzce na nejvyšší úrovni v květnu 1972 měl Nixon rozhovor s inteligentním a chápajícím rakouským kancléřem Bruno Kreiskym, který využíval oficiální neutrality své země k tomu, aby si získal na světovou politiku vliv, který nebyl v žádném vztahu se skutečnými mocenskými poměry, a to především tím, že se snažil zemím, které spolu byly v rozporu, objasnit jejich aktuální motivy. Toto balancování se mu dařilo za pomoci jehotaktu, intelligence a instinktu pro míru a hranice indiskretnosti. Na dalekých cestách poznal svět a měl co důležitého říci o tendencích a osobnostech. Měl mnoho smyslu pro humor a více porozumění pro otázky světové politiky než mnozí šéfové vlád významných zemí. Jedna z častých nevyvážeností historie je v tom, že schopnosti vedoucích politiků často moci jejich zemí neodpovídají."

"Za Nixonovy návštěvy v New Delhi 1969 se ukázalo, že Nixon a paní Gándhiová, dcera indického prezidenta Néhrua, nejsou pro sebe stvořeni. Její nárok na téměř dědičnou morální převahu a její truchlivé mlčení činily Nixona nejistým. V jejím mlčení se dalo vycítit pohrdání kapitalismem, jak je to typické pro mnohé rozvojové země ... Když se však odhlédne od jejích ostrých a sebejistých výroků, jen málo politiků prohlédlo chladnokrevněji podstatu moci než paní Gándhiová ... Rozhovor mezi Nixonem a

paní Gándhiovou byl klasickým dialogem nahluchlých ... to nebylo způsobeno tím, že by si nerozuměli, ale naopak, že si rozuměli až moc dobře. Její ledová formálnost ukazovala zřetelně, jak je jí Nixon nesympatický, a tento pocit byl ještě posilován nepříjemným poznáním, že tento muž, kterým pohrdala už kvůli jeho původu, chápe světovou politiku podobně jako ona sama."

Pompidou: " ... byl neobyčejně inteligentní člověk, vyzařoval důstojnost a měl charakter ... Byl neobyčejně vzdělaný a byl jedním z mála státníků, s nimiž bylo potěšením hovořit o jiných věcech než o politice ... Měl nadání skeptika přicházet věcem na kloub ... a k tomu sžiravý humor."

"V Gromykoví jsme poznali mistra svého oboru ... Gromykovův obličej se i tehdy ještě dokázal roztáhnout k úsměvu, když byl vystaven hrubému zacházení; jenom jeho oči zůstaly bdělé a trochu melancholické ... Byl loyální a ochotný, ale nikdy servilní. Při každém rozhovoru s ním se došlo k bodu, kdy jeho věcná znalost ovládala diskusi. Stal se nepostradatelným hnacím kolem sovětské zahraniční politiky, dokonalým sovětským diplomatem - dokonale poučený, plný sebevědomí a vytrvalý. Nezačal žádné jednání, dokud se dokonale neseznámil s jeho předmětem. Zpočátku rozuměl jen málo strategickým zbráním, ale učil se tak dobře, že byl nakonec schopný vést urputný zápas o nejmenší vedlejší věc. Ale vedlejší věci pro Gromyka vlastně neexistovaly. ... "

"Setkání mezi Brandtem a Nixonem proběhlo v podivuhodně srdečné atmosféře, přestože žádný z těchto dvou mužů, kdyby jim

osud neurčil vedení velkých národů, by společnost druhého nevyhledával. Nixon měl výhrady vůči osobnostem, které řadil k levým, a Brandtův zvyk, dělat v řeči dlouhé pauzy, ho činily nervózním ... Důležitější však bylo, že Brandt mohl opustit Washington s uklidňujícím pocitem, že jeho celková politika je zde schvalována ..."

"Ať už byly Šachovy /Réza Páhlaví/ chyby jakékoliv, pro nás /USA/ patřil ke zcela ojedinělým politickým vůdcům; byl absolutně spolehlivý spojenec, který situaci ve světě rozuměl snad ještě lépe než my sami. Tak hluboké porozumění pro internacionální tendence a proudy jsem sotva našel u jiného šéfa vlády ... Přišel na trůn znova v r. 1953 poté, co ho levicová vláda téměř svrhla. To nám nikdy nezapomněl a v tom snad byly kořeny bezmezných důvěry v americké úmysly a americkou dobrou vůli - proto snad musel být i psychicky zlomen, když cítil, že toto přátelství nevydrží ... Nevzdal se své téměř naivní víry ve Spojené státy. Právě proto nebyl připraven na to, že ho Amerika v hodině jeho tragédie nechá na holičkách. Šachovu spolupráci jsme 37 let dobrovolně akceptovali jako od přítele: šádnému člověku bychom neimponovali, kdybychom ho nyní zavrhlí. Nemůžeme se vždycky záručit za budoucnost našich přátel, máme ale lepší vyhlídky na svou vlastní budoucnost, když nezapomeneme, kdo jsou naši přátelé."

Henry A. Kissinger, narozen 1923 v bavorském Fürthu

1938 emigrace do Spojených států

1943 státní občanství Spojených států

1954 ředitel výzkumného programu, současně člen pedagogického sboru proslulé Harvardovy university

1957 zastupující ředitel harvardského střediska pro mezinárodní záležitosti

1958 ředitel harvardské Defense Studies Program

1962 řádný profesor na Harvardu

1968 poradce pro záležitosti národní bezpečnosti presidenta Nixona

1973 ministr zahraničí Spojených států

GLOSÁŘ - GLOSÁŘ - GLOSÁŘ - GLOSÁŘ

o o o

V současné době jsme u nás svědky poměrně široce se rozvíjející diskuse o otázkách českého národního vědomí. Stanoviska jsou tu vyslovována často s kategoričností svědčící jak o zaujetí pro věc a o aktuálnosti problému, tak o emocionalitě autorů. Jednou z klíčových otázek této debaty je nesporně letitý problém vzájemného poměru Čechů a Němců na území našeho státu i mimo ně, tedy téma nejen vnitropolitické, nýbrž i zahraničněpolitické. Ve zmíněné debatě byl vysloven Danubiem názor, že odsunem sudetských Němců po druhé světové válce jsme zmařili možnosti reálného uspořádání vztahů mezi Československem a Spolkovou republikou, zmnožili jsme tím prý dokonce nebezpečí německého revanše. Formou podstatně kultivovanější tvrdí v zásadě totéž i autor podepisující se Bohemus, jehož stať, věnovaná česko-německým vztahům, koluje od čtenáře ke čtenáři.

Otázka, která nás v této souvislosti zajímá, zní přibližně takto: Jaký aktuální význam pro československou zahraniční politiku má řešení problému odsunu Němců? Staví či nestaví fakt odsunu překážky další normalizaci vztahů mezi ČSSR a NSR? Ze zmíněných textů /Danubius, Bohemus/ jakoby vyplývala jistota autorů,

že tím odsunem jsme si cestu k "normálním" vztahům s Německem zarubali zátarasem téměř neprůchoďným, poškodili jsme možnosti vzájemného zahraničního obchodu, finančních půjček, kulturní výměny, prostě stali jsme se zemí oddělenou od německé /rozuměj západní/ kultury a ekonomiky. Je ovšem nesporné, že naše styky s Německou spolkovou republikou mají naprosto jinou povahu než např. styky belgicko-německé nebo holandsko-německé. Je ovšem taky nesporné, že československo-německé styky se naopak příliš neliší od našich styků třeba s Francií, s Velkou Británií nebo s USA. A to jsme ani Francouze, ani Angličany nebo Američany neodsunuli. Naše zahraniční politika přece vnímá západní svět jako celek a diferencuje v něm jen do té míry, do jaké jí to je umožňováno nikoliv snad především echotou západních partnerů, nýbrž danostmi docela jinými. Svádět příčiny naší zahraničně politické izolace a nesamostatnosti na odsun Němců, vidět v něm a především v něm základní příčinu ztráty politické /vnitřní i zahraniční/ svébytnosti, je nesporně výraz afektu z bezmocnosti. Chápu ten pocit a podněty z něho vyplývající: hledejme chyby a příčiny těchto chyb především u sebe, přestaňme se vymlouvat na cizí vlivy a zásahy a zvažme svůj podíl na tom všem.

Zvažujme ten podíl, zvažujme však věcně a bez zbytečného flagelantství, které je tak typickým symptomem rezignace na možnost rozumné a účinné nápravy věcí. Bořit hradby a hradbičky kolem ne, nejroznějších tabu v naší politice současné i minulé je jistě jednání účelné a pozitivní, nicméně je při tom třeba vědět, že

taková tabu nevznikají nenadále sama od sebe, že mají své složitě a často nelehko rozluštitelné sociálně psychologické příčiny a vazby. Lez pak předpokládat, že emocionálně laděný, na věčné a přesvědčivě argumenty chudý útok na tabu tak zažité, jako je problematika odsunu, vyvolá stejně emocionální obranu navyklého vnímání věcí. Přimlouvám se proto za pečlivou, klidnou a věcnou analýzu otázky odsunu, za důkladnou přípravu historiografickou, která vezme v úvahu, především fakta onoho t e h d e j š í h o , a nikoliv dnešního okamžiku. Nelze přece zapomínat na to, že odsun Němců byl m.j. také jedním z posledních /ne-li vůbec poslední/ aktů politických, jímž Československo po druhé světové válce demonstrovalo svou nově nabytou státní a národní suverenitu. A to není při debatě o odsunu a jeho důsledcích jistě věc zanedbatelná.

o o o

Ejhle, kterak nás informují o politickém dění ve světě naši zahraničně političtí publicisté a novináři. Sejde se dejme tomu prezident Sadát s premiérem Beginem, aby po letech válečných hledali konečně obtížné řešení mírových vztahů svých zemí. A my se hned dozvíme, že ten jeden je zrádce věci arabského lidu, ten druhý že si nezadá s kdejakým fašistou, neboť upírá právo na vlast palestinským Arabům, vyháněje je z území, které jim odedávna nezadatelně patří. Povšimněme si při této příležitosti,

že p r á v o patří vždy těm, jimž právě politicky držíme palce, zatímco týmě, jimž palce právě ještě nebo již nadržíme, samozřejmě nepatří. A tak ti, jimž právě nadržíme palce, nemají právo ani na to, aby spolu přestali válčit, aby se pokusili řešit své problémy a spory jinak než kanonádou a bombardováním. Tím chci říci pouze tolik, že otázka svobodného palestinského státu, za jehož existenci se přimlouvá stále víc vlád všech států světa, má daleko větší naději na vyřešení v míru než ve válce. Že se tomu řešení Begin brání? Jakkak by se nebránil, když mu půlka světa odmítá dát záruky, že bude hájit právo na existenci Izraele stejně rozhodně jako brání právo Jásira Arafáta. To naši žurnalisté nevědí?

Tahle žurnalistická nevědomost má zřejmě kořeny přímo historické. Cosi podobného už pobouřilo F. X. Šaldu a ve svém Zápisků 1929-30 o tom píše:

"Haagské konference byly zase jednou příležitostí, která podržela zrcadlo tváři naší veřejnosti a ukázala ji s hubou opravdu velmi křivou. Náš oficiální tisk útočil stejně nezdvořile jako nepoučeně na anglického ministra Snowdena; proč? Jen proto, že hájil vášnivě zájmů svého státu a že se tím stával nepříjemným Francii. Jen proto, že jsme dneska na francouzském řetízku a hafáme velmi statečně na toho, o němž se domníváme, že chce ublížit našemu pánovi. Jen proto, že v slepé otročí horlivosti býváme rádi papežštější než papež, francouzštější než Francouz; náš oficiální tisk byl aspoň k Snowdenovi hrubší než sám tisk

francouzský. A při tom se nám ovšem přehlází, co se přihází sluhám příliš horlivým: berou odměnu nebernou. Stávají se popřipadě směšní a nepohodlní i svému pánovi, který je ignoruje. Naše horlivost frankofilská nalézá ve Francii pozornost pramalou a vděčnost, možno-li, ještě menší. Dříve jsme bývali na řetízku německo-rakouském, jímž jsme naoko cloumávali, ale jehož jsme vpravdě, ve věcech zásadních a ideových, poslouchali více, než si přiznáváme. Nyní jsme na řetízku francouzském, snad o poznání delším, ale stále na řetízku; a to nejen na řetízku politickém, nýbrž i hospodářském, kulturním, literárním, což se mně zdá mnohem závažnější a mnohem povážlivější. Nehorlím proto, abychom se dostali z francouzského na anglický, byť snad byl o poznání delší než francouzský. Ne: bylo by snad již konečně na čase, abychom skončili tato svá ne právě povznášející "lehrjahre" a stali se svobodnými lidmi s vlastním poznáním a s vlastní soudností."

o o o

Alexandr Zinovjev, donedávna ještě sovětský vysokoškolský učitel logiky a filosofie, dnes emigrant a autor pozoruhodných knih postřehů o životě v SSSR, Zející/výšiny a Zářné zítřky /existuje i v českém překladu/, říká o Stalinovi a stalinismu:

"Jde o to, že nezávisle na celé hrůze byl stalinismus autentickou vládou lidu, lidovládou v nejhlubším /neřeknu že i

v nejlepším/ smyslu toho slova, a Stalin sám autentickým lidovým vůdcem. Lidovláda nemusí být nutně čímsi dobrým. Zhořadilost stalinismu byla v onom období charakteristickým výrazem lidovlády. Skutečnost, že stalinismus byl zároveň násilím nad lidem, s tím není nikterak v rozporu. Lidový vůdce nemusí být nutně moudrým a dobrým člověkem. Vůdcové lidu bývají někdy zatvrzelí ničemově. A někdy prohlédnou lid skrz naskrz, a moc dobře vědí jak na něj, jak na masy působit účinně, bez ohledu na všechny knihy a doktriny."

V čem spočívá podstata stalinismu, ptá se Zinovjev, proč si jeho matka schovávala obrázek Stalina ve své modlitební knížce a má ho tam nejspíš dosud? A odpovídá:

"Do začátku kolektivizace se naší rodině nevedlo nejhůř. Ale za jakou cenu? Těžká práce od slunka do slunka. Jaké perspektivy měly její děti /porodila jich jedenáct/? Měli z nich být zemědělci, v nejlepším případě řemeslníci. Začala kolektivizace. Pogrom vesnice. Lidé utíkali do měst. A výsledek? Z naší rodiny se jeden stal profesorem, druhý ředitelem továrny, třetí plukovníkem, tři šli na inženýry. Podobně tomu bylo v miliónech jiných rodin. Nechci tu užívat hodnotícího "špatně" a "dobře". Chci jen říct, že v té době došlo v zemi k obrovskému vzestupu miliónu lidí z nejnižších vrstev společnosti na ministry, inženýry, učitele, lékaře, umělce, důstojníky, vědce, spisovatele, ředitele, a pod., vzestup, který nemá v dějinách lidstva precedens. Otázka, zda k něčemu podobnému mohlo v Rusku dojít bez stalinismu ne-

má význam. Pro účastníky tohoto procesu k tomu došlo právě v době stalinismu, a jak se zdálo - díky Stáinovi."

Byl či nebyl tím vším lid oklamán, ptá se Zinovjev, a říká:

"Lid oklamán nebyl. Nezapomínejme, že v masových stalin-
ských čistkách, jimiž utrpěly milióny obyčejných lidí, se akti-
vizovaly jiné milióny jiných obyčejných lidí. Přičemž jedni a
titíž hráli často role katů i obětí. Pronásledování bylo výsled-
kem samostatné iniciativy širokých lidových mas. Je dnes obtíž-
né zjistit, kdo na nich měl větší podíl - vyšší kádry zločinců v
čele se Stalinem nebo ty široké, údajně oklamané masy. Než skon-
čím s tím tématem, dodám ještě jednu kacířskou myšlenku. Oběti
stalinismu, to je pouze polovina pravdy o něm. Existuje i druhá
polovina, a to je ta, v níž byly oběti pomahači a spojenci svých
katů. Oběti se podobaly epoše, která je zrodila."

A na závěr postřeh varující i plný naděje:

"Není vyloučeno, že mládež si postýsne a zatouží po stalin-
ských časech. Lid /ten údajně oklamáný a zotročený/ už tak činí
a provolává slávu jeho jménu. Ale doufejme, že současní vůdci ze-
mě a vládnoucí třídy nedopustí, aby vznikl nový Stalin - nová
hrozba jejich blahobytu a bezpečnosti."

Nuzory na to, zda politika tlaku významných osobností na vlády těch či oněch zemí může mít úspěch při prosazování principů lidských a občanských práv, se různí. Autor těchto gloš se domnívá, že taková aktivita je účinná a má svůj konkrétní i obecný smysl. Dokladem toho budiž několik dopisů Bertranda Russela a Bertrandu Russelovi z knihy *The Autobiography of Bertrand Russell* /Union Books, London 1975/.

30. 5. 1962

Drahý pane Russele,

Vím, jak velice jste zaměstnán před moskevskou konferencí, přesto však Vás prosím o pochopení a radu v záležitosti člověka, který se jmenuje Heinz Brandt, a byl východoněmeckou tajnou policií uvězněn v červnu roku 1961. V květnu tohoto roku byl tento člověk odsouzen v tajném procesu na třináct let těžkých prací za špionáž proti NDR.

Brandt byl německý komunista, za Hitlera strávil 11 let ve vězení a v koncentračních táborech. Byl mnohokrát mučen. Po válce přišel do NDR, kde pracoval jako novinář v oficiálním komunistickém tisku. Jeho názory se stávaly stále opozičnější ve vztahu k vládě a nakonec přešel do Západního Německa, kde začal pracovat v deníku Odborového svazu kovářů. V souvislosti se svou prací byl vyslán na odborovou konferenci do Západního Berlína, odkud byl nejepíš unesen východoněmeckou tajnou policií, neboť jinak si jeho zmizení nelze vysvětlit. /.../ Je třeba

ba dodat, že Brandt vytrvale volal po odzbrojení, navázání diplomatických styků s SSSR a psal proti militarizaci NSR. /.../

Vím, že Brandt není v nejlepším nervovém stavu - což se táhne již od jeho pobytu v nacistických táborech - že má ženu a tři děti. Trest, který dostal, je pro něho trestem smrti, uvážíme-li jeho věk - 55 let/ a zdravotní stav. /...

Po rozsudku nad Brandtem se zdá, že jediným způsobem, jak ho osvobodit, je nátlak velikého počtu vlivných lidí na Rusy, aby uspišili jeho propuštění. Myslím, že Kongres, který se má vbrzku odbyvat v Moskvě, je dobrým místem k zahájení takové akce. Já sám odjíždím na Kongres jako pozorovatel. Úspěch takové akce samozřejmě závisí na tom, jak mnoho jiných bojovníků za mír, nekomunistů, tu akci podpoří. Doufám, že i Vy se postavíte aktivně na naši stranu. /... /

s úctou

Erich Fromm

1. července 1962

Drahý Erichu Fromme,

Omlouvám se za tak zpožděnou odpověď. Udělám všechno, co navrhuje v Brandtově záležitosti. Dostal jsem nedávno dva dopisy od Chruščova, v odpovědi na ně se mohu Brandtovy záležitosti dotknout.

Já osobně se do Moskvy nechystám, ale posílám tam svého reprezentanta a člena Výboru sta jako delegáty. /.../

Všechno nejlepší, s úctou

Bertrand Russel

12. srpna 1963

Vážený pane Ulbrichte,

Nedávno jsem měl čest obdržet od Vaší vlády mírovou cenu Carla von Osietzkiego. Velice si vážím jak ceny, tak i osoby samého von Osietzkiego. Již delší dobu vystupují proti studené válce, proto má pro mne cena takový význam.

Doufám, že nyní pochopíte důvody, které mě vedly k tomu, abych žádal osvobození Heinze Brandta. Jsem znepokojen, že kromě potvrzení jsem od Vás nedostal žádnou zprávu v té věci. Heinz Brandt seděl jako politický vězeň v koncentračním táboře spolu s Osietzkím. Pro své politické přesvědčení strávil 11 let v koncentracích a ve vězeních. Nechtěl bych se dotýkat otázky jeho politických názorů. Chtěl bych pouze upozornit na škody, které působí Brandtovo věznění dobrým vztahům mezi Vaší zemí a Západem a likvidaci studené války. Ještě jednou na Vás apelují z důvodů čistě humanistických a budu Vám vděčen, budete-li mne informovat o Vašem názoru na tu záležitost.

Cením si Osietzkiego ceny, ale jsem postaven vzhledem k dalšímu Brandtovu věznění do dvojznačné situace.

S úctou

Bertrand Russel

"30. října - píše Bertrand Russel - jsem dostal ze sekretariátu Státní rady NDR delší vysvětlení v záležitosti "špiona Brandta".

Byl jsem informován, že dostal "spravedlivý trest" - 13 let nucených prací a že tento trest skončí v roce 1974. Jelikož Brandt odpykal teprve dva roky svého trestu, nepřichází jeho propuštění v úvahu dříve než po odpykání poloviny trestu. Co se týká "snížení trestu ve smyslu aktu dobré vůle, nepřichází tato možnost v úvahu s ohledem na povahu trestného činu". Nakonec se v dopise ujišťuje: "Doufám, pane Russele, že i Vy budete souhlasit s tím, že v tomto případě musí být dán průchod právu v humanitárním zájmu".

7. ledna 1964

Drahý pane Ulbrichte,

Informuji Vás o mém rozhodnutí vrátit Vaší vládě Mirovou cenu Carla von Osietzkiego. Dělán to nerad a po dvou letech boje za osvobození H. Brandta, jehož věznění je překážkou na cestě spolupráce, uvolnění a porozumění mezi Východem a Západem.

/.../

Doufám, doufám, že naleznete možnost udělit Brandtovi amnestii, což by byl velký krok k míru a přineslo by to Vaší zemi mnoho dobrého.

S úctou

Bertrand Russel

16. května 1964

Vážený pane předsedo vlády Ulbrichte,

Píši vám, abych vyslovil své velké uspokojení ze zprávy o osvobození H. Brandta z vězení. Toto nepochybně obtížné rozhodnutí přinese podle mého přesvědčení mnoho dobrého jak Vaší zemi, tak míru a spolupráci mezi Východem a Západem.

Naprosto podporuji tento akt milosti.

S úctou

Bertrand Russel

o o o

- Dob -

P R Í L O H A
=====

Leszek Kołakowski

REVOLUCE JAKO PODMANIVÁ NEMOC

Revoluci nazýváme masové hnutí, které prostřednictvím násilí přerušuje kontinuitu existujícího právně-politického systému moci. Účast mas odlišuje revoluci od politického převratu, akt přerušování kontinuity právně-politického systému ji liší od ústavních změn, pokud se odvíjejí uvnitř postiženého mocenského mechanismu a bez narušení jeho pravomocí. Politický převrat může být výsledkem nebo součástí revolučního procesu, ale může k němu dojít samozřejmě i bez revoluce, jak se také nejčastěji stává.

Jako konečně všechny charakteristiky společenských jevů, není ani tato definice dost přesná, aby nepřipouštěla pochybnosti v jednotlivých případech: často je obtížné rozhodnout, zda "již" máme co dělat s revolucí nebo pouze s masovými nepokoji. Pro tuto naši úvahu nám však může tato definice stačit.

Pomíjme tím obtížnou otázku, zda a které z antických a středověkých politických převratů, rebelií, selských povstání, náboženských válek si zaslouží být zvány revolucí. Ačkoliv téměř všechna někdejší revoluční hnutí produkovala svá ideologická zdůvodnění, byl to teprve 14. červenec, který vytvořil univerzální vzorec revoluční ideologie; teprve od této doby se "Revoluce"

bez bližšího určení stala heslem, které rozlišuje specifickou třídu doktrin či ideologií; jejich specifickým rysem je anticipace nikoliv pouze lepšího společenského uspořádání, ale zaručení jistého konečného uspořádání, které jednou pro vždy odstraní z lidského života zdroje konfliktů, neklidu, válek a utrpení. Každá obtížná nebo zdánlivě neřešitelná záležitost v životě společnosti, v konfliktech mezinárodních, třídních nebo jiných, má, jak se ukazuje, pozitivní řešení, a je to při tom jedno a totéž řešení pro všechny záležitosti: nazývá se Revoluce, je universální, všeobjímající a podmanivě přesvědčivé.

Zmíněná přítomnost revolučních ideologií není ani nutnou, tím méně pak postačující podmínkou faktického revolučního procesu; zároveň však v případech, kdy sám proces teprve vytváří odpovídající ideologické formy, mají tyto formy přirozenou tendenci produkovat onu anticipaci konečného stavu, a tato anticipace má tu přednost, že může účinně mobilizovat energii potřebnou k ochromení existujících institucí, jakož i tu, že odstraňuje všechny možné pochybnosti co do užitých prostředků: jisté je ovšem, že nemohou existovat prostředky, které by byly účinné ve smyslu dosažení konečného stavu a zároveň špatné.

Revoluce, jak trefně poznamenal Lenin, se může dostat pouze do situace, v níž masy nechtějí žít v dosavadních podmínkách a vládnoucí vrstva není zároveň schopna vládnout dosavadními způsoby. Jinými slovy, podmínkou revolučních procesů je alespoň částečné ochromení mocenských mechanismů, k němuž došlo za okol-

ností nezávislých na ideologii a revolučních hnutích. Ale i tam, kde jsou tyto podmínky splněny, nemusí nutně dojít k revoluci; známe mnoho nepodařených revolucí a mnoho událostí, které dovedly společnost až na práh revoluce, aniž by byl tento práh překročen. Všechny revoluce jsou náhodné v tom smyslu, že k nim dochází v důsledku nepředvídatelné shody různých okolností a neexistuje žádný "zákon", na jehož základě musí nějaký společenský systém nutně padnout v důsledku revolučního tlaku. Nelze obecně definovat podmínky, které nutně vytvářejí revoluci. Prohrané války, hospodářské krize, urychlené demografické a technické změny, kritické přeměny v náboženském vědomí - to všecko jsou jevy, které mohou napomáhat revolučním explozím, ale také k nim vůbec nemusí vést. Jistá zobečnění historických poznání jsou různě přípustná, nicméně v žádném případě je nelze formulovat jako "zákony".

Slavné Burkeovo dictum z Úvah o revoluci ve Francii /1790/, které praví, že stát, jenž nemá nástroje změn, nemá ani nástroje zachování /a state without the means of some change is without the means of its conservation/, je občas citováno jako varování proti represivním nebo stagnujícím režimům: jestliže se nebudete umět napravit dobrovolně, budete zničeni v revolučním výbuchu. Toto varování si ovšem nezaslouží, aby mu byla připisována obecně platná hodnota; naopak, jako technická rada despotům, kteří se chtějí vyhnout převratu a podržet si moc, může mít opačný výsledek a může být zcela zbouhné. Typickým, a nikoliv výjimečným jevem, jsou revoluční bouře v represivních reži-

mech v obdobích jejich relativní "liberalizace"; období uvolnění a zmírňování represí jsou - na což bylo od Tocquevillových dob často poukazováno - pro tyranii nejnebezpečnější. Bezohledný, brutální a sebejistý despotismus může dlouho existovat bez trestně, ale běda, pokusí-li se humanizovat nebo ukázat světu svou "lidskou tvář", místo toho, aby ukonejšil společnost falešnými úsměvy, podněcuje kriticky a uvádí do pohybu mechanismus stále odvážnějších a stále dál jdoucích požadavků, jejichž nápor může nakonec zničit.

Procesy, které připravovaly revoluci v Rusku, nezačaly vůbec v období stagnujícího útisku za Mikuláše I., nýbrž naopak krátce poté, kdy car zahájil období reform a tyto procesy sílily s postupnou liberalizací mocenského systému /samozřejmě že nikoliv v přímé úměře/. Podobně ani stalinismus nepodnítl hnutí, které začalo podlamovat jeho totalitní režim, ve svém nejtemnějším období, ale učinila to naopak tak zvaná destalinizace. Maďarská revoluce byla výsledkem "destalinizačních" uvolnění stejně jako společenské pohyby, které vedly až na pokraj revoluční situace Polsko v roce 1956 a Československo v roce 1968. Revoluci v Íránu lze považovat za kulminaci rozkladu, do něhož se tyranská moc sama vehnala snahou zlepšit situaci země a začala urychlovat dynamiku technického a sociálního pokroku.

Avšak ani z takových zjištění nelze sestrojit žádné "historické zákony". Příklad Španělska ukázal, že autokratický systém vlády je za příznivých okolností schopen zmírňovat své represiv-

ní stránky a nakonec přerůst do demokratického režimu bez revolučních otřesů. Pravděpodobnost takového společensky nejžádoucího vývoje je závislá na četných podmínkách, které nelze vytvořit na zakázku.

Politický a policejní útlak, byť ten nejbrutálnější, nevedl nikdy sám o sobě k revolučním výbuchům. Nevede k nim sama o sobě ani bída obyvatelstva. Všeobecná bída může občas naopak účinně chránit tyranskou moc před pádem, jestliže se této moci podaří přimět dostatečnou většinu obyvatelstva k tomu, aby nemohla myslet na nic jiného než na to, jak si vydělat na kus chleba.

Ale ani z toho nevyplyvá, že by ochotný nádcce mohl jednoduše despotickým vládcům doporučovat: nic neměňte, neomezujte represe, nepokoušejte se zmírnit bídu, neoslabujte policii a armádu, nemilosrdně reagujte na každou neposlušnost atd. Takové rady by byly dobré jen tehdy, kdyby řídící mašinerie efektivně ovládala všechny stránky života země, kdyby se mohla zcela izolovat od vnějších vlivů a dokázala neomezeně setrvávat ve stagnující strnulosti. Naprostá stagnace a naprostá izolace jsou v dnešním světě nemožné. Existuje mnoho okolností, které jsou příznivě společenským krizím a ani nejbezpečnější tyranie je nemožnou vyloučit: demografické změny, vlivy kulturní, technické a ekonomické, které přicházejí svenčí. Jakékoliv "modernizace" jsou pro despoty nebezpečné, avšak despoti často nemají na výběr a jsou nuceni přijmout "modernizace" úzurného druhu, riskující při tom, že jim padnou za oběť.

Zatím neexistuje žádná teorie, která by umožňovala předvídat revoluce s dostatečným časovým předstihem a uměla určit jejich pravděpodobnost, tím méně pak jejich výsledky. O revolučním procesu smíme mluvit tehdy, když dochází k prudkému rozkladu institucionálních forem kolektivního života, v důsledku čehož přestávají fungovat nástroje, s jejichž pomocí instituce regulovaly chování lidí - vláda, policie, soudy, zastupitelské orgány - a nikdo neovládá situaci.

V mnohých zemích třetího světa hovoří vládnoucí skupiny často o revoluci jako o vlastním, stabilizovaném systému vlády; je to však pustá rétorika: zčásti vyplývá z pozitivní atmosféry, která převládá slovo "revoluce" v různých ideologických žargonech, především však slouží jako ospravedlnění více méně autokratického systému vlády. Jestliže si má slovo "revoluce" zachovat význam, který mu byl dán historickými zkušenostmi, pak neexistuje nic takového jako "revoluční systém vlády". Revoluce je rozklad institucionálních forem vlády; veškeré nové formy zrozené tímto procesem rozkladu znamenají konec tohoto rozkladu, nikoliv jeho pokračování; opětovná stabilizace forem vlády, čili systém, který omezuje revoluci, nemůže být přirozeně "revoluční"; jestliže tak sám sebe nazývá, pak jen proto, aby ospravedlnil represivní formy vlády a absenci společenské kontroly nad mocí. Každá moc zrozená v revolučních bouřích je přísně vzato kontrarevoluční, neboť každá se snaží stabilizovat vlastní formy a ovládnout živelný proces, který ji uvedl v život. "Revoluční vláda" znamená

prostě despotickou vládu po revoluci, "revoluční spravedlnost" a "revoluční zákonnost" totéž, co absenci spravedlnosti a zákonnosti; jakmile nějaký mocenský aparát prohlašuje, že zavádí "revoluční spravedlnost", pak to znamená jen tolik, že tento aparát nepodléhá žádnému zákonu a podle svého vlastního uznání zabíjí, mučí, vězní a okrádá všechny, které oprávněně či neoprávněně podezívá z neposlušnosti. "Revoluční tribunály" nejsou nic jiného než zákon lynče, sankcionovaný vládou, která za svou stálost vděčí tomu, že jí neváže žádný zákon. V takovém použití ztrácí adjektivum "revoluční" veškerý poznávací význam. Můžeme mluvit o revoluční poezii nebo o revolučním umění ve smyslu takové poezie a takového umění, které vzbuzují emoce příznivé revoluci, které se přičiňují o rozklad existujících mocenských institucí: avšak představitelé moci, kteří volají po revoluční poezii nebo po revolučním umění, nemají na mysli toto, nýbrž něco docela opačného: jde jim o poezii a o umění, které pomáhají stabilizovat jejich vládu. V důsledku těchto dvojznačností se adjektivum "revoluční" rozšířilo natolik, že je můžeme použít téměř ke každému slovu, chceme-li tomuto slovu odejmout obvyklý význam, a zároveň tvrdit, že tento význam zůstává i nadále zachován, avšak byl "prohlouben". Ideologové studentských bouří v šedesátých letech hovořili o "revolučních universitách", a měli na mysli instituce, které by jim udělovaly vědecké tituly, ale nepožadovaly by od nich, aby se za to čemukoliv učili; hovořilo se taky o "revoluční vědě", neboli o takové vědě, v níž by

bylo možné hlásat cokoliv, aniž by bylo cokoliv třeba dokázat. Jestliže někdo prohlásí, že mymyslel "revoluční židle", můžeme si být předem jisti, že jsou to židle, na nichž se nedá sedět. Adjektivum "revoluční" je v mnoha případech stejně výhodné jako adjektivum "dialektický" /"dialektická logika" znamená totéž, jako být osvobozen od respektování principu kontradikce, mít "dialektickou většinu" znamená totož jako být v menšině, zvítězit "v dialektickém smyslu" znamená totéž, co prohrát atd/. Občas adjektivum neznamená prostě nic než mlhavý souhlas; členové sekty Temple's people spáchali nedávno kolektivní "revoluční sebevraždu" shodně s výzvou svého vůdce; sebevražda však byla skutečná, a adjektivum znamenalo, že byla také "správná".

Jestliže se naopak držíme významu, který slovu "revoluce" vymezily v novověku historické události, zjistíme, že revoluce nejsou technickými úkony, které by mohl "uskutečnit" kdokoliv, kdo je dostatečně zručný, tak jako lze "uskutečnit" státní převrat. Revoluce, zopakujme si ještě jednou, jsou spontánními procesy, během nichž se rozkládají mocenské instituce za účasti velkých společenských mas; vždycky jsou výsledkem souběhu nej-různějších okolností a nikdy nemáme důvod k tvrzení, že byly absolutně nevyhnutelné. Organizované politické a vojenské jednání mohou těmto procesům napomáhat a jsou zároveň nezbytné k jejich zakončení /tzn. k převzetí moci a k stabilizaci nového systému vlády/, samy o sobě však nemohou revoluci stvořit. Stejně tak teroristické akce nikdy nevyvolaly revoluci a nemáme žádné důvo-

dy, abychom se domnívali, že by to mohly někdy dokázat. Revoluce totiž - pokud si ji nepleteme s napadením zvenčí, jak se často stává - je nemocí společnosti, znamená ochromení jejích regulačních systémů a lze ji tak charakterizovat nezávisle na tom, zda ony regulační systémy měly povahu despotickeou nebo demokratickeou. Uzdravení, čili obnova regulačních mechanismů, znamená konec revoluce, a nové mechanismy mohou být "revoluční" pouze ve smyslu svého původu, nikoliv ve smyslu funkce, neboli v opačném významu.

Existuje nějaké pravidlo, na jehož základě můsí mocenské mechanismy zrozené během revolučního procesu nabývat despotickeých forem? O této otázce se mnohokrát uvažovalo v souvislosti s dramatickými deziluzemi po revolucích ve dvacátém století, zvlášť po revoluci v Rusku. Nezdá se však, že by na ni existovala jednoznačná odpověď, pravdivá za všech okolností. Říjnový převrat v Rusku nebyl, jak známo, namířen proti carismu, který tehdy již osm měsíců neexistoval, nýbrž proti jedinečnévládě v dějinách Ruska, která, ačkoliv nevzešla z voleb, měla právo být považována za reprezentaci většiny společnosti a která, ačkoliv slabá a neovládající situaci, podnítila proces vytváření demokratickeých institucí. Tato vláda se zrodila z únorové revoluce, z rozkladu vládnoucího aparátu a armády. Jestliže bolševici dosáhli úspěchu a zabránili budování demokracie v Rusku, pak nikoliv jen proti, že byli lépe organizováni a že byli rozhodnutí převzít moc náhliím, ale také díky serii příznivých /pro ně/

náhod. Během několika let vybuřovali instituce, které svými despotickými rysy značně předstihovaly carskou mocenskou pražii v jejích posledních desetiletích.

Jestliže si na druhé straně události v Portugalsku v roce 1975 zasluhují, aby byly nazvány revolucí, pak jsou nám příkladem, že za příznivých vnějších okolností a při dostatečné síle demokratického hnutí, může vést revoluční proces k nahrazení despotických mechanismů - již značně oslabených vnitřní korozi - mechanismy zastupitelskými. Portugalští komunisté očividně počítali s tím, že se jim podaří, se sovětskou pomocí, využít pádu portugalské varianty fašismu k ustavení vlastní diktatury. Nebyly to naděje zcela marné a za výhodnějších mezinárodních okolností se mohly dokonce i naplnit.

Můžeme říci, že naděje na to, aby demokratické mechanismy, třeba i oslabené, které jsou zničeny revoluční chorobou, byly nahrazeny demokratickými mechanismy fungujícími dokonaleji, je nulová /leďa že by byla řeč o "revolučních demokratických institucích"/. V despotických mocenských systémech může být výsledek revolučních přeměn různý, v závislosti na mezinárodních podmínkách a na síle sociálních hnutí odhodlaných nikoliv k "převzetí moci", nýbrž k budování zastupitelských institucí.

Jinými slovy, výsledky revolučních otřesů závisí zčásti na relativní síle různých ideologií, které se oněch otřesů účastní. Ideologie, které obvykle požadují vytvoření zastupitelského legálního režimu, a které jsou odhodlány využít revolučního zhrou-

cení v zájmu zničení represivních forem vlády, zanožují samozřejmě naději na to, že jedna forma despotismu nebude nahrazena jinou, možná i krutější. Jinak je tomu, jestliže dominují utopicko-revoluční ideologie v užším smyslu slova, to znamená takové, pro něž je "Revoluce" apokalyptickým řešením všech lidských problémů, totálním počátkem, laicky pojatým posledním soudem nebo naopak otřesem kosmického vánočního stromku, z jehož vrcholku spadne na zem skutečná hvězda betlémská.

Revoluční ideologie s tímto významem jsou společenským jevem sui generis, degenerovaná laická varianta náboženského mesianismu, který žil nejméně ve třech velkých náboženstvích lidstva - v judaismu, v křesťanství a v buddhismu Mahayana /existuje dokonce dohad - ovšem nedoložený - že idea druhého sestoupení Buddhy na zemi se objevila v jižní Indii v prvním století naší éry pod vlivem mesianismu judo-křesťanského/. Idea revoluce jako apokalypsy, tzn. vstupu do konečné formy, se radikálně liší od osvícenské filosofie pokroku. Víra v pokrok znamená naději v lepší svět, který se zrodí z nynějšího světa jako jeho pokračování: růstem osvěty, rozumu, nápravy mravů, zdokonalením techniky. "Pokrok" znamená kontinuitu, kulminaci výsledků, nápravu. Revoluční mesianismus se naopak sytí nadějí na radikální diskontinuitu historie, na přerušení, které otevře dveře do Nové epochy. Očekávání Nové epochy, absolutní obnovy, je v podstatě kořenem revoluční mentality v tomto smyslu: je to víra, že lidstvo je schopno setřást všechnu tu bagáž, která je obtížila za

celá staletí v jeho biologickém i sociálním bytí, že může smýt své minulé hříchy v šoku krvavého revolučního křtu a začít všechno znovu, od roku jedna.

Avšak kterak to učinit? Mesianistické naděje z počátku naší éry počítaly s intervencí, která nebude z tohoto našeho světa; nový kalendář měl být zahájen božským vyslancem a údělem každého člověka bylo pokání a očekávání. Jinak je tomu, pokud víme, že Mesiáš je mezi námi, vtělen do té či oné sekty, rasy, třídy nebo strany, která je šťastným vlastníkem pravdy. Tehdy je nutné mít v pohotovosti mesianistickou techniku. Tato technika může spočívat v pouhém ničení, jestliže Nová Éra nemůže být plánována v podmínkách, v nichž vládne Ďábel. Apokalyptická činnost může však pak spočívat pouze na totální destrukci.

Již Mirabeau si všiml, že po každé revoluci se okamžitě objevují lidé, kteří hlásají, že nyní je nutná další revoluce, tentokrát poslední a konečná. V podstatě tomu nemůže ani být jinak. Každá revoluce si žádá společenskou energii, kterou lze zmobilizovat jen s obrovskou účastí zveličených očekávání; v každé revoluci musí být naděje neproporcionálně velké vzhledem k výsledkům; každá revoluce nevyhnutelně rodí obrovskou masu deziluzí. Avšak po revolucích, v nichž hrají značnou roli ideologie apokalyptické, po revolucích, které lze definovat jako sny o Eschatonii, má i deziluze přirozeně gigantické rozměry; tuto deziluzi lze však překonat, pokud zůstane zachován mesianistický sen, a pouze se jinak hodnotí běžná fakta; to ještě nebyla ta "pravá"

revoluce, potřebujeme ještě jednu, tentokrát určitě poslední. Podobně tomu bylo v sektách na přelomu tisíciletí, kdy okamžik posledního soudu byl vypočítáván na den, a když se onoho dne nic nestalo, dospívala sekta k hořkému závěru, že se mylila ve výpočtech, nicméně vůbec nerezignovala na principy, které zdůvodňovaly její očekávání.

Naděje vkládaná do Nové Epochy, Absolutního Počátku, Věčného Mládí, je, jak se zdá, stálou a nikdy nezanikající formou duchovního života lidí. Nelze předpokládat, že by tato naděje mohla být někdy z kultury odstraněna, ani kdyby to bylo žádoucí. Je to touha po zrušení minulosti. Revoluční fantazie novověku jsou historickým ztělesněním této naděje. Její originální formou jsou náboženské eschatologie, kde víra v Novou ^{mu}pochu, čili ve vykoupení, vyplývala zřejmě z vin, chyb a hříchů minulosti.

Naděje v Novou ^{mu}pochu je odolná vůči racionálním argumentům, ve své skutečné podstatě to není ani teorie, ani intelektuální stanovisko, ale je to vášeň ducha. Náboženské eschatologie nepotřebují žádný racionální základ, neopírají se o předpoklady a o teorie, ale o víru ve slib, který lidé kdysi, na počátku času, dostali: tento slib udržuje jejich víru, že minulost lze v morálním smyslu vymazat, že řetěz zla a utrpení může být radikálně přerván.

Laické revoluční eschatologie jsou versí téže víry, deformovanou ze dvou důvodů. Své naděje prezentují za prvé jako přesvědčení opírající se o racionální předpoklady, což nelze učinit bez zlé víry. Za druhé, protože vykoupení má být jednak kolektivní a

jednak k němu má dojít s pomocí speciální společenské techniky, musí mít vymazávání minulosti charakter nikoliv morální, nýbrž politický, a to zase znamená, že Apokalypsa spočívá na ničení kultury a ve své dokonalé podobě směřuje k likvidaci všech vzpomínek na zděděné kulturní hodnoty. Destrukce minulosti nebyla realizována ve všech známých revolucích se stejnou důsledností a ideologické premisy této destrukce nebyly v nich vysloveny stejně důrazně. Z dnešní perspektivy musí být ruská revoluce považována za poměrně umírněnou a nedůslednou variantu kulturní apokalypsy. Značná část předrevoluční inteligence byla vyhlazena nebo přinucena k emigraci, falšování historie se stalo rutinnou náboženskou tradicí padla za oběť nemilosrdné represí, literatura, filosofie a umění zahátraly a zakrněly v důsledku pronásledování, masakrů a restrikcí. Přes to přese všechno nebyly masakr a pronásledování tak důsledné, aby zcela přervaly kulturní souvislost, radikální záměr zničení všeho ve zděděné kultuře /proletkult/ nebyl nikdy oficiálně politikou vládnoucích vrstev; ukázalo se, že již při nepatrném zmírnění represivní politiky bylo Rusko schopno vydat novou kulturní energii, prokázat, že nepřetrhalo spoje s vlastní minulostí a vzepřelo se velkolepým svodům Nové Epochy.

Apokalypsa čínská byla daleko radikálnější, zvláště v období tak zvané kulturní revoluce. Daleko důslednější bylo nejen ničení minulosti, zděděného umění, filosofie, náboženství, a vědy, vzdělání, škol a universit; daleko systematictější a účinnější byla

ničena i rodina jako společenský svazek, který je nejodolnější vůči zestátnění. Revoluční ideologie maoismu vyslovovala také daleko lépe a výrazněji úkoly Nové Epochy: naprostá likvidace kulturní souvislosti, vytvoření Nového Člověka na civilizační poušti. Nemůžeme v tomto okamžiku zhodnotit, do jaké míry se to podařilo a v jaké míře si dokázali Číňané uchovat, přes to strašné ničení, schopnost duchovní obrody; zdá se však, že ani tam se pokus stvoření Úplného Počátku nepodařil docela.

Nejbližší ideálu byla - až dosud - revoluce v Kambodži /jedná se o předposlední osvobození/. Příprava Nové Epochy, neboli ničení staré společnosti, neznalo tu již žádné meze. Města, školy, rodina, náboženství, všechny formy společenského života, všechny hodnoty civilizační se proměnily v trosky; noví vládcí správně uvažovali, že má-li být Nový Člověk vskutku nový, nemůže být nijak svázan s minulými kulturními formami; prakticky to znamenalo, že je třeba pozabíjet všechny gramotné a zbylé obyvatelstvo zahnat jako otroky do koncentračních táborů; toto úsilí bylo do značné míry úspěšné: masové zabíjení a systematické ničení proměnily zemi v poušť, základy Nové Epochy byly vybudovány.

Jedné věci však nebylo možné dosáhnout ani v Kambodži, neboť dosud nebyla vypracována odpovídající technika: nebylo možné odnaučit lidi jazyku. Důsledné ničení minulosti by zároveň předpokládalo, že lidé přestanou znát zděděný jazyk, který sám sebou je nositelem kulturní tradice, vnucuje jistou strukturu myšlení a tím omezuje možnosti stvoření Nového Člověka, obsahuje slova a

gramatické formy, které Nový Člověk znát nesmí. Dokonalá Revoluce předpokládá dokonalou kulturní poušť a je tedy nucena vynalézat techniky, jimiž budou lidé zahánáni do předjazykového stavu.

Mládí Člověka: troglodyt, antropopithecus, Totální vysvobození: klac.

Pomineme-li tuto až dosud nevyřešenou obtíž, dospěla revoluce v Kambodži, jak se zdá, k nejlepším výsledkům ze všech dosavadních revolucí. Na tomto základě lze historickou definici Totální Revoluce, Nové Epochy a Nového Člověka sformulovat přesněji než kdykoliv dosud: genocida, otroctví, zhovadilost. Apokalypsa se téměř uskutečnila, revoluční idea se téměř ztělesnila. Idea návratu k Absolutnímu Počátku, k nádhernému Mládí, odtržená od své náboženské podstaty se naplnila, jak nejlépe mohla.

Miloš Hájek

MEZE A MOŽNOSTI DEMOKRATICKÉHO CENTRALISMU

Jeho vývoj v mezinárodním komunistickém
hnutí I v KSČ za půl století /1919-1968/.

Komunistická strana Československa vznikla v roce 1921 jako sekce Komunistické internacionály. Přijala proto organizační princip, který Třetí internacionála vyžadovala ve svých stanovách. Tento princip je znám pod jménem demokratického centralismu a dodnes se k němu hlásí všechny komunistické strany - bez rozdílu své politické orientace. Řada historiků a politologů soudí, že podstatou demokratického centralismu je popření vnitřní demokracie a proto sám princip je příčinou toho, že život stran, které ho vyznávají, není demokratický. Jean Ellenstein se vyjádřil méně kategoricky: "Termín 'demokratický centralismus' je sémantický nesmysl, který nic neříká. A především se za ním dá ukryt, co koho napadne: troška centralismu a hodně demokracie, nebo přesně naopak". K otázce, zda jde o sémantický nesmysl, chci jen podotknout, že sémantických nesmyslů bychom v politické terminologii našli více. Plně však akceptuji

druhou Ellensteinovu větu. Demokratický centralismus je skutečně velmi široký pojem - všechny moderní politické strany jsou více nebo méně centralizovány - a na mlhavost tohoto pojmu upozornil již v roce 1921 Otto Kuusinen, když napsal: "Obvykle vyjadřujeme základní myšlenku naší stranické organizace formulí demokratického centralismu. Myšlenka je správná, ale výraz není dostatečně přesný nebo jednoznačný. Předně je možno tuto formuli příliš roztahovat. Také nejtuzší panství byrokratů, jako např. v AFL, dokonce i bonapartismus bylo možno označit jako demokratický centralismus."^{1/}

Problém vnitřního režimu tudíž netkví v termínu demokratický centralismus, ale v jeho konkrétní podobě v daném období, /nebo v dané straně/: ve stanovách, v dalších schválených normách chování a zejména v celé atmosféře. Vnitřní režim není totiž dán pouze články stanov, ale především prostorem pro diskusi a kritiku. A aniž bych význam stanov podceňoval, chci upozornit na to, že v mezích jedných stanov může být značně široký prostor pro různou praxi, pro volnější či sešněrovanější ovzduší. Možnost demokratizovat vnitřní život těsně souvisí s deklarací demokratičnosti organizačního principu. Protože stanovy na základě demokratického centralismu obsahují demokratické principy, které se ovšem často porušují v praxi - a to nezřídka v souladu s jinými články těchto stanov. Tím je zde ovšem latentní možnost, že v určité situaci se členstvo bude dožadovat a případně si vynutí respektování demokratických principů. Na dru-

hé straně demokratizace vnitřního života komunistických stran není trvale myslitelná bez změn ve stanovách.

Je známo, že od konce dvacátých let až do let padesátých byl ve všech komunistických stranách stupeň demokracie blízký nule. Tento stav však zde nebyl od jejich vzniku. Na počátku bylo v životě KI mnoho prvků skutečné demokratičnosti, ty ovšem v průběhu dvacátých let byly postupně omezovány, až téměř zmizely. Tento trend byl dán vývojem v bolševické straně. Jestliže tendence k centralizaci je příznačná pro všechny moderní politické strany, u KSSS^{2/} - monopolní držitelky státní moci - nabyla dostatečně silná protitendence, vzhledem ke vzájemné závislosti mezi stranou a státem.^{3/} Nutnost vyhrát občanskou válku a udržet labilní politickou moc, nesla sebou militarizaci, byrokratizaci a s nimi i omezení vnitrostranické demokracie. Do roku 1923 byla ovšem vedoucí skupina bolševiků v podstatě jednotná a v jejím středu se vedly svobodně ostré diskuse o orientaci. S Leninovým odchodem však tento stav končí, léta 1923 - 1929 jsou charakterizována rozpadem bolševického jádra, který proběhl ve třech etapách. V tomto procesu se krok za krokem zužovaly možnosti kritiky, až prakticky zmizely.

1. Vnitřní režim v Komunistické internacionále ve dvacátých letech

a) Svoboda diskuse a kritiky

Svoboda diskuse je v každé straně omezena v podstatě rámcem jejího programu, a přestože kominternu neměla do roku 1929 vypracován oficiální program, programové dokumenty jejích prvních dvou kongresů vytyčovaly jasné hranice: občanská válka, diktatura proletariátu ve formě sovětu a tím vyloučení ideových kompromisů s levými sociálními demokraty /tzv. centristy/ byly mimo diskusi. V těchto mezích však docházelo k ostrým výměnám názorů. Politika jednotné fronty byla přijata po prudkých diskusích na III. kongresu /1921/ i následujících zasedáních exekutivy, ostré byly i diskuse o dělnicko-rolnické vládě na IV. kongresu /1922/. Kritizováni byli i nejautoritativnější vůdci včetně Lenina. A proti těm, jejichž názory byly v přijatých rezolucích zamítnuty, nebyly vyvozovány organizační závěry. Emanuel Vajntauer si mohl na IV. kongresu dovolit beztestně dát najevo, že bude disciplínu podle vlastní úvahy porušovat.^{4/} Rokem 1924 se však mění situace. Na V. kongresu byl ostře odsouzen tzv. pravicový proud, reprezentovaný Karlem Radkem, Heinrichem Brandlerem, Augustem Thalheimerem, Clarou Zetkinovou, Adolfem Warským, Marií Koszutskou, Henrykem Waleckým, Bohumírem Šmeralem. Všichni kritizovaní dostali slovo /Šmeral dokonce řídil zasedání/, ale delegace Komunistické strany Německa /KPD/ vyslovila

požadavek, "aby V. kongres ve svých usneseních a v jejich aplikacích eliminoval pravicové proudy uvnitř kominterny natolik důkladně, aby jeho představitelé už nemohli na jeho kongresech vystupovat."^{5/} A skutečně všichni uvedení předáci - kromě Šmerala-byli odstraněni z vedoucích funkcí. V čem byla příčina této tvrdosti? Rozhodně ne v ostrosti rozporů - ty nebyly větší než na III. kongresu. Zřejmě působilo trauma z porážky pokusu o revoluci v Německu v říjnu 1923. Ale hlavní příčinou byla spjatost s rozpadem vedoucího jádra bolševické strany: Radek byl stoupencem Trockého, byla obava, aby Brandlerovo vedení KPD nepodpořilo Trockého kritiku, vedoucí skupina polské strany se distancovala od kampaně proti Trockému. Tato kampaň změnila v KSSS celou atmosféru, Giuliano Procacci ji označuje za obrat.^{6/} Bylo zakázáno rozšiřovat dokumenty opozice, neuposlechnutí tohoto zákazu se trestalo vyloučením ze strany.^{7/} Masový nábor, nazvaný paradoxně leninskou výzvou, nesl sebou ochuzení vnitrostranické demokracie. Stalin tehdy rozvíjel své "pojetí, při němž stavěl proti sobě leninskou výzvu a jejím 'demokratismem' proti 'opozičnímu žvanění o demokracii'. Tak se zrodila ona teorie stavící 'reálnou', 'masovou' demokracii proti demokracii 'formální' a 'nahorě', teorie která se pak stala jedním z hlavních motivů stalinské verze marxismu."^{8/}

V letech 1924-27 byly možnosti kritiky v bolševické straně proti předcházejícímu období oslabeny, nebyly však ještě odstraněny. Trockij zůstal do října 1926 členem politbyra, do října

1927 členem ÚV. Opozice mohla ještě v roce 1927 uveřejnit svou platformu v tisku, i když možnosti jejího projevu nebyly zdaleka stejné jako možnosti, které měla většina ÚV. Srážka mezi většinou ÚV /představovanou Stalinem a Bucharinem/ a opozičním blokem Trockij-Zinovjev-Kameněv byla zakončena vyloučením hlavních opozičníků ze strany; 15. sjezd v prosinci 1927 pak stanovil podmínky celostranické diskuse, čímž ji de facto vyloučil.^{9/} Vylučování byli nejen aktivní opozičníci, ale i ti, kteří při vyšetřování opoziční činnosti odmítali odpovídat.^{10/}

Tato atmosféra byla příznačná pro celou kominternu. Mnoho aktivistů pravého proudu bylo v roce 1924 vyloučeno. Když se obrat doleva ukázal být slepou uličkou, nastal v druhé polovině roku 1925 částečný obrat doprava. Tehdy se vnitřní režim v ruských sekcích uvolnil, ale jen částečně. V nejdůležitější z nich - v KPD - nastal masový odpor proti obratu doprava a došlo k hromadnému vylučování vůdců a aktivistů levého proudu, zejména když mnohé z levých skupin měly kontakt s opozicí v KSSS. Uznávanou metodou vnitrostranického boje se stalo sledování opoziční činnosti: v jednom přísně důvěrném oběžníku vedení Italské komunistické strany se mluví výslovně o "stranické policejní práci."^{11/} Nicméně v takto omezeném prostoru se ještě diskutovalo i o stěžejních politických problémech a stoupenci odlišných názorů nebyli ve většině případů diskriminováni. Tato tolerance končila tam, kde se ztotožnili s názory ruské opozice, na druhé straně však odpor řady čelných západoevropských komunistů proti vyloučení

Trockého z exekutivy Komunistické internacionály /EKI/ přinutil ještě v květnu 1928 Stalina a Bucharina k dočasnému ústupe. ^{12/}

Srážka Stalina s tzv. pravicí /Bucharin, Rykov, Tomskij/ v letech 1928-29 neproběhla již jako otevřený boj s celostranickou diskusí. Výměna názorů byla ještě otevřená, ale jen za zavřenými dveřmi na půdě politbyra a ústředního výboru. V tomto boji, probíhající v souvislosti s urychlenou industrializací a násilnou kolektivizací, byly zároveň se Stalinovým vítězstvím odstraněny všechny prvky vnitrostranické demokracie. Stejný proces nastal i v kominterně, kde nejen staňoviska označovaná v té době za pravicová, ale i za smířlivá vůči pravici, byla prohlášena za neslučitelná se členstvím ve straně. ^{13/}

x x x

V procesu omezování svobody diskuse a kritiky hrála důležitou roli otázka přípustnosti frakcí uvnitř strany. V prvních třech letech po Říjnové revoluci byly v bolševické straně frakce přípustné. Zakázány byly usnesením O jednotě strany, přijatém X. sjezdem v březnu 1921, po vítězství v občanské válce, ale zároveň ve dnech kronštaďtského povstání a v době, kdy byla definitivně znemožněna legální činnost menševiků a socialistů-revolucionářů. Zákaz byl formulován jako dočasný a jako omezení dělnické demokracie, stal se však trvalým; naproti tomu termín "dělnická demokracie" se objevoval v oficiálních dokumentech a pro-

jevech stále řídčeji.^{14/} Unesení o jednotě strany se stalo v budoucnosti účinným nástrojem v rukou vládnoucí skupiny či okamžité většiny politbyra; mohla jím jakékoliv opozici znemožnit legální vystoupení na půdě strany. V době X. sjezdu a v dalších dvou letech se ještě rozlišovalo mezi frakcí a jinými projevy opozičnosti. Frakcí se rozuměly pouze organizované skupiny a vlastní kázní. Připouštěly se odlišné názorové platformy. Avšak rozhodování o tom, co je a co není frakcí, bylo v rukou okamžité většiny. Ta mohla používat "frakčních" metod, zatímco jednání opozice mohla libovolně označit za "frakční" a disciplinárně stíhat. Tato praxe se od roku 1924 stala běžnou.

V kominterně to v tomto ohledu vypadalo poněkud jinak. Tvoření frakcí bylo sice odsuzováno, ale se značnou zdrženlivostí. Tento postoj byl dán odlišnou situací. Zatímco v KSSS byla do roku 1923 vedoucí skupina v podstatě jednotná, ve vedení ostatních stran trvaly značné názorové rozdíly a měly často frakční podobu. EKI viděla, že proces sjednocení nebude snadný a nehodlala ho násilně urychlovat eliminací nepohodlných, ale vlivných frakcí či proudů, protože takovýto krok by mohl znamenat rozkol a značné ztenčení dané strany. Nemluvě o tom, že bylo dosti případů, kdy rozdíly, které se v Německu či ve Francii zdály být v zápalu frakčního boje těžko překonatelné, vypadaly z Moskvy méně dramaticky. Byly však i případy, kdy většina strany byla v rozporu s exekutivou kominterny a ta podporovala menšinovou frakci. Osip Pjatnickij vyjádřil na V. kongresu tento stav větou:

"Je možno mluvit o nepřípustnosti tvoření frakcí v kominterně, ale bývají případy, kdy EKI podporuje jeden proud proti druhému uvnitř národní sekce /např. v Norsku proti tranmaelistům, ve Francii proti Souvarinovi, v Německu proti pravým./" ^{15/} Koncem roku 1926 oznámil Bucharin na plénu EKI novou fázi boje proti frakční politice, ^{16/} ve skutečnosti však exekutiva a Stalinova frakce v KSSS podporovala poslušné frakce v řadě stran, až v roce 1929 dosáhla jejich "monolitnosti". Vládnoucí skupina pak mohla jednat jako frakce a pronásledovat nejen pokusy o frakční opoziční činnost, ale jakoukoliv kritiku: politická diskuse 2-3 lidí mimo stranickou schůzi byla lehko označena za frakcionářství.

b) Práva členů strany

V prvních letech existence Třetí internacionály nebyla práva členů výslovně formulována ve stanovách. Právo volit vedoucí orgány /přímo či nepřímě/ a volně projevovat své názory v rámci stranického programu bylo samozřejmostí, převzatou ze sociálně demokratické minulosti. Právo svobodné diskuse bylo ovšem omezeno přísnou disciplínou: končilo přijetím usnesení. Toto omezení bylo zakotveno ve stanovách ruské strany z roku 1919 a přeneslo se do kominterny. Kromě toho KI již v prvních letech své existence právo členů na diskusi dále omezila. Rezoluce III. kongresu /1921/ uložila stranickým organizacím a instancím "povinnost roz-

hodnout, zda vůbec a v jaké formě a v jakém rozsahu mají být otázky diskutovány jednotlivými soudruhy na veřejnosti /tisk, přednášky, brožury/.^{17/} A krátce po skončení kongresu navrhlo užší byro EKI řídicímu výboru /comité directeur/ francouzské strany, aby svým členům zakázala politickou spolupráci s každým časopisem, který se vymyká její kontrole.^{18/}

Dalším omezením práv členů byl zákaz demisí z funkce. Když se v únoru 1921 Paul Levi, Clara Zetkinová, Ernst Däumig, Otto Brass a Adolph Hoffmann vzdali členství v ústředí KPD /Zentrale/, prohlásila IKI: "V komunistické straně staví dělníci vůdce na místa, která nemají právo opustit bez souhlasu strany, tak jako rudoarmějec nemá právo opustit své místo na stráži ... Každopádně bylo těchto pět soudruhů povinno s ohledem na vnitřní disciplinu oznámit nejdříve svůj úmysl vystoupit z ÚV Komunistické internacionály".^{19/} A IV. kongres /1922/ usnesl: "Volení členové ústředních orgánů sekce mohou svůj mandát složit jen se souhlasem exekutivy. Demise přijaté stranickým ústředím bez souhlasu exekutivy jsou neplatné."^{20/} Ovšem ve dvacátých letech byla moc moskevského centra ještě omezená, autorita jednotlivých vůdců značná a proto se s předáky, kteří podali demisi, nejednou politicky vyjednávalo ve snaze dosáhnout, aby ji odvolali. Strany ještě nebyly monolitní, stanovy ještě implicitně uznávaly právo na vlastní názor, vyžadovaly pouze podřízení přijaté rezoluci.^{21/}

Omezení členských práv a strohá disciplína vedly k častému vylučování ze strany. Tento jev je specifickým komunistickým stran. Dvacátá léta jsou takřka nepřetržitým řetězem vylučování, a ani poté není vyloučení výjimkou. Jestliže u jiných politických stran je vylučování běžné jen pro nečestné jednání, v komunistické straně je častým zjevem vylučování vůdců z politických důvodů. Bylo to dáno i tím, že její stanovy neznaly vystoupení ze strany. Pokud k němu došlo s politickou motivací, bylo v souladu s vojenskou mentalitou označeno za dezerci či zradu. Vzhledem k tomu, že Stalin vyřešil boj proti trockistické opozici vylučováním, vzniká dojem, že časté vylučování ze strany je přenesením zvyků z ruského prostředí do celé Internacionály. Skutečnost je však složitá a odlišná.

Zkoumáme-li, zda podněty k vyloučení přicházely z domácího prostředí nebo z Moskvy, jeví se nám zhruba tři stadia: do poloviny dvacátých let vycházela iniciativa častěji z dané země. Pro druhou polovinu dvacátých let byla příznačná shoda mezi Moskvou a skupinou ovládající danou stranu. Rokem 1929 se změnilo celé ovzduší a problém nabyl jiné podoby.

Co způsobilo, že v prvním stádiu vycházely podněty k vylučování především z dané země? Na rozdíl od bolševické strany, která se zformovala po dlouhé řadě rozkolů a spojení uvnitř ruské sociální demokracie, vznikla převážná většina ostatních komunistických stran v celém rychlém procesu, ovlivněném do značné míry zahraničním vlivem. Hranice mezi komunisty a socialis-

ty byla příliš rychle vytyčena, představy o nové, revoluční politice byly často nejasné. Sekce KI vznikly mnohdy jako konglomerát skupin a proudů, proces jejich organického sjednocení byl pozvolný, uvnitř jednotlivých proudů byly tendence nepovažovat ostatní proudy za skutečně komunistické a odtud byl jen krok k úsilí o jejich vyloučení. První rozkol v sekci KI nastal v říjnu 1919, kdy spartakovské ústředí v čele s Levim vyloučilo radikální polovinu strany. Lenin a Radek s tímto krokem nesouhlasili. V dalších dvou letech se EKI snažila o sblížení mezi KPD a odštěpeneckou KAPD /Kommunistischen Arbeiterpartei Deutschlands/, dokonce přijala KAPD do svých řad jako sympatizující stranu: KPD přitom všechny sblížovací snahy brzdila.^{22/} Když pak v dubnu 1921 KPD vyloučila svého bývalého předsedu Leviho za veřejnou kritiku chování strany za ozbrojených bojů ve středním Německu, EKI jeho vyloučení schválila, ale Lenin dlouho usiloval, aby rozchodu s Levim zabránil. Levi se však rozhodl pro definitivní rozchod, strhl sebou větší počet funkcionářů a založil samostatnou organizaci nazvanou Komunistické pracovní společenství /Kommunistische Arbeitsgemeinschaft - KAG/. Ta začala ovlivňovat KPD na nejvyšších místech, v prosinci žádala řada vyšších funkcionářů v čele s generálním tajemníkem Ernstem Reuterem-Frieslandem dohodu s KAG. V ústředí KPD nastalo kolísání, krizi vyřešila ostrým zásahem EKI: v dopise podepsaném i Leninem, Trockým, Zinovjevem, Bucharinem a Radkem žádala okamžité vyloučení "Agentů KAG" ze strany. K Tomu také došlo.^{23/}

V roce 1922 naléhala EKI na vyloučení Henriho Fabra a Raoula Verfeuille, dvou předních funkcionářů francouzské strany. Francouzi k tomu nejevili příliš ochoty a záležitost protažovali, proti EKI použila pravomoci, které jí poskytoval § 9 stanov a sama je vyloučila. ^{24/}

Když Šmeralovo vedení KSČ vyloučilo v roce 1922 krajně levou skupinu kolem Bohumila Jílka, EKI jejich vyloučení zrušila; platformu jílkovců přitom odsoudila, zatímco linii většiny vedení schválila. ^{25/}

Jako smírující činitel zasahovala EKI do ostrých frakčních bojů ve třech stranách zahrnutých do illegality - ve finské, maďarské a jugoslávské, v nichž tendence k vylučování byly mimořádně silné.

K největšímu chirurgickému řezu ve francouzské straně - k vyloučení jednoho z jejích čelných zakladatelů a dlouholetého zástupce v kominterně Borise Souvarina - došlo na návrh z Francie, byl však přijat v EKI hlasem italské delegace. Zástupci KSSS schválili francouzský návrh zřejmě proto, že zapadal do rámce kampaně proti Trockému. Souvarina byl vyloučen, protože bez vědomí vedoucích stranických orgánů uveřejnil překlad Trockého brožury Nový kurs s předmluvou namířenou "proti straně a proti Komunistické internacionále". ^{26/} Vystoupení na obhajobu Trockého bylo i důvodem, proč byli v prosinci téhož roku vyloučeni Alfred Rosmer a Pierre Monatte, tentokrát z rozhodnutí FKS za nevěle EKI. Ještě v roce 1925 odmítla EKI požadavek KPD na vyloučení Brandlera a Thalheimera. ^{27/}

V roce 1926 se však v Sovětském svazu rozjíždí na plné obrátky konflikt mezi sjednocenou opozicí Trockij-Zinovjev-Kameněv a blokem Stalina-Bucharin. Skončil koncem roku 1927 vyloučením opozičních předáků ze strany, v zápětí pak nastal boj mezi Stalinem a tzv. pravicí Bucharin-Rykov-Tomskij, který vedl v roce 1929 k vyřazení "pravicových" vůdců z významných funkcí. Není zřejmě náhodou, že právě v letech 1926-1929 byl ze sekce KI vyloučen největší počet významných předáků. Rith Fischerová, Maslow a všichni vůdci levých skupin v KPD, kteří měli kontakty s ruskou opozicí, Albert Treint a Susanne Giraultová za obhajobu Trockého, Brandler, Thalheimer a další představitelé německé pravice, jílkovci v KSČ, Ve všech těchto případech na jejich vyloučení zainteresováni jak představitelé skupin ovládajících jednotlivé strany, tak EKI. Výjimkou bylo vyloučení Angela Tascy z italské strany - k tomu došlo po nátlaku kominterny. Atmosféra ve vedení IKS tím však nebyla natolik otrávena, že se vedoucí skupina zcela rozpadla a jedna její část /Palmiro Togliatti, Rugger Grieco a Camilla Raverová za podpory Pietra Secchi a Luigi Longa/ vyloučila - z vlastní iniciativy a přes pokusy EKI o smír - druhou část: Alfonse Leonettiho, Pietra Tressa a Paola Ravazzoliho. V této situaci se se stranou rozešel Ignazio Silone, tak jako to v předcházejících letech udělali Luis-Oscar Frossard, Fernand Lorient a Amédée Dunois ve Francii, Arthur Rosenberg v Německu nebo Miloš Vaněk v Československu.

Rozchody dvacátých let přinesly komunistům poučení: ukázaly, že odchod i velmi autoritativních vůdců komunistické strany podstatně neoslabil: přechodný pokles členů a voličů se časem vyrovnal, zato odštěpenecké skupiny zůstaly na okraji politického života a záhy obvykle přešly do sociální demokracie. Žádná skupina vůdců nemohla být protiváhou autoritě Komunistické internacionály, autoritě strany jediné vítězné revoluce. Jiný výsledek měla roztržka s kominternou v těch případech, kdy se proti ní postavila většina, jako se to stalo v Norsku 1923 a ve Švédsku 1929. V obou zemích byly strany, které se s KI rozěšly, silnější než její oficiální sekce, časem ovšem splynuly se sociální demokracií. Zkušenosti ukázaly, že pro komunistickou politiku není mimo rámec Třetí internacionály místo. Proto se v první polovině třicátých let mnohem méně vylučovalo. Ti, kteří se na oficiální politiku KI dívali kriticky, byli mnohem opatrnější než v minulosti.

c) Volit nebo jmenovat

Princip demokratického centralismu znamená samozřejmě volitelnost všech orgánů zdola. Při určitém výkladu však umožňuje vyšším orgánům jmenovat funkcionáře na nižších stupních a omezovat tak princip volitelnosti. S tímto jevem se setkáváme již v prvních letech života kominterny. Třetí kongres, na němž se po-

prvé široce probíraly organizační otázky, přijal k nim rozsáhlou rezoluci, v níž se zřizovaly dvě významné funkce. Představitel a zplnomocněnec ústředního orgánu se mohl účastnit všech schůzí s poradním hlasem a měl na nich právo veta. Organizátor obvodu byl volen obvodní konferencí, ale musel být schválen ústředním výborem.^{29/} A podle vzorových stanov potvrzených orgbyrem EKI 4. května 1925 muselo se krajské vedení o kandidatuře na funkci tajemníka poradit s ÚV, okresní vedení volilo tajemníka po dohodě s krajským vedením.^{30/} Ve stejné době bylo v aparátu ÚV KSSS kádrové oddělení sloučeno s organizačním; tím získala vedoucí skupina nástroj, kterým kontrolovala celý mechanismus jmenování do stranických a státních funkcí. Znamenalo to - jak konstatuje Procacci - definitivní opuštění kritéria volitelnosti.^{31/}

d) Pravomoc centra - míra autonomie nižších článků

Zpočátku byl stupeň centralizace poměrně /ve srovnání s pozdější dobou/ nízký. Předříjnové stanovy bolševické strany obsahovaly článek tohoto znění: "Všechny organizace jsou ve své vnitřní činnosti autonomní. Každá organizace strany má právo vydávat svým jménem stranický tisk."³² Stanovy KPD z října 1919 pak zaručovaly místním skupinám samostatnost v jejich organizační práci v rámci stranických zásad a usnesení. Nižší orgány mohly vy-

dávat vlastní tisk, ústřednímu výboru bylo vyhrazeno pouze právo, aby v případě nesouhlasu uveřejnil v dotyčném listě své stanovisko. 33/

Ovšem občanská válka s militarizací a byrokratizací přinesla i enormní zesílení centralizace. To se projevilo v podmínkách přijetí do KI a ve stanovách, schválených na II. kongresu /1920/. Nejednání významný vůdce kominterny si byl vědom rizika, které sebou tento trend přinášel. Na zasedání EKI v červnu 1923 se široce diskutovalo o mezích centralismu, Bucharin problém všestranně osvětlil, Kuusinen opakoval svou myšlenku, která byla již na III. kongresu vtělena v rezoluci, že jde o centralizaci činnosti, ne moci. Avšak rozlišení mezi centralizací činnosti a mocí nebylo možno zakotvit ve stanovách, ty dávaly centru neobyčejně velkou moc a záleželo na něm, jak jí bude užívat. Námitky Norů a Švédů proti přílišné centralizaci byly v podstatě odmítnuty /a byly jedním z hlavních důvodů, proč Norská dělnická strana a Höglundova frakce v KS Švédska z KI odešly/ a trend pokračoval. Vzorové stanovy z roku 1925 sice ještě přiznávaly stranickým organizacím autonomii v lokálních otázkách v rámci existujících usnesení Komunistické internacionály a strany, ale tato autonomie byla značně omezena nutností souhlasu vyšších orgánů při volbě krajského a okresního tajemníka.

x x x

V rámci "bolševizace" se - pokud šlo o vnitrostranický režim - zdůrazňoval především centralismus. Modelem byly normy, které se vytvořily v konfliktu mezi Trockým a trojkou Stalin-Zinovjev-Kameněv na konci roku 1923: opozičníci sice ještě nebyli vylučováni ze strany, ale byli umlčováni. Již se mluvilo o monolitnosti, i když do stalinského pojetí tohoto termínu bylo ještě daleko. V této době též vzrůstal stranický aparát.

2. Vnitřní režim v KSČ ve dvacátých letech

KSČ se svým vnitřním životem namohla vymykat mezím vytyčeným kominternou. Avšak život každé komunistické strany měl své specifika. Zvláštností KSČ byla její početnost: co do poměru k počtu obyvatel byla nejpočetnější sekcí kominterny. Tato zvláštnost byla plodem Šmeralovy koncepce v době jejího vzniku a Šmeral ji musel v kominterně těžce probojovat. V takto početné straně se neodstraňovala vnitřní demokracie tak lehce. V době Šmeralova vedení byl značně široký prostor pro diskusi o stěžejních politických otázkách, zvláště o jednotné frontě a o dělnicko-rolnické vládě. Tyto diskuse šly nejednou za rámec rezolucí KI. Přitom Šmeral nezastával oficiální špičkové místo - nebyl ani předsedou, ani generálním sekretářem. Mužem číslo 1 se stal vahou své osobnosti, svých teoretických a politických kvalit. 34/ Období Šmeralova vedení bylo krátké, ale položilo základ tradice,

bez níž lze těžko další osudy KSČ pochopit. Tím nechci tato léta idealizovat. Jak jsem se již zmínil, došlo v nich k prvnímu vyloučení celé skupiny z politických důvodů /kominternu je ovšem zrušila/.

V. kongres KI změnil jak orientaci, tak atmosféru a KSČ nemohla zůstat tohoto vlivu ušetřena. Na II. sjezdu /říjen-listopad 1924/ byl na zásah Dmitrije Manuilského zvolen ÚV s levicovou většinou, ačkoliv za levicí stála jen menšina delegátů? zbytky levice z roku 1922 kolem Josefa Hákana, Alois Neurath, mladí, jako Klement Gottwald, Jan Šverma aj. Většina stála za starým vedením představovaným Šmeralem, Karlem Kreibichem, Antonínem Zápotockým, Aloisem Munou, Břetislavem Hálou aj. Manuilského zásah zachránil levici od porážky a stvořil blok levice a středu - Šmeral-Neurath. Avšak skupina Hála-Václav Friedrich s takovýmto kompromisem nesouhlasila a vystoupila s otevřenou kritikou linie V. kongresu KI. Tento konflikt skončil jejím vyloučením ze strany a oslabením Šmeralovy skupiny, čímž se naskytla šance pro Jílka. Ten pod heslem zesílení boje proti pravému nebezpečí posílil svou pozici a na III. sjezdu v září 1925 se dostal do čela vedení. Jeho postavení se ještě upevnilo, když se v roce 1926 Neurath pokusil podpořit stanovisko ruské opozice aby byl říjnu suspendován z členství v politbyru a sekretariátu, a když Šmeral s Kreibichem o měsíc později odjeli do Moskvy. V únoru 1927 se sice Šmeral vrátil, ale jeho vliv, stejně jako vliv dalšího předáka "historické pravice" Antonína Zápotockého se fak-

tický rovnal nule. 35/

Tak se v roce 1927 a první polovině roku 1928, tedy v období před potlačením posledních zbytků vnitřní demokracie v kominterně, ocitlo vedení KSČ v rukou Jílkovy skupiny. Mimo Viktora Sterna, teoreticky vzdělaného, ale bez citu pro politické umění, šlo o funkcionáře průměrných kvalit, spřízněné s Jílkem ze starých bojů proti Šmeralovi nebo jemu osobně zavázaných. Značnou část stěžejních otázek řešil Jílek buď sám nebo v neformální pěťce lidí sobě oddaných: Václava Bolena, Šafáře, Josefa Melichara, Filipa Dobrovolného. Jestliže pozdější oficiální historiografie označovala jílkovce za pravicové oportunisty, nevyšla tím skutečnost. Myslím, že nejlepší charakteristiku jejich politiky podali Vojtěch a Jarmila Mencloví - jako "Pokus obejít se vůbec bez linie." 36/ Vždyť koncem roku 1927 byla vyloučena brněnská skupina kolem Ešera za to, že fakticky šádala návrat k linii III. a IV. kongresu KI.

Z pera Vojtěcha a Jarmily Menclových pochází rovněž výstižná charakteristika ovzduší ve straně; vzhledem k tomu, že jejich kniha nebyla vydána, cituji obsírně: "Jílkovo vedení s neobyčejnou vášní pronásledovalo "úchylkáře". V jejich pojetí jím byl každý, kdo je buď kritizoval osobně nebo každý, kdo jen trochu samostatně formuloval své stanovisko. Pak našetřili nálepkami "pravičák" nebo "trockista". Jakoukoliv diskusi o linii, programu, perspektivních nebo teoretických otázkách Jílek odmítal s poukazem, že to vše vyřeší exekutiva kominterny a "my jako ukáz-

nění vojáci revoluce to provedeme". Přitom ovšem kde mohl, tam zatažoval před KI pravý stav věcí a snažil se znemožnit nebo oslabit pravidelnost informací, za což byl i kritizován. Tím vším vznikalo na špičce strany zcela zvláštní jakési kožené, oficiální prostředí a nedýchatelná atmosféra, v níž se nemohla zrodit ani obstát jedna smělejší myšlenka, dobře míněná tvůrčí iniciativa, samostatnější hledání nových metod a především pro jakoukoliv práci nezbytná kritika nedostatků jak v činnosti celku tak i jednotlivců. Každý, kdo vybočil z průměru, byl ihned napomenut, bránil-li se, byl ihned odstaven, načež na jeho místo byl s hrubiánskou nezakrytostí dosazen člověk třeba zcela neschopný, ale poslušný a zavázaný. To vše arci směřovalo k stagnaci, šedému průměru, rutinovanému administrativnímu hnidopišství a protože se nic neriskovalo, ani se zdánlivě mnoho nepokazilo. Po dlouhé měsíce bylo všude ve straně cítit příznaky hniloby, ale protože žádný krev dosud nespádl, došlo jen k dílčím projevům nespokojenosti. Protože vedení strany nemělo koncepci přede a celý vývoj šel vlastně jen cestou setrvačnosti, bylo jistě i pro nejbystřejší kritiky obtížné vystihnout podstatu tohoto špatně fungujícího systému a odhalit dopředu důsledky, k nimž mohl spěti." 377

Výsledkem této atmosféry byla na jedné straně pasivita převážné většiny členstva, na druhé straně rostla v aktivní části kritičnost vůči vedení. Projevila se poprvé na krajské konferenci v Praze. Jílek označil kritizující za opoziční živly, které

chtějí narušit jednotu strany, ale nebyl s to zabránit tomu, aby do nového krajského výboru nebyli na návrhy z pléna zvoleni někteří lidé, kteří nebyli uvedeni na oficiální kandidátce. Vedení využívalo velmi tvrdě svých pravomocí, tak např. rozpustilo krajský výbor mládeže v Praze za kritiku.

V takovýchto situacích se může vedení strany udržet velmi dlouho, nesmí však dojít ke zjevnému politickému bankrotu. A tím se stala porážka Rudého dne v červenci 1928. Opozice proti Jílkově skupině - do té doby latentní nebo rezervovaná - se stala otevřenou. Jílkovi stoupenci se bránili vžitými metodami - metodami, které dodnes mohou být účinné: např. byro pražského krajského výboru označilo kritické memorandum krajského aktivu za protistraničné a trockistické. Avšak v dané situaci ani takováto slova nepomohla. Opoziční proud nebylo možno zadržet, zejména poté, kdy získal takové opěrné body jako pražský funkcionářský aktiv a krajské výbory v Liberci a Ústí. Oba krajské výbory zaslaly svá stanoviska ostatním krajům - něco, co stanovy nepřipouštěly, a co jim politbyro vytklo, avšak v krizové situaci nemohlo jít dál než k této výtce.^{38/} Opozice jednala jako frakce. Významnou roli v ní hrála mladá generace a německá část strany. Hlavními představiteli byli Gottwald, Šverma, Rudolf Slánský, Evžen Fried, Pavel Reiman, Bruno Köhler, Josef Guttmann. Je všeobecně známo, že celá krize skončila vítězstvím této opozice na V. sjezdu v únoru 1929. Nebudu popisovat názorový boj, omezím se jen na momenty týkající se tématu.

Diskuse ve stranických orgánech i v československé komisi VI. kongresu KI /ustavené na žádost čs. delegace/ byla zcela otevřená a měla charakter hledání východiska, nikoliv prosazení předem vytyčeného cíle. Politický boj rozhodně převažoval nad osobními momenty. A vyloučení Jílka z vedení nebylo zprvu úmyslem ani KI, ani Gottwaldovy levice. Charakteristickými byla slova předsedy komise Jakova D. Drabkina-Guseva, že bude zapotřebí delšího času, aby se věci vykrytalizovaly a teprve pak se může dojít k závěru a k řešení.^{39/} Ještě v prosinci 1928 žádal sekretariát EKI, aby Jílek - který mezitím na protest proti kritice přestal vykonávat funkci generálního tajemníka - byl kandidován do nového ÚV.^{40/}

Levice kritizovala pochopitelně staré vedení za "pravicový oportunismus". Ale v prvním stadiu mířila její kritika především proti "historické pravici". Teprve v září 1928 přijal ÚV těsnou většinou rezoluci, že nositelem oportunistických tendencí bylo dosavadní Jílkovo vedení.^{41/} Gottwaldův směr se ujal vedení strany v situaci, kdy se v KI - v souvislosti se srážkou mezi Stalinem a Bucharinem - prosadil levý proud, jehož platforma byla charakterizována osudnou "teorií sociálfašismu" a kdy byly odstraněny poslední zbytky vnitřní demokracie. Snaha mladé generace, odstranit zatuchlé ovzduší potlačující veškerou kritiku, vyzněla proto naprázdno. Po V. sjezdu měla kritika ve srovnání s předcházejícími léty mnohem menší prostor a odstranit vedení zdola se poprvé podařilo až po 39 letech. Nástup nového vedení a

jeho politika vedly k vyloučení mnoha předáků a k odchodu většiny členstva ze strany. Avšak ve srovnání s obdobnými procesy ve dvou sousedních stranách - německé a polské - je nutno konstatovat, že Gottwaldova skupina nevytvořila - ačkoliv mohla - jednovrstevné vedení, ale dala přednost jeho diferencovanějšímu složení: proti vůli kladenských delegátů zvolil V. sjezd Zápotockého do ÚV, ÚV ho vzolil do politbyra, později i do sekretariátu, stejně jako kooptoval do svých řad bývalé jílkovce Dobrovolného, Josefa Jonáše a Jana Haruse.^{42/} Tento fakt nelze přeceňovat, uvedení bývalí "pravičáci" nebyli s to čelit levému kursu v kominterně a nepřítomnost Šmerala a Kreibicha v ÚV byla nenahraditelná. Ale srovnáme-li vývoj v KSČ v následujících letech s vývojem KS Německa či Polska, nebude se nám větší míra tolerance ze strany Gottwaldovy skupiny zdát zanedbatelnou.

3. Třicátá léta - co se skrývalo za monolitností

Porážkou Bucharina v sovětské straně a "pravičáků" a "smířlivců" v KI se staly komunistické strany "monolitními". Demokratické články stanov se staly formalitou, diskuse byla možná pouze o nepodstatných problémech, kritika politické orientace vedení se trestala vyloučením. Podle stanov volil sjezd ÚV a ÚV politbyro a sekretariát, de fakto bylo pro volbu členů ÚV a delegátů sjezdu rozhodující stanovisko politbyra či sekretariátu. Tento

jev sice není něčím výjimečným a setkáváme se s ním i v jiných politických stranách, ^{43/} avšak monopol moci v SSSR a autorita KSSS v kominterně daly tomuto režimu mimořádnou životaschopnost.

Byrokratický centralismus, který se v průběhu dvacátých let v KI vykrystalizoval, nebyl plodem stanov a rezolucí o organizačních otázkách. Avšak znění stanov a rezolucí dávalo vládnoucím skupinám možnost stanovy a rezoluce libovolně vykládat a zabránit jejich změnám. V byrokratickém centralismu hrály roli nejen stanovy, ale i jakýsi druh zvykového práva - to bylo silnější než stanovy. Stanovy dávaly každému právo kritizovat kteréhokoliv funkcionáře, ale každá kritika generálního tajemníka /a nejen jeho/ skončila pro kritizujícího neblaze. Podobně tomu bylo se svobodou v předsjezdové diskusi, později s právem žádat svolání mimořádného sjezdu atd.

Mluvíme-li ovšem u politické strany o monolitnosti, nelze tento termín chápat doslova. Nejen to: monolitnost může být u politické strany pouze něčím vnějškovým. Praxe třicátých let ukázala, že názorové rozdíly a spory o linii nezmizely, pouze se přenesly do zákulisí. ^{44/} Členstvo už nemělo možnost zúčastnit se diskuse o linii a sledovat výměnu názorů mezi vůdci, ale občas se dozvědělo, že některý z nich byl zbaven funkce pro odchylná stanoviska /Paul Merker v Německu, S. I. Syrcov, Vissarion Lominadze a A. P. Smirnov v SSSR, Henri Barbé a Pierre Célor ve Francii/. V KSČ došlo k první neshodě už koncem roku 1929, kdy se starým příslušníkům levice Friedovi, Josefu Šťastnému a Rei-

manovi zdála být politika nového vedení málo radikální a kritizovali ji zleva. Konflikt se vyřešil v EKI celkem měkce: Fried, člen politbyra, byl povolán do Moskvy, Šťastný a Reiman zůstali ve vysokých funkcích.

Vzdor monolitnosti kritické myšlení v KSČ zcela nevymřelo; ukázalo se to na plénu EKI v srpnu a září 1932. Gottwald, Euttmann a Šverma vystoupili s kritikou dosavadní praxe, zejména v Německu, kdy se na základě přijatých rezolucí fakticky odmítala spolupráce i s místními organizacemi sociální demokracie nebo reformistických odborů.^{45/} Tato kritika sice nevybočovala z mezí linie charakterizované "teorií sociálfašismu", nicméně byla to nejostřejší kritika na půdě kominterny v letech 1930-1933. Byla také odmítnuta a na příštím plénu exekutivy - v prosinci 1933 - pronášel Šverma sebekritiku za své "oportunistické chyby".

Guttman už neměl příležitost na tomto plénu vystoupit. Byl z členů EKI jediný, který z vítězství fašismu v Německu vyvodil závěry odpovídající duchu příštího, sedmého kongresu. Vyslovil je pouze interně na zasedání ÚV, odmítnutí odvolat své názory vyjádřil rovněž interně - v dopise ÚV - ale přesto byl vyloučen.^{46/} A pro komunisty zůstal renegátem i poté, co se linie KI změnila v duchu jeho stanovisek.

Psychický stav oněch živlů ve straně, které se snažily prosadit východisko ze slepé uličky, vystihl Jan Novák: "Byly zaskočený na počátku cesty, kterou sotva začaly tušit. Bylo nadmíru třeba víry i maxima sebeovládání. Byl to skličující pocit

člověka, jenž s námahou hledá materiální tvar myšlenky, který je již na dosah ruky, a namísto přátelské pomoci dostává se mu ran a výsměchu od lidí z vlastního tábora.

Byli ovšem v této době v naší straně takoví, kteří se těšili z návratu ke starým dobám, resp. z toho, že přece jen ještě neodzvoniло starým dobám, v nichž vyrostli a byli vychováni, jejichž byli produktem, tvůrci i mluvčím.

Byli i takoví, kteří se s opravdovým smutkem opravdu vzdávali svých názorů, pokládajíce je za nesprávné.

Byli i takoví, kteří nevydrželi tíhu situace, nedokázali překonat její tragický konflikt, a byli z hnutí vyhoštěni, čímž ztratili možnost jakkoliv je ovlivnit a jen z povzdálí pak mohli sledovat, jak jejich kdysi pravičácky kacířské názory se vývojem stranické linie dostávají nalevo od ní.

Byli i takoví, kteří si dál mysleli své a začali se učit taktizování; nemožnost vyslovit jiný, vlastní názor začali považovat za normu života, kterou je nutno v zájmu strany čas od času všelijak obcházet. Začali se učit umění, jak nové názory prosazovat a uplatňovat metodami starých doktrinářů, neboť se ukazovalo nemožné prosadit je jinak." 47/

Změna v linii KI nastala za velmi složitých okolností, Nepo-
chybně působil i tlak zdola. Na zmíněném plénu EKI z prosince 1933 líčil Maurice Thorez, jak mnoho organizací a členů strany porušuje linii a žádá jednání se socialistickou stranou. 48/ Ani po odražení náporu fašistických lig v únoru 1934, kdy se na uli-

cích francouzských měst vytvořila jednotná fronta socialistů a komunistů, se nepřestalo mluvit o "sociálfašitech". Obat nastal až v květnu, kdy se EKI rozhodla, aby francouzští komunisté uzavřeli pakt o akční jednotě se socialistickou stranou. Tento krok musel být schválen Stalinem, nevzešel však z jeho iniciativy. Musel ho probojovat proti tvrdošíjnému odporu Georgi Dimitrov, podporovaný Manuilem. 49/

Obrat od sektářské izolace k širší politice antišaristické fronty pochopitelně působil na uvolnění ovzduší. Ale byly zde i neméně silné faktory působící opačným směrem. Aktiv komunistických stran zformovaný v době "teorie sociálfašismu" a bezvýhradné poslušnosti Moskvě nepřijímal novou linii lehce. Tito sektáři nemohli se svými názory vystupovat otevřeně a pokud tak činili, byl jejich odpor zlomen. Proto většinou mlčeli, podle možnosti jednali v zákulisí a čekali, až zase přijde jejich doba. Pokud jde o svobodu diskuse, Dimitrov se sice vyslovil pro rozvoj iniciativy při kladení nových otázek a proti zbrklému označování kdejaké pochyby nebo kritické poznámky za úchylku, 50/ ovšem jeho slova měla nepatrnou váhu proti působení moskevských procesů. Každá rezoluce vyžaduje interpretaci a v nedemokratickém režimu je každá tvořivá interpretace riskantní. To se stalo i v případě uplatňování linie VII. kongresu v KSČ: její politika z druhé poloviny roku 1935, uskutečňovaná za Gottwaldevy nepřítomnosti Švermou a Slánským, byla v exekutivě označena za oportunistickou. Šverma i Slánský byli odvoláni ze sekretariátu ÚV 51/ a

šéfredaktor Rudého práva Stanislav Budín byl vyloučen ze strany. Gottwald se v této záležitosti choval stejně jako v případě Guttmanově. Nevyvinul iniciativu k zákroku, naopak se snažil celou věc ututlat. Když však EKI tvrdě zasáhla, zcela se podřídil a vykonal, co se na něm požadovalo.

Situaci uvnitř KI a jejích sekcí od roku 1936 do začátku války charakterizují dva hlavní rysy: na jedné straně stalinský teror likviduje starou bolševickou gardu, polské komunisty a mnoho komunistů maďarských, jugoslávských, německých a bulharských, žijících v SSSR. Jen málo komunistů odmítá uvěřit v pravdivost oficiálních obvinění a odchází z hnutí. Na druhé straně akutnost fašistického nebezpečí stmeluje komunistické řady, s krizemi typu 1934 nebo 1928, se nesetkáváme.

4. Za války

Zvláštnost vnitřního režimu a atmosféry v KSČ za války byla určena několika hlavními faktory. Předně šlo o stranu ilegální, kdy je vyloučen hlavní rys demokracie - volitelnost všech orgánů. Celá atmosféra se lišila od dob legality, blížila se ovzduší dobrovolnické armády, disciplína byla mnohem naléhavější než před Mnichovem. Pokud šlo o vztah mezi politickými a organizačními otázkami, diskuse k politickým otázkám hrála větší roli pouze před napadením Sovětského svazu. Poté byla orientace na poráž-

ku Německa v široké národní frontě vcelku samozřejmostí.

Za války došlo také k velkým změnám v členstvu. Podle seri-
ózních odhadů /opřerených o kritické zhodnocení všech dostupných
údajů i o poměrně úplnou rekonstrukci sítě ve dvou okresech/ pře-
šla na území tzv. protektorátu do podzemí třetina předmnichov-
ských členů, tj. asi 10 000. Nejméně stejný počet, ne-li dvojná-
sobný, přišel do strany za ilegality.^{52/} Byli to převážně mla-
dí lidé.

Je nutno zmínit se i o otom, že nebylo možno pñně uplatnit
nejen vnitřní demokracii, ale ani centralismus. Ilegální síť by-
la ustavičně rozbíjena a narušována gestapem, mnohé organizace
byly bez spojení a pracovaly samostatně.

Dokumentů o činnosti je jako u všech případů ilegální práce
za tvrdé perzekuce mimořádně málo. Avšak dokument objevený v še-
desátých letech v pozůstalosti Eduarda Urxe podává svědectví,
jak se v prvním ilegálním ÚV /pro české země/ vedly ostré disku-
se o základní strategickou otázku, zda je hlavním nepřítelem ně-
mecký nebo britský imperialismus.

Jiným důkazem uvolněné atmosféry je poměr k soudruhům, kte-
ří byli svého času z politických důvodů ze strany vyloučení. Vý-
znamnou roli sehrál v odboji Vladislav Vančura, vyloučený roku
1929, Julius Fučík zapojil do práce Arnošta Lorenze a Gerhar-
da Fuchse, oba svého času vyloučené.

5. V letech 1945-1956

Po válce otevřela KSČ své dveře dokořán a brzy měla přes milión členů. Tím se nutně změnila její tvářnost. Většina nových členů neměla o marxistické teorii nebo demokratickém centralismu ani tušení, zejména předáků včetně Gottwalda znala teprve od konce války. Zato všichni znali Stalina. Motivem jejich vstupu do strany byla touha po socialismu bez jasnějších představ a autorita SSSR jako osvoboditele od německého fašismu. Z této masy vyrostla řada schopných funkcionářů, většina však zůstala pasivní, jak to ani v tak početné straně jinak být nemůže. Do KSČ přišlo po válce i mnoho intelektuálů, zejména mladších. Nemohli však zaplnit bolestnou mezeru po komunistických intelektuálech z doby předválečné: většina jich padla za oběť nacistické perzekuce.

Režim v poválečné straně se nezměnil. Ale byla jiná atmosféra: v organizacích se volně diskutovalo, protože o politice strany nebylo pochyb: co nejrychleji k socialismu, vzorem je Sovětský svaz. Tendence jednotlivých funkcionářů či jejich skupin k diktátorství narážely při existenci jiných stran na dosti úzké meze.

Únorem se dále změnilo složení strany masovým nábohem /zejména úředníků/ prováděným pod nátlakem. Tím vzrostla pasivita členstva. Teprve koncem roku bylo zastaveno přijímání nových členů. Monopol moci rovněž nepříznivě ovlivňoval vnitrostranícký ši-

vot. Avšak přes příchod více než půl miliónu členů v poúnorovém náboru /před únorem měla KSČ 1 400 000 příslušníků/ Byla ve straně většina členů z přesvědčení. Hlavní autoritou pro ně byl ovšem Stalin. Po rezoluci Informbyra z června 1948 se i ti, kteří měli k Jugoslávii a k Titovi osobně největší sympatie, postavili za Sovětský svaz.

První ukázka, co znamená stalinský vnitřní režim ve straně, přišla brzy po únoru. V září 1948 vystoupil na schůzi základní organizace v aparátu ÚV Arnošt Kolman s kritikou politiky vedení. Kritizoval zleva a především Slánského, Marii Švermovou a Gustava Bareše - Gottwalda svých výtek diplomaticky ušetřil. Náda přítomných jeho slova uvítala a vyštoupila ve stejném duchu. Nám však zde nejde o obsah Kolmanovy řeči, ale o metodu řešení. Předsednictvo ÚV po konzultaci Gottwalda se Stalinem vyloučilo okamžitě Kolmana ze strany. Bylo známo, že pak odejel do SSSR /byl sovětským občanem/, nebylo však dlouho známo, že tam byl několik let vězněn. O rok později začalo zatýkání "agentů nepřítelů" ve straně. Na rozdíl od Stalinova teroru třicátých let, kdy počet vyloučených a persekovaných komunistů šel do statisíců, byla v KSČ tato čistka omezena na stovky vyloučených a uvězněných. Atmosféra byla ovšem obdobná: strach ze špiónů na každém kroku, ústup kritického myšlení, v hierarchii stranické hodnot se dostává do popředí víra a věrnost - Gottwaldovi a Stalinovi. Tehdy byla to atmosféra bližší středověké církvi než moderní politické straně - nemáme-li na mysli strany fašistické.

Jádro tragédie je v tom, že většina členů vzneseným obviněním proti Slánskému, Vladimíru Clementisovi či Gustávu Husákovi věřila. Pokud sami v některém konkrétním případě poznali, že jde o křivdu, viděli v tom výjimku. Případ Karla Švába, který si ještě pod šibenicí myslel, že všichni popravovaní mimo něho jsou agenty nepřítelů, je nad jiné výmluvný.

6. V létech destalinizace

Kritika kultu osobnosti po Stalinově smrti, normalizace vztahů s Jugoslávií a zejména Chruščovův tajný projev na XX. sjezdu KSSS rozbily mýtus, v jehož zajetí se do té doby komunisté nacházeli. Málokterého myslícího člena strany uspokojilo oficiální vysvětlení příčin stalinismu. /Ovšem sám termín "stalinismus" byl v KSČ až do roku 1968 tabu a je jím opět./ Ve vzrušených diskusích rostlo přesvědčení, že kořeny Stalino-vých zločinů je nutno hledat v potlačení vnitrostranické demokracie. Začal se studovat Leninův styl vedení strany a normy, které tehdy vládly. Názorový vývoj československých komunistů nebyl po roce 1956 nijak jednoduchý. Pravděpodobně většina sledovala nástup Gomulkova vedení v Polsku s obavami a ještě větší část přijala sovětskou intervenci v Maďarsku jako nutnost, byť tragickou. Jedni reagovali na tyto události pochybami o správnosti linie XX. sjezdu, u jiných se tím posílilo

přesvědčení o nutnosti hledat východisko.

Východisko se v očích komunistů omezovalo převážně na obnovu vnitrostranické demokracie, ve státě považovali za účelné ponechat si mocenský monopol při demokratizaci režimu. Nejeden politolog je názoru, že obnova vnitřní demokracie je v systému jedné strany nemožná. Ažkoliv nelze popírat souvislost, fakta svědčí o něčem jiném: Po roce 1956 byl vnitřní režim ve Svazu komunistů Jugoslávie přes jeho mocenský monopol rozhodně demokratičtější než ve Francouzské komunistické straně. Ostatně zkušenosti posledního čtvrtstoletí ukazují, že ve všech případech, kdy ve východní části Evropy došlo k jisté demokratizaci společnosti, předcházela demokratizace uvnitř vládnoucí strany.

Proces destalinizace nebyl v žádné komunistické straně lehký nebo přímočarý a výsledky nešly za obnovení norem z konce dvacátých let. Mnoho příkladů za hranicemi povzbuzovalo v KSČ spíše konzervativní síly; stále docházelo velmi často k eliminaci vůdců, kteří se provinili příliš kritickým postojem k prvnímu či generálnímu tajemníkovi, ať jím byl Walter Ulbricht, Todor Živkov nebo Maurice Thorez. Českoslovenští komunisté mohli v těchto letech čerpat inspiraci - pokud šlo o vnitrostranický režim - především z Itálie a Číny. V Číně je inspirovaly hlavně progresivní změny ve stanovách, zatímco praxe, zejména po roce 1958, působila protichůdným směrem. V italské straně tomu bylo naopak. Stanovy z roku 1956 neznamenal pokrok, ale "podstatný krok zpět ve srovnání s předešlými stanovami ve smyslu uzavře-

nějšího a méně laického pojetí organizační struktury strany." 53/
 Ovšem důležitější bylo, že IKS svou politikou usilující o překonání stalinismu vytvořila značně uvolněné, kritické ovzduší ve vlastních řadách. V době, kdy se v KSČ, SED i jinde utahovaly uvolněné šrouby, rozhodlo se vedení IKS demokratizovat stranický život. Neučinilo tak ovšem změnami ve stanovách, ale změnou pracovního stylu; v tomto duchu se nese celý referát Luigi Longa na VIII. sjezdu /1956/ ke stanovám. IKS poskytla svým členům svobodu vědeckého bádání a umělecké tvorby, jako jediná se odvážila veřejné diskuse mezi členy nejužšího vedení. Salvatore Sachi v závěru svého článku, věnovaného kritice současného vnitřního režimu v IKS, je nucen konstatovat, že přes zaostávání svých stanov vytvořila diferencovanou demokratickou tkáň umožňující "nashromáždit údaje a zkušenosti, na jejichž základě je možné vytyčit linii nebo ji ověřit. Navzdory uvedeným omezením je to plod reálného úsilí, aby se masy zúčastnily zformování kolektivní politické vůle. Žádná italská strana neučinila v tomto směru nikdy tolik jako IKS. 54/

Podnět, který dalo krátké období "sta květů" v Číně progresivním tendencím v KSČ nebyl zanedbatelný. Chci se zmínit zejména o článku 3f stanov z roku 1956: člen strany, "nesouhlasí-li s některými body v usnesení strany, bezpodmínečně plní toto usnesení, avšak má právo trvat na svém názoru a obracet se s ním k vedoucím stranickým orgánům" 55/. Tento princip byl přijat i jinými komunistickými stranami, např. polskou a italskou. Longo pro-

hlásil ve zmíněném referátu: "Každý člen strany má právo hájit před vedoucími orgány své názory, i když jsou v rozporu s názory stanovenými v politických a pracovních směrnicích, které tyto orgány vydaly." 56/

Zdrojem inspirace byla i málo známá situace ve Svazu komunistů Jugoslávie. Byly zřejmé meze jeho vnitřní demokracie /Milovan Đilas byl po svém vyloučení ze strany dlouho vězněn/, ale informace o jeho úloze v systému samosprávy ukazovaly, že jde o stranu mnohem méně zbyrokratizovanou a s volnějším vnitřním životem. Těchto informací však bylo mimořádně málo, protože na rozdíl od materiálů ostatních komunistických stran byly dokumenty z Jugoslávie až na výjimky zadrženy cenzurou /oficiální i neoficiální/.

Již první pokus o uplatnění demokratických prvků ve stanovách KSČ ukázal, že pokrok nepůjde lehce. Když řada organizací žádala na jaře 1956 mimořádný sjezd - tedy uplatnila právo dané stanovami - byl tento požadavek odmítnut, Václav Kopecký ho dokonce označil za pokus o reakční zvrát. Nutno ovšem konstatovat, že reakce vedení nebyla již stalinská: jen nejradikálnější bojovníci za mimořádný sjezd byli postiženi - a to ve srovnání s léty před rokem 1956 nebo po roce 1969 velmi mírně: v krajním případě zbavením funkcí a přeřazením na méně odpovědnou práci. Vedení se ovšem snažilo utlumit vlnu kritiky a částečně se mu to podařilo. Jestliže na celostátní konferenci v červnu 1956 bylo možno slyšet jeden kritický hlas za druhým /i když kritika většinou nesahala

výše než k ministrům/, XI. sjezd o dva roky později byl už obvyklým divadlem, kde vybraní delegáti předčítali schválené "diskusní příspěvky". Stanovy nabyly demokratizovány, naopak/, mohli být podle stanov z roku 1952 sjezd svolán nejméně za 4 roky, podle stanov z roku 1962 se mohl řádný sjezd konat až po 4 letech. Úvahy o zavedení tajných voleb byly odmítnuty.

Avšak k poměrům před rokem 1956 nebylo návratu. Tyto poměry totiž předpokládaly mentalitu lidí v obležené pevnosti, a tu nemohly vyvolávat tendence k uvolnění mezinárodního napětí. Uvolnilo se ovzduší ve straně i mimo ni. Amnestie k 9. květnu 1960 byla nejvelkorysejší za celých 35 let poválečného vývoje. Slepá důvěra ve vůdce byla věcí minulosti. A možno ještě poznamenat, že k neschopnostem Antonína Novotného patřila i neschopnost, získat si popularitu.

Zmizela monolitní jednota mezinárodního komunistického hnutí. Lidé v Československu se seznamovali s názory italských, polských, čínských, z části i jugoslávských komunistů a měli možnost srovnávat. Vedení tyto možnosti omezovalo. Když např. v roce 1957 otiskla Nová mysl celou kapitolu k mezinárodním otázkám z Togliattiho referátu na VIII. sjezdu IKS, šel náklad celého čísla na příkaz shora do stoupy. Bylo ovšem neúnosné znemožnit jakékoliv uveřejnění: plný text Togliattiho zprávy vyšel v brožuře o sjezdu, ovšem ve značně menším nákladu /5 400 výtisků/. V těchto publikacích byly dostupné i hlavní referáty a rezoluce jiných komunistických stran. Avšak z výtahů v tisku bylo vykleš-

těno všechno pozoruhodné, co se vymykalo z dogmatických šablon.

Vedení se snažilo demokratizačnímu trendu čelit, ale nena-
lezlo - a nemohlo nalézt - účinný ideový nástroj pro obnovu své
autority. Boj proti revizionismu byl stále méně přesvědčivý. Si-
tuaci na tzv. Ideologické frontě lze charakterizovat tak, že od-
díly vysílané proti nositelům "ideového kolísání" přecházely
postupně na jejich stranu. Příznačný byl pokus o vytvoření pro-
tiváhy Literárním novinám, týdeníku Svazu čs. spisovatelů, který
po roce 1956 vedení KSČ přes veškeré pokusy nedokázaly dostat
plně a trvale pod svou kontrolu. Funkci této protiváhy měla pl-
nit Kultura. Ta však v této konfrontaci neobstála a v roce 1963
byla sloučena s živořícím týdeníkem ÚV KSČ Tvorba v nový časopis
Kulturní tvorba, orgán Výboru socialistické kultury. Avšak s je-
ho psaním nebylo vedení strany nikdy spokojeno, přestože převed-
lo časopis pod svou bezprostřední pravomoc a dvakrát vyměnilo
šéfredaktora - při druhé výměně se jím stal dokonce zástupce ve-
doucího ideologického oddělení ÚV Jaroslav Hes. /Teprve po jeho
vystřídání Františkem J. Kolářem se časopis uaměrnil, ale to už
bylo bezprostředně před lednem 1968/. Mnoho intelektuálů, kteří
se plni přesvědčení o správnosti politiky vedení pustili do dis-
kuse s nositeli "revizionistických" názorů, se v jejím průběhu
sami stali "revizionisty". Za oficiální stanoviska pak aktivně
bojovali převážně jen kariéristé a lidi omezených schopností.

Proces destalinizace, po roce 1957 zabrzděný, dostal XXII.
sjezdem KSSS nový impuls, "vyřízení" politických procesů se

stranickými předáky Barákovou komisí /1957/ se stávalo stále neudržitelnějším, v dubnu 1963 byli téměř všichni odsouzení v politických procesech a komunisty soudně rehabilitováni, většina z nich i stranicky. Tím ovšem vyvstal problém: jak to bylo s politickými obviněními Husáka, Ladislava Novomeského, Karola Šmídkeho a dalších z buržoazního nacionalismu. Pod tlakem ze Slovenska se předsednictvo ÚV vidělo nuceno zřídit komisi k vyjasnění tohoto případu. Komise začala zasedat v bývalém barnabitském klášteře /odtud vzniklo označení "barnabitská komise"/ a materiál pro ni připravovala pracovní skupina složená převážně ze stranických pracovníků a historiků. Z elaborátu pracovní skupiny vyplynulo, že veškerá obvinění tzv. slovenských buržoazních nacionalistů byla neopodstatněná a většina komise tento názor akceptovala. Nahoře se ovšem očekával jiný výsledek, Jozefa Lenárta, který vystřídal Viliama Širokého ve funkci předsedy vlády, nahradil ve funkci předsedy komise Vladimír Koucký a snažil se výsledek šetření zvrátit. A tehdy se stala věc do té doby nevídaná: pracovní skupina a většina komise se odmítla podříditi Kouckého nátlaku. Vedení strany stanulo před alternativou: rozpustit komisi a pracovní skupinu a vytvořit nové, poslušné - nebo akceptovat jejich závěry. Setrvačnost radila k první variantě, ta však sebou nesla riziko nebezpečného zjištění situace na Slovensku. Za těchto okolností se Novotný rozhodl pro druhou variantu.

Spor o politickou rehabilitaci povstalecké garnitury KSS ukázal nejen ožehavost vztahu mezi Čechy a Slováky, ale i meze

československé "monolitnosti" a centralizace. Existence slovenského národa a KSS byla jistým prvkem pluralismu a při necitlivé politice vůči Slovensku se mohla pro ústřední moc stát kamenem úrazu. A politika Novotného vedení byla v tomto směru mimořádně neohrabaná. Ústavou z roku 1960 byl zrušen sbor povereníků, pravomoci slovenských orgánů byly omezovány, pražské centrum vnucovalo krajským organizacím KSS tajemníky proti jejich vůli. Za takovýchto vztahů rostlo napětí mezi vedením KSČ a vedením KSS, které bylo nakonec hlavní příčinou Novotného pádu.

Monopol mocenského centra - tj. předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ - byl v září 1963 oslaben i zřízením komisí ÚV: ekonomické, zemědělské, pro životní úroveň, ideologické a právní. Formálně byly všechny komise zcela závislé na ÚV, fakticky na předsednictvu, a byly pouze poradními orgány. Jejich členy jmenoval ÚV a v případě neposlušnosti je odvolával. Ale v situaci, kdy narůstající krize autority politického vedení a krize řízení ekonomiky se už nedala tajit, kdy vedení se stávalo bezradným, nabývaly tyto komise disponující intelektuálním potenciálem neobyčejné váhy. Připadla jim role nátlakových skupin.

Za této situace přijalo předsednictvo ÚV v roce 1965 zásady ekonomické reformy, označované jako "Nová soustava plánování a řízení". Rezoluce o kulturní politice přijatá XIII. sjezdem /1966/ byla pro poststalinské období tak "liberální" že v SSSR nemohla být vůbec otištěna. Obdobnou roli jako komise ÚV začaly hrát i dva interdisciplinární vědecké týmy: jeden pro výzkum

sociálních a lidských důsledků vědeckotechnické revoluce, vedený Radovanem Richtou, druhý pro návrh reformy politického systému, vedený Zdenkem Mlynářem. V obou týmech se široce diskutovalo a meze kritiky byly mnohem širší než to bylo do té doby obvyklé.

Trend k demokratizaci se prosazoval v životě, aniž by se v tomto směru změnily stanovy. Konzervativním silám vypadly z rukou ideové zbraně. Když v roce 1964 zahájil Novotný kampaň proti historikům, vystoupil na jeho podporu aktivně jediný historik - Čestmír Amort. Konzervativcům zbyly jen administrativní prostředky: odstraňovali kritiky z funkcí a míst. Sjezd Svazu čs. spisovatelů v červnu 1967 skončil konfliktem s delegací ÚV KSČ, v září byly Literární noviny odebrány svazu spisovatelů, Ludvík Vaculík a Ivan Klíma a Antonín J. Liehm byli ústředním výborem vyloučeni ze strany. Na tomto jeho zasedání došlo však k nevídané věci: plénium ÚV nepřijalo návrh předsednictva, aby byl vyloučen i Pavel Kohout a nadto se poprvé po desetiletích nehlasovalo jednomyslně. Bylo to poslední plénium, které ještě Novotný zvládl. O měsíc později došlo na plénu ke srážce mezi Novotným a prvním tajemníkem ÚV KSČ Alexandrem Dubčekem, většina diskutujících Novotného nepodpořila. Kostky byly vrženy. Polovina členů předsednictva ÚV se rozhodla odstranit Novotného z funkce prvního tajemníka, na zasedání pléna v prosinci a lednu se proti Novotnému postavila většina. Plénium ÚV tak na sklenku roku 1967 poprvé po desetiletích využilo skutečnosti, že podle stanov je vyšším orgánem

než předsednictvo.

7. Návrh stanov pro XIV. mimořádný sjezd

Jakmile byli členové strany informováni o průběhu prosincového a lednového pléna ÚV, uvolnil se potenciál kritiky. Projevina se vůle členstva k uplatnění demokratických práv, které jim stanovy do té doby poskytovaly jen na papíře. Hlasování přestalo být jednomyslné, začalo se volit tajně, na okresních a krajských konferencích nebylo mnoho starých tajemníků zvoleno, organizace přijímaly požadavek mimořádného sjezdu. Kritika a volnost projevu ovšem také překračovala nejen meze dané stanovami, ale i normy obvyklé v jiných politických stranách. Progresivní síly poznaly, že musí svůj úspěch zakotvit institucionálně, což uvnitř strany znamenalo změnit stanovy. Byla ustavena komise v čele s Aloisem Indrou a pracovní skupina vedená Miloslavem Havlíčkem. Těžiště práce bylo v Havlíčkově skupině, její návrh byl prodiskutován v Indrově komisi, v politické komisi pro přípravu XIV. sjezdu a po úpravách předložen předsednictvu ÚV, které ho schválilo. Provedlo v něm některé nezanedbatelné změny, ale na podstatě se nic nezměnilo. 57/

Návrh byl významným pokusem demokratizovat vnitrostranický život. Jestliže při vzniku kominterny byla zdůrazňována centralistická stránka organizačního principu a v pozdější době byl

akcent jen poněkud posunut směrem k opačnému pólu, návrh nových stanov akcentoval výhradně demokratičnost. Takový byl jejich duch. Avšak u stanov nejde jen o ducha, především jde o literu, která by zabránila jejich jednostrannému výkladu.

Autoři návrhu chtěli demokratičnost garantovat formulací práv menšiny a řadou opatření vytvářejících protiváhu proti pravomoci centra a jednotlivců.

Formulace práv menšiny byla prvním pokusem v celém mezinárodním komunistickém hnutí vyprostit se nejen *via facti*, ale i statutárně z onoho sevření, které způsobil Stalinův výklad rezoluce X. sjezdu bolševické strany o zákazu frakcí. Frakce ve smyslu trvalých seskupení s vlastní kázní jsou ovšem v životě každé strany negativním jevem; i ty komunistické strany jejichž vnitřní život se v posledních desetiletích nejvíce zdemokratizoval, se tohoto rizika obávají. Žádná z nich dosud nepřijala a neza-
kotvila praxi existující v bolševické straně v prvních letech po X. sjezdu, tj. praxi připouštějící vytváření dočasných seskupení na základě platform. Italská strana ve svých stanovách stále odmítá "proudy" /*correnti* - což je v italském politickém životě označení pro frakce/. Avšak zatímco IKS je opoziční stranou v demokratické zemi a stranou jejíž vedení si v šedesátých letech počínalo demokratičtěji než vedení kterékoliv jiné komunistické strany, KSČ měla nadále v rukou mocenský monopol a zkušenost s vedením zcela diktátorským. Proto formulace práv menšiny byla klíčovou otázkou stranické demokracie.

Třetí bod návrhu zněl: "V duchu demokratického centralismu se menšina podřizuje většině a plní usnesení, která byla učiněna. Menšina má právo:

- a) formulovat svá stanoviska a žádat jejich zaprotokolování,
- b) ponechat si svůj názor a požadovat na základě nových poznatků a ověření přijatého usnesení v praxi opětné posouzení svých stanovisek v příslušné organizaci nebo orgánu strany. Vůči zastáncům menšinového názoru, pokud nejsou v zásadním rozporu s programem a stanovami strany, je přípustné působit pouze ideovými prostředky.

Formování stoupenců menšiny mimo rámec stanov, vytváření seskupení členů strany s vlastní frakční kázní je nepřípustné." /Návrh pracovní skupiny šel ještě dále, opravňoval menšinu obhajovat svůj názor na stranické půdě./ Návrh též zakázal uhládat tresty za názorové rozdíly. /§ 60/.

Pravomoc centra byla oslabena především federalizací strany na národně územní organizace /Komunistická strana českých zemí a Komunistická strana Slovenska/. Jejich ústřední výbory se mohly "sejít na společném zasedání ke konzultaci shodných problémů a dohodě na jejich řešení, k vypracování oponentur, návrhů a námětů pro ústřední výbor Komunistické strany Československa." /§ 41/ Prvek decentralizace obsahovalo i zrušení krajských organizací KSČ; vyšší funkcionáři měli být voleni na okresních konferencích. /§ 30/. Návrh formuloval i zásadu jisté autonomie nižších článků: "Stranické organizace a orgány se řídí ve své činnosti

programem, stanovami a usneseními vyšších orgánů, jež jsou pro ně závazná. Vyšší orgány jsou povinny vytvářet podmínky pro rozvoj iniciativy a samostatnosti nižších orgánů. V rozhodování o politických a organizačních otázkách v okruhu své působnosti rozhodují organizace a orgány samostatně. V případě odlišného názoru mají právo se odvolat k vyššímu orgánu, kontrolní a revizní komisi, ke konferenci nebo sjezdu." /§ 5/.

Moc jednotlivců byla omezena zákazem komulace funkcí a stanovením hranic pro funkční období: "Aby bylo zabráněno přílišnému soustředění moci v jedné ruce, překonávána stagnace a zajištěn příliv nových sil do stranických orgánů, uplatňují se při výběru a volbě tyto zásady.

- a) nespojovat takové vedoucí stranické, státní a veřejné funkce, jejichž spojení v jedné osobě umožňuje výsadní postavení jednotlivci a oslabuje jeho kontrolu,
- b) vytvářet předpoklady pro to, aby se nesoustřeďovalo u jedné osoby několik významných stranických funkcí,
- c) s výjimkou základních organizací mohou být funkcionáři voleni do téhož orgánu nejvýše třikrát po sobě u dvouletých volebních období a u čtyřletých volebních období dvakrát po sobě; ve výjimečných případech lze členství v orgánu prodloužit o jedno funkční období. Výjimky musí být schváleny dvoutřetinovou většinou delegátů konference nebo sjezdu." /§ 13/.

Princip rotace v té době již fungoval v Jugoslávii /s výjimkou pro Titovu osobu/; byl přijat i XXII. sjezdem KSSS, ale nemohl

tam ani vstoupit v platnost, protože následující sjezd příslušný článek stanov zrušil. ^{58/}

Práva člena strany byla posílena i přiznáním práva na demisi z funkce. /§ 19 b/.

Na druhé straně obsahoval návrh stanov i některé sáhlé centralistické prvky. Umožňoval nadále zbavení členství v orgánu tímto orgánem a dával ústředním výborům národně územních organizací právo rozpustit nižší orgány a organizace. /§ 66/. Tento bod nebyl obsažen v návrhu pracovní skupiny.

Ve svém celku byl návrh dosud nejvýraznějším pokusem o demokratickou formulaci stanov v celém mezinárodním komunistickém hnutí. Měl pochopitelně řadu slabých míst. Centrum mělo stále ještě příliš velkou pravomoc, mělo zejména možnost libovolné interpretace, zda názory a činnost jednotlivců, organizací či menšin jsou či nejsou v zásadním rozporu s programem strany. Tato možnost byla ještě umocněna skutečností, že formální program KSČ neexistoval. ^{59/} Tím ovšem se dostáváme k problému, který nebyl řešitelný v rámci stanov. Ostatně podstata procesu odbourání vnitřní demokracie v komunistických stranách netkvěla ve slabších stanov, ale v jejich svévolném výkladu a porušování. Sama "normalizace" KSČ po 21. srpnu 1968 znamenala v dějinách strany dosud nejhrubší porušení starých stanov.

Návrh nových stanov zůstal tak pouhým dokumentem, ale podle mého názoru vedle akčního programu nejvýznamnějším dokumentem pražského jara.

POZNÁMKY

- 1/ Kommunistische Internationale 1921, č. 17, str. 168
- 2/ Pro zjednodušení užívám v celém textu této zkratky, ačkoli strana bolševiků ve zkoumaném období dvakrát změnila název.
- 3/ Sr. E. H. Carr, La rivoluzione bolscevica, Torino 1964, str. 182.
- 4/ Protokoll des IV. Kongresses der Kommunistischen Internationale, Hamburg 1923, str. 73
- 5/ Pjatyj vsemirnyj kongress Kommunističeskogo internacionala. 17 ijuna - 8 ijulja 1924 g. Stenografičeskij otčet, Moskva - Leningrad 1925, I, str. 343.
- 6/ G. Procacci, Il partito nell'Unione sovietica. 1917-1945, Bari 1974, str. 112
- 7/ KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, Praha 1956, I, str. 674!
- 8/ G. Procacci, Il partito, str. 106.
- 9/ ibid., str. 112
- 10/ KSSS v rezolucích, II, str. 400.
- 11/ P. Spriano, Storia del Partito comunista italiano, Torino 1967, I, str. 456
- 12/ Viz E. Ragionieri, Introduzione, in: P. Togliatti, Opere, Roma 1972, II, str. LVII.
- 13/ 10. Plenum des EKKI. Protokoll, Hamburg-Berlin 1929, str. 899.
- 14/ G. Procacci, Il partito, str. 77.
- 15/ Pjatyj vsemirnyj, I, str. 952-953.
- 16/ Erweiterte Exekutive der Kommunistischen Internationale. November-Dezember 1926, Protokoll, Hamburg-Berlin 1927, str. 128.
- 17/ Thesen und Resolutionen des III. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Hamburg 1921, str. 137.
- 18/ Die Tätigkeit der Exekutive und des Präsidiums der Exekutive der KI. 13. 7. 1921 - 1. 2. 1922, Petrograd 1922, str. 18.

- 19/ Kommunistische Internationale 1921, č. 17, str. 80.
- 20/ Protokoll des IV. Kongresses, str. 997.
- 21/ Ve stanovách z roku 1924 se mluví o povinnosti uvádět přijatá usnesení v život "i při neschůlku a usnesením u části členů strany nebo v místních organizacích." /Pjatyj vse-mirnyj, II, str. 90./ Tuto formulaci je možno najít ještě ve stanovách z roku 1928 /§ 5/.
- 22/ PKI přitom kladla KAPD velmi tvrdé podmínky v naději, že tato strana přijme její politiku a organizační principy. To se nestalo a KAPD z kominterny odešla.
- 23/ Die Tätigkeit der Exekutive, str. 330, 335, 380-382.
- 24/ Internationale Presse-Korrespondenz 10. 10. 1922, str. 1323. /Dále: IPK/; Bericht über die Tätigkeit des Präsidiums und der Exekutive der KI vom 6. 3. - 11. 6. 1922, Hamburg 1922, str. 44, 90.
- 25/ IPK 17. 10. 1922, str. 1359-1360.
- 26/ Pjatyj vse-mirnyj, II, str. 12, 181.
- 27/ Oba byli staří spertakovci, Thalheimer po Rose Luxemburgové nejlepším teoretikem, Brandler byl v roce 1923 předsedou strany. Komunističeskij internacional v dokumentech, Moskva 1933, str. 526-528.
- 28/ Nezabýván se problémem vylučování po roce 1935. Za stalinského teroru byli postiženi vůdci komunistických stran většinou zatčeni se stranickou legitimací v kapse a teprve dodatečně vyloučení.
- 29/ Thesen und Resolutionen des III. Weltkongresses, str. 134, 136.
- 30/ Text in: IPK 1925, str. 1140-1143.
- 31/ G. Procacci, str. 108.
- 32/ KSSS v rezolucích, I, str. 332.
- 33/ Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitages der KPD, Berlin 1919, str. 67-68.
- 34/ Srv. V. Dubský, Utváření politické linie KSČ v období Šmeralova vedení, in: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, č. 5, str. 646.
- 35/ V. Mencl - J. Menclová, Neklidná stabilizace. Politické dějiny Československa v druhé polovině dvacátých let, Praha 1967, str. 79-80, 114, 166-187, 202. /Nevydáný rukopis./

- 36/ *ibid.*, str. 207.
- 37/ *ibid.*, str. 206-207.
- 38/ *ibid.*, str. 288.
- 39/ *ibid.*, str. 300.
- 40/ *ibid.*, str. 314.
- 41/ *ibid.*, str. 313.
- 42/ Přehled o složení nejvyšších orgánů KSČ v letech 1920-1945, in: Příspěvky k dějinám KSČ 1965, č. 5, str. 771-773.
- 43/ Srv. W. Tehmer, Von Bebel zu Ollenhauer, Der Weg der deutschen Sozialdemokratie, Bern 1957, str. 125-126.
- 44/ H. Weber, Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik. Gekürzte Studienausgabe, Frankfurt /M./ 1969, str. 238.
- 45/ K. Gottwald, Spisy, Praha 1952, IV, str. 31, 38, 40, 44, 50, 52, 57, 72, 76, 80; XII plenum IKKI - stenografický otčet, Moskva 1933, str. 48, 135, 138.
- 46/ Z. Hradilák, Josef Guttman - konflikt rozumu a svědomí, in: Revue dějin socialismu 1968, č. 5, str. 645-680.
- 47/ J. Novák, O letech třicátých, in: Revue dějin socialismu 1969, č. 5, str. 652.
- 48/ XIII plenum IKKI - stenografický otčet, Moskva 1934, str. 143, 148, 151.
- 49/ E. Ragionieri, Intruduzione, II, str. CLXXX; The Comintern: Historical Highlights, Edited by M. M. Drachkovitch and B. Lazitch, New-York-Washington-London 1966, str. 246.
- 50/ Kupředu, k socialismu! Výsledky VII, kongresu KI, Praha 1936, str. 11.
- 51/ Přehled o složení, str. 777.
- 52/ A. Hájková, Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938-1942, Praha 1975, str. 150.
- 53/ G. Procacci, Appunti storici sugli statuti del PCI dopo la Liberazione, in: Critica marxista 1978, č. 6, str. 69.
- 54/ S. Sechi, L'austero fascino del centralismo democratico, in: Il Mulino 1978, č. 257, str. 447.
- 55/ VIII. sjezd Komunistické strany Číny, Praha 1956, str. 354.
- 56/ VIII. sjezd Italské komunistické strany, Praha 1957, str. 72.

- 57/ Návrh byl uveřejněn v příloze Rudého práva 10. 8. 1968.
- 58/ XXII. sjezd KSSS, Nová mysl 1961, zvl. číslo, str. 475;
XXIII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, Praha 1966, str. 491.
- 59/ To je ovšem širší problém. Většina komunistických stran buď nemá formální program, nebo má programy zastaralé - totiž každý program, který se neomezuje na nejobecnější principy musí brzy zastarát. Takže jakákoliv činnost strany musí po několika letech vlastní program porušovat.

